

ЗМІСТ.

Наш альбом	197
ВОЛОДИМИР СУХИЙ:	
I. Перед театром	199
II. Для добра народу	220
М. СТАРИЦЬКИЙ:	
Чарівний сон (кінець)	202
А. ВОЛОДИСЛАВИЧ:	
Той третій	216
Е. ЩЕРБАКІВСЬКА:	
Перекотиполе	221
АНДРІЙ ЧАЙКІВСЬКИЙ:	
З ласки родини, повість (далі буде)	223
ФРАНК НОРРІС:	
Вир, повість (далі буде)	244
СТЕФАН ЖЕРОМСКИЙ:	
Покуса	265
—	
Новий документ до старо- го „спору“	153
ІВАН ФРАНКО:	
Михайло Павлик	160
С. ЄФРЕМОВ:	
Бонаventura в україн- ської літературі	203
О. ВИШНЕВСЬКИЙ:	
На переломі	203
М. ГРУШЕВСЬКИЙ:	
В справі руських шкіл і руського театру	211
ІВАН ФРАНКО:	
Замість дискусії — цвіт- ки полеміки	221
СТ. ЧАРНЕЦЬКИЙ:	
Гостина театру „Ру- ської Бесіди“ у Львові	238
Р. БРАТКОВСЬКИЙ:	
Перша вистава укр. штуки і промислу у Львові	249
Хроніка і бібліографія	257

Редакційний комітет:

ВОЛОДИМИР ГНАТЮК
МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
ДР. ІВАН ФРАНКО.

1905.

РІЧНИК VIII.

ТОМ XXIX.

КНИЖКА III.

ЗА МАРТ.

ЛІТЕРАТУРНО- НАУКОВИЙ ВІСТНИК

ЛЬВІВ.

З друкарні Наукового Тов. ім. Шевченка
під зарядом К. Беднарського. го.

НАШ АЛЬБОМ.

Живуща вода.

В казках я про воду живущу чував,
Що мертвого брїзни тією водою,
І душу живу знов мертвий придбав,
І знов молодою пишає красою.

Хоч воду ту змії береже огняний
І кожного палить, хто йде до криниці,
Та сьмілому байдуже гидосний змії:
Несе йому смерть він у дужій правиці.

О, доле! героя в огнистим мечем,
Що вбе того змія, пошли нам, благаю!
Хай воду чудовну живущим дощем
Розбризка по мертвому краю!

Б. Грінченко.

В о с т а н н є .

І.

Я цьвіти вилїтала для себе в віночок,
а сонце сияло так мило на нас,
щасливими чулись, не знали сердечні,
що се вже в останній зійшли ся ми раз.

Тебе пригорнула я мило до себе,
головку приклав ти до серця менї...
„Коли, милий, вернеш?“—а в серці шептало:
„Не верне, здасть ся, ніколи вже, ні!“

Минулось... На місце, де я у останнє
в тобою прощалась, сама я іду,
і плачу, ридаю, тебе вже не має, —
в зелену травичку зомліла паду.

II.

Бувай здоров, родинний краю,
село родиме й ви гаї;
чи верну я до вас, не знаю, —
прощайте, рідні всі мої.

Кайдани давлять ноги й руки,
а в серці щось огнем пече,
понад шляхом літають круки,
а з ока сльозонька тече.

Вже сьвіта-волі не уздрю я,
у мурах втрачу вік весь свій,
не дам і тиж я поцілуя,
що звали: „Тату, — жужу мій!“

Сергій Канюк.

Багато зірок...

Ой багато та зірок
На неба блакиті;
Ой багато теж квіток
У садочку в літі.

Ой багато та дівчат
У слободі в нашій,
Ой багато й оченят —
Одні других кращі:

До вірок не досягти,
Квіток всіх не зірвеш,
З дівчат лучшу не знайти,
А щоб всіх — не візьмеш.

Всіх очий не забереш —
Двійко за одною!
От так певно пропадеш
З думкою такою.

Грицько Кернеренко.

Володимир Сухий.

I. Перед театром.

Кільканацять учеників із низшої гімназії скупчило ся біля входових дверей. Вони вештали ся по подвір'ю, ставали в сінцях і зависним оком гляділи на тих, що могли сидіти в ясно освітленій залі і бути на представленю. Мали і вони охоту там бути, — та без білету годі переступити пороги. Від часу до часу нивенько скидали шапки, коли входив котрий із панів професорів.

— Білас, Білас, пхай ся, може як всунеш ся.

— Де там! Та стара така широка, що заступить усі двері тай годі дістати ся.

— Чорти на неї! Така люта! Відьма погана! І щоб то їй шкодило впустити за дармо бідного студента.

Дав ся чути голос дзвінка. Перше дзвоненє. Гості, що проходжували ся по подвір'ю і курили папіроси, почали на сей знак сунути до залі.

Білас рішив ся скористати з натовпу. Втиснув ся між високих панків. Посуває ся між ними поволи. Прижмурих очі. Вже одною ногою в залі — лиш другою переступити. Якось незле йде. Та в тій хвилі пориває його мускулярна рука білстерки і без довгих церемоній викидає за двері.

Дало ся чути друге дзвоненє і двері зачинили ся...

* * *

Заїздні сїни в місточку Л. прийшли до великої почеси. Купи Жидиків облягають їх від ранку до ночі. „Театер — театер — кумедія“ — переходить із уст до уст. Цікавість побільшуєть ся,—

побільшуєть ся і число гостей довкола сїний. Лиш від часу до часу двері відчиняють ся і входить хтось із тих цікавих „надворних“ гостей до середини.

Нараз заїжджає повозка. Візник спритненько зупиняє бистрі коні і з повозки зручно вискакує вигальянтований панок. Вся увага надворної публіки звертаєть ся тепер на повозку.

— Пан Білас, пан меценас, — шепче собі все збіговище. Дехто кланяє ся. Двері відчиняють ся. Білет відбирає з низеньким поклоном страшно велика і груба білетерка. Пан меценас видко щось пригадує собі, бо усміх зарисовує ся на його устах. Та в тій хвилі прискакує один із наймолодших акторів і веде пана меценаса на перші крісла.

II. Для добра народу.

Доля хотїла, що шира і довголітня приязнь між о. Боголюбом і паном посесором Капітальським трїсла нагло мов бритва. Причиною сього була обопільна образа. А що завсїди так дієть ся, що люди ходять лише по екстремах, то з великої приязни повстала між ними велика ненависть.

О. Боголюб і п. Капітальський були собі близенькими сусїдами. Шлебанїя і двір стояли побіч себе. Розділював їх лише маленький клаптик луки, на якій пасли ся сороклїтні шкапи о. Боголюбса. Річ ясна, що оба панове робили собі взаїмно частенькі відвідини, на яких по найбільшій частини сипали ся громи на тих, котрих о. Боголюб вів до царства небесного, а котрими пан Капітальський орав, сїяв, жав і молотив.

Та стало ся. Перший жертвою образи внав пан Капітальський тай постановив сильно пімстити ся. „Чекай попе, я тебе навчу!“

Блискавкою рознесла ся по селу вістка, що пан посесор зробив ся дуже добрий для хлопів. Став їх приятелем. Пристає з простими людьми, подає їм руку, хоч перше не дав їй навіть поцілувати, щоб не поваляли, хоче закладати читальню, навчає, частує, роздає даром якісь книжочки.

Конець того був такий, що коли помер один богатий газда в селі і о. Боголюб зробив уже місце в пуляресі, щоби вложити сьвіжу десятчину, син небіщика, прийшовши годити похорон, на подану сьвященником ціну витягнув скоренько книжочку, від

якої о. Боголюбви аж потемніло в очах. Вона носила заголовок: „Патент Йосифінський“.

Догадав ся всього.

* * *

Пан посесор щось нині довго спав. Липнєве сонце вже добре стало припикати, коли він зірвав ся з ліжка. Глянув на годинник. Осьма. Злість огорнула його. Перший день жнив, а він так довго спить! Скоренько зібрав ся. Сів на свого улюбленого Ріголя, який уже з годину гарцював під ганком.

— Не знати, скільки женців успів стягнути польовий. Коби як найбільше — думав собі їдучи. — Найліпше відразу зробити роботу, не капарити по трохи. Е, Валько, він уже мусів добре спити ся, він знає як я люблю.

Завернув із села на полеву дорогу і доїжджав до свого поля.

— Що се, що нікого не видно? Не тут жнуть. Адже я тут велів. Дивіть ся на того Валька, він стає вже на свою руку робити! — кричав він уже на весь голос. — Я то вже кілька разів завважив. Так дальше не може бути.

Хотів уже завернути конем, щоб удати ся на другу частину лану, коли в тій хвилі спостеріг польового Валька, що якось несьміло ступав і кланяв ся низенько.

— Чому не тут жнуть, де я казав? Що то за робота? Хто тут пан, я чи ви? Зачинаєте робити на свою руку!

Валько стояв із капелюхом у руці і зі страхом ледви процідив крізь зуби:

— Прошу пана... я нічого не роблю на свою руку. Ніхто не вийшов за таку ціну, як пан дають. Страйкують!

Пану Капітальському страшно і злісно зробило ся від того слова.

Всипав коневі кілька тростинок і почвалав до дому. Стікав ся. Переїздячи попри плебанський огород якось від нехочу глянув і побачив у нім о. Боголюба, що якось блаженно усміхав ся.

Рігольо заробив нових кілька ударів.

М. Старицький.

ЧАРІВНИЙ СОН.

Святковий жарт в одну дію.

В И Х І Д 9.

Леся в короні, діянтах і панни в вінках, з довгими поясами.

Панна 1. Чудо, чудо! Пишно! Ах!

Панна 2. Всіх обійме навіть страх
Од такої краси!

Катря. О, богиня esi ти!

Панни (*оточають*). Наша красна королівна
Сонцю праведному рівна,
Ліпша ясної зорі,
Що блискоче у горі.

Леся. Ви, завульки мої щирі,
Помиляєтесь у мірі,
Вихваляючи мене...

Катря. Тебе щастя не мине:
От вернулись уже з поля
Пишні гості...

Панна 1. Твоя доля!

Леся. Вам віддати рада всіх.

Панна 2. Не зречу ся!

Катря. От, на сьміх,
Закохають ся в нас зайві,
І вігріємось в їх сьйві!

Панни. Дай-но Боже, — то не гріх
Нам зажити ті роскоші...

А чи ми-ж пак не хороші?

Леся. Всі привабні і стрункі,
Мої пишні квітоньки!

Катря. Ну, тепера звеличаймо
Ясноможну молоду.

Леся. Ви накличете біду?!

Панна І. Ну, так в коло погуляймо!

(Всі оточають Лесю; то звивають, то розвивають над нею серпанкові паси, і легури вигинаючись, ведуть танок).

Панни (співають). Ой настала вже пора:
Місяць з неба визира,
Сріблить синяву долини,
Злотить кетяхи маслин...
Розкривають ся квітки,
Прокидають ся мавки —
І в блакиті цілий рій
Чарівних, хвилястих мрій!

(Тиха, струнна музика і танок).

Панни (співають). Всюди сяйво і краса,
Грає перлами роса,
Лист шепоче таїну
Про нагірную луну,
Котить хвиля від дугів
Соловейка любий спів...
Змовк замисливши ся гай —
Вабить щастям тихий рай!

(Чарівна музика. Панни сплітають ся і розплітають ся в колі, квітки привітно кидають і весь сад засьвітив ся баєчним сяйвом; а над Лесею проміння аж грає).

В И Х І Д 10.

Тіж і два джурн.

Джури. Ясніший круль!

Катря (на бік). Солами куль!

Панни (до джур). Ходіть сюди,
Ви, молоді!

Ну, скік, та скок
Ведіть танок!

(Хапають їх і тягнуть за руки в коло).

Джура 1. Ой, пробі!

Джура 2. Гвалт!

Не в час той жарт!
У, плаче мій
По паннах кій!

Панна 1. Погрози? га!

Постій, черга
Й ва нами буде на хлопят —
Не занести від нас їм пят!

Катря. О, їх химер

Не ощажать:
Ми і тепер
Дамо ся знать,
Як нас, красунь, поневажать!

Панна 1. Накласти боки їм у щерть!

Панна 2. Звцілувати їх на смерть!

Всі *(накидають ся)*. Лови! Хапай!

Джури *(тікаючи)*. Кати! Ай, ай!!

(Їх ловлять і починають цілувати. Гвалт, сміх).

В И Х І Д 11.

Тіж і мажордом.

Мажорд. Ой, Содома і Гомора!

Чинить бунт оця дїтвора!
Гу, гу, гу! Мої цяцяні! *(ганяєть ся)*.
Ошалїли, а чи п'яні?

Е, за цеє вам джа-джа! *(цілує і жартує)*.

Панни. Що за півень походжа?

Гей, тепера
Ми обсмичем йому пера! *(шарпають його)*.

Мажорд. *(одбиваєть ся)*. Ну, ну, годї!

Вас на шкодї
Я піймав;
То дивіть ся,
Схаменіть ся,

- Щоб мовчав!
 Бунтовничі
 Ваші речі
 І хто зна?
 Може скрита
 У вас справа
 Погрізна?
- Панна 1.** Ох, цікава
 Наша справа;
 Але зась;
 Хоч заплаче —
 Не побаче
 Її князь!
- Мажорд.** Що се?
- Панна 2.** Шарфа!
- Мажорд.** Ну, а там же що?
- Панна 2.** На, на!
 Одступіть ся, — то вже наша тайна!
- Мажорд.** Але то небезпеченство?
- Панна 1.** Ще й знадне:
 Дідугана у могилу зажене!
- Панни.** Ха, ха, ха, хі, хі! (*обсмикують парих і т. и.*)
- Мажорд.** Ой, годі!
- Катря.** Ну, й сьміху!
 Князь ще вскочить у пригодоньку лиху!

В И Х І Д 12.

Король, королева, драбанти і джури.

(*Сурми. Драбанти стають коло трона. Всі зараз стали шпалерами; з боків появилася шляхта. Панни стали легурно по сходах. При появі короля всі низько кланяються ся; стають півколом.*)

- Король.** Витаю всіх!
- Всі.** Вік довгий!
- Король** (*до мажордома.*) Як?
- Мажорд.** Все благоденствує!
- Король** (*потира руки.*) От любо!
 (*тихо.*) А гроші?

- Мажорд.** Всіх оціпив ляк...
- Король.** Застав хоч з'якромн...
- Мажорд.** Сугубо?
Гаразд *(на бік)*. В заставі все зерно!
- Король** *(йому)*. Тра підмастити нам стерно!
(підход. до Лесі) Ну, зірочко? Моя завулько сива,
Настав твій час, — і сповнить ся судьба...
- Леся.** А мій отець, корона сьвятоблива,
Про доленьку своєї доні дба?
- Король** *(ласка)*. А вже-ж, а вже-ж!
- Леся** *(палко)*. Продовжи, Боже, літа
Його величності, отця і короля!
- Король.** О, в мене ти! Вся розумом повита!
І хоч дочка, а правда дозволя
Сказати всім: нема ніде картини
Подібної до нашої дитини:
Чоло, — як лід, а кучері, — як дим,
А оченьки — то блискавки і грім...
Перлина ти в моїй ясній короні!
- Королева.** Та годі вам плести хвали до доні,
Бо сьвяту час, до трону вже ходім!
- Король.** Іду, іду... не помилюсь... я знаю! *(сїда)*.
- Королева** *(сїдаючи)*. Всіх сповістить, по давньому звичаю!
- Король.** Ага, наказ! По божій благодаті *(голосно)*
Ми велимо, щоб і в дворці і в хаті
Всі відали: хто в справі цій згола
Суборців всіх на слові подола,
Тому в жінки оддам я королівну
І наших дібр ще половину рівну!
- Всі.** Хвала, хвала! Ото наказ, —
За його й бити ся як раз!
(Сурми).
- Мажорд.** По божій милости і ласці короля,
Хто в справі цій суборців подола, —
Тому віддасть король цю королівну,
А в посаг дібр їй половину рівну!
- Всі.** Хвала, хвала! Усім в тямки:
Тепер сталіть-но язики!

(Рядом із панячкою стоять: з права мажордом, а з ліва старша пані. Над мажордомом королева, а нище Катря. Панни по обіруч, по сходах, до самого низу).

Хор *(співа)*. Слава, слава королю
За дочку його зорю!
Слава! Слава!

Мажорд. *(Катрі)*. А мені дай жвавих днів,
Щоб я з панною шалів!

Катря. Щоб попав з колоди в рів!

(Сурми).

В И Х І Д 13.

Тіж і суборці: Ханенко, принц і лицар.

(Стають суборці по черзі, але лицар так, що його не видно поки що Лесі. Тиша. Король подає знак рукою. Мажордом щось шепоче кожному суборцю. Ханенко виступа вперед і пригравуючи стиха на зурні, пожира оком королівну).

Мажорд. *(королю)*. А мови як? Чи допустить приватні?

Король. Про мене...

Мажорд. Гм! Але ці мови здатні
Державну мову заглушить —
Того не слід би допустити!

№ 1.

Ханенко *(під пригравання на зурні деклямує)*

Там, де місяць повив в срібні шати млу пишних долинь
І знялось із садів-вертоградів пахуче дихання,
Що здурманило кров чарівною красою хвилинь, —
Там родилась жага і злила ся з захватом кохання...
Чи ти знаєш той край, де голубить ся збещений Ніл
До розпалених скель і шепоче про ласиво п'яне?
Де шаріє смоква і дим веть ся з нагірних кадил,
Та в блакиті яркій під промінням леліє і тане?
О, роскоші там скрізь... але ти над усі чарівна:
Сріблосхатий Ливан, — а біліш твое чоло Ливана;
Жаркий колір троянд, вабуть всіх та краса запашна,
Але уст твоїх пал запашніший троянд Дагестана;

Ой, там зорі ясні і пиша між яскравих блідий, —
 Але очі твої за ті зорі яскраві ясніші;
 У пустині палкій тішуть душу джерела води, —
 Але груди твої солодоців і втіхи повніщі...
 Огрядна і струнка мліє пальма на злоті піску, —
 Але їй не дістать до приваб твого дивного стану;
 Повен лотос таїн, між латаття, в прозорім ставку, —
 А в твоїх таїнах більше ваб, і жаги, і дурману!
 Ти богиня краси, ще якої не бачив Едем,
 У обіймах твоїх і зростають і гинуть пориви...
 Будь моєю „ханим“ і прилинь в мій баєчний гарем —
 Наємо ся ми чар і зарем у роскошах, щасливі!

Король. Фу, пишно як!

Королева. Чудово! Захватливо!

Я аж тремчу...

Король (подає). Наділа-б хустку...

Королева. Ай,

Хоч не дратуй, нікчемо!

Мажорд. Вхітно, живо!

От, в очі мов всіх ваб жіночих рай:

І рученьки, і устоньки і цяці...

Ух — жижа!

Катря. Вам усе тепер за лід!

Король. Пресьвітлому за його славі праці,

За пишно річ ясу воздати слід...

Мажорд. (маха). Слава! (Сурми).

Всі (співають). Слава пишному ханенку,

Слава, слава на весь сьвіт:

Хай живе й пиша у ханстві,

Всім на втіху — сотні літ!

Король (подає знак рукою і виступа принц).

Принц (промовля під струни лютні).

Не захвати солодкого зомління,

Не любощів пекучая жага

З'ясують нам ті чарівні боління,

Які любов у серця вимага...

Кохання — спів, залет душі, — не тіла,

Зоря з-за хмар, веселка дощова;

Вона ростить у нас незримі крила
 І до країн незнаних порива...
 Душа болить в холодній самотині,
 Рвучись що мить з земних, важких заліз,
 Вона жада поради і дружини,
 Жада роскош в багатті спільних сліз...
 Зі мною ти, моя красо-богине!
 Що мовити? Душа у нас одна —
 І цілий мир у наших оці гине,
 І сьвіт новий, баєчний вирина...

О, пишна ніч! Ти появляєш мрії
 Й невиразні краси в зористій млі...
 Як чарівно ген проміні бліді
 Мережевом сріблять ся по землі...
 В обіймища сплелись сутінний зграї,
 Отрутою пашать нічні квітки,
 І шепотять про втіхи в темнім гаї
 До місяця закохані мавки...
 Все повно чар і виростає в міри,
 Минулеє з прийдешнім ізлилось,
 Душа зорить в дитиннім сьйві віри,
 Бажасть ся незбутнього чогось...
 Зріднили нас незмислені хвилини
 І захвати роскошів неземних;
 Вчувають ся і співи янголині,
 І тихий дзвінк струн легких, золотих...
 Моя красо, мов сьвяте кохання,
 З тобою я віллю своє буття —
 Тобі віддам усі свої бажання,
 В тобі знайду весь сьвіт, всі почуття!

Король. Ох солодко! Душа аж лине в рай!

Королева. Коли-б хутчій!

Мажорд. Мавки? Гя! Теж картини...

Стискання душ... Бажання через край...

Щось запальне...

Катря. Утри но, княже, слини!

Мажорд. О, навісна!

Король. Гей, принцеви ясу!

Мажорд. Ясу, ясу — за душі... ніч і за мавок красу!

(*маха хусткою*).

(*Сурми*).

Всі (*хор*). Слава принцеві-могуті,
Слава, слава на весь сьвіт!
Хай пиша в Німецькім панстві,
Всім на втіху сотні літ!

Король (*подає знак, по павзі*).

Лицар (*виступа і приграє на кобзі*).

Леся (*тихо*). Ой, Боже, він! Мій друг, моє життя...

Ст. пані. Не гомони... Он зорить королиха!...

Королева. Це-ж мій кумир! Його до забудття
(*на бік*) Кохаю я й не стережу ся лиха!

Лицар (*під дзвін кобзи промовля*).

Ні, ні, не те! Любови сила
Необорима, незмірна;
Вона весь божий сьвіт скрасила
І ним орудує вона!
Вона з'явилась в творчім слові
І благу спільному сприя:
Кохання тане в тій любові,
Любов в коханні тім буя!
А ваша втіха — ваздрість, рвія,
Зьєїрина хіть і івалт ножа:
Вона себе тільки вважа,
А иньший мир їй зайва мрія...
Хоч завались, коч пропади —
Коханцям мало в тім біди!

Моя-ж любов — є зовсім друга:
Прихил до люду, до бідах,
Яких призначення — наруга,
Нужда, бідота, праця, страх...
Які добра по вік не мають,
Які від голоду конають,
Для ситих все віддаючи,
Навіть спочинок у ночі,
Яких бліді, нужденні діти
Не знають забавок, сьміху,
І вянуть в хліві, чи в льоху,
Мов під серпом поникші квіти,

Які лиш чули день у день
Проклони й сльози своїх нень!

Моя любов втишає муки
Борцям і в місті і в селі —
За благо всіх, за сьвіт науки,
За спільне щастя на землі...
Он, глянь: при лампі у кімнаті
Сидить, немов з хреста ізнятий
Химерний тружень, голова
Йому схилилась, і слова
Лягають кровю на папері...
У грудях клекіт, стогін, хрип...
І чуєть ся жіночий хлип —
Хтось ревно плаче поза двері...
Йому-ж байдужий смерти жах,
А сльози щастя на очах!
А ген жіноча постать знову —
Сьвята провістниця зорі;
Вона несе бездольцям слово,
Що ївалту зникнуть віттарі...
А ті бездальці темні, дикі
Ї-ж волочуть до владики
І, мов бурун той навісний,
Ревуть: „Розпни її, розпни!“
І жаром огнище палає...
І стогне всюди темний брат...
Не вже-ж до сліз його, до втрат
У нас і жалощів немає?
О, ні! Людині взагалі
Ми віддамо свої жалі!

Нехай же зіллеть ся кохання
З любовю в спілці лагідній —
На вірне, дружне побратання,
На звязок чесний, незламний;
Нехай душа твоя, крулевно,
Примусить нас любити всіх ревно
Й віддати щиро ту любов

За рідний край, за рідну кров!
 О, в спілці тій є творча сила, —
 Вона зжене неправду пріч,
 Вона розвіє хмуру ніч
 І всім дасть волі й щастя крила...
 Бо та любов — є світ у млі
 І одслід Бога на землі!

(Всі в захваті. Чутно тихо: „Слава, слава, слава!“)

Король *(з сльозами)*. Звитяжець — лицар мій коханий,
 Йому найбільше слави й шани!

Хор. Слава вік йому лунай!
 Жде звитяжця нагорода,
 Жде почесне, щастя й рай!
 Слава! Слава!

(Король встав і підійшов до дочки. Королева лютує; до неї підходить мажордом, про щось шепче).

(Музика).

(Лицар припада навколїшки перед Лесею; та надїва йому лавровий вінок).

Леся. О, мій суджений, мій раю!

Король. Вас, дітки, благословляю! *(Леся теж навколїшки).*

Королева *(зриваєть ся)*. Не дозволю, з роду ні!
 Їй дістатись сатані!

Король. Що-ж ївалтуєш ти на ново?
 Я-ж подав крулевське слово?

Мажорд. То пусте: мінять указ —
 Ваша воля хоч сто раз!

Король. Але в чім же тут причина?

Королева. Лицар ваш є зла личина!

Леся. Мамо! Я-ж тобі дитина!...
 І без його вмить умру...

Королева. Чули байку цю стару!

Хор *(спільний)*. Боже, всесильний,
 Розжени їм хмари;
 Даруй вік щасливий
 Для нової пари;
 Їм на втіху,
 Нам на радість.
 Слава, слава, слава!

- Королева** (*Лесі*). Одсахнись!
- Леся.** Ой зглянь ся, мамо!
- Король.** Що-ж він є?
- Королева.** Злочинець прямо!
Рвань бунтує на панів...
Адже чули його спів?
- Король.** Так... слова якісь понурі...
- Мажорд.** Не були вони в цензурі!
- Королева.** Він убити нас хотів.
- Король.** Гвалт! На Бога!
- Лицар.** Марний гнів,
Ваша ясність королевська, —
Я покірнійший з синів...
- Леся.** О, душа у його лепська!
- Всі.** Молим всі ми короля,
Найяснішого можуть —
- Ст. пані.** Хай карать не дозволя!...
- Королева** (*Лесі*). Одсахнись, кажу! Ой скруту
Я завдам! (*голосно*) Та що там? Він
З бунтарів бунтар один!
- Король.** Ай!
- Мажорд.** Ой!
- Королева** (*Лесі*). Ей! кажу в останнє:
Кинь! Не то — закатування!
- Леся.** Ні, не сила!
- Мажорд.** Ох, ох, ох!
Треба зараз, щоб він здох!
- Король.** Гей, катів!
- Мажорд.** Вони в чертові!
- Леся.** Тату мій! Поглянь на сльози... (*На колінах*).
- Ст. пані.** Ради неньки, що в землі!
- Королева.** Катувать його вели!
- Леся.** Тату! Чесний він!
- Мажорд.** Підданці
Найстрашніш такі!
- Король.** У рапці
Йому суд!
- Королева.** Ні, смерть в ту-ж мить!
- Мажорд.** Я в тім можу пособить!

Всі. Ой, нема його вини!
Лиху кару зупини!
Королева. Чуєш, бунт? Катуй, рубай!
Леся (*кидаєть ся*). Тату, тату! Пострівай!
Вбий мене!... Не дам я! Ай!!

(Кидаєть ся під сокиру. Страшний грім, блискавка. Вся картина зника. Знов темніє. Леся підніма панну. Знов перша кімната. Коротка мелодрама).

В И Х І Д 14.

Леся, няня, а потім Костя.

Няня (*одчиня тихо двері; свічка у руці*).
Ой, Боже мій, свічки он долі — страх!
От і покинь: ще стала ся-б пожежа,
А їй, дарма, — безпечно собі спить!

Костя (*визира*). Та осьвітїть, хоч гляну я на квітку!
(з-за няньки) Так занудивсь, що аж зотлів...

Няня (*освічує Лесю, яка жахаєть ся у сні*). Ох, ох!
От і вона з нудьги та із гризоти
Звелась на тїнь...

Костя (*наблизившись*). Так не зрелась мене?
Ой, нянечко, яка-ж вона хороша!
Мов сяєво ранкової зорі,
Мов марево небесної блакиті,
Мов маєво веселки чарівне...

Няня (*у сьміх*). Уже й почав! Такий же...

Костя. О, на віки!

Няня. Я ровбужу... Мов стогне у ві сні...

Костя. Тривайте, я... Ген, кобза коло ніжок:
Заграю я, та піснею збужу.

Няня. Ну, ну, дзвони! Митець ти, — се я знаю...
Вигадники обое — сьміх і грїх!

Костя (*підійма кобзу, приграє тихо й співа Лесину-ж пісню*).
Ой затьохкав соловейко,
Як зайшло вже сонце...
То-ж прилинув твій миленький,
Стука у віконце!
Вставай, вставай, дівчинонько —

А чи-ж ти не рада?
Вже нас щастя огортав, —
Минулась розрада!

Леся (*помалу прокидається і раптом із просоння кидається на груди Кості*). Не дам, не дам! Мене карай на смерть!

А не його... Ой, пережить не сила!
Його люблю, кохаю над життя,
Над цілий світ!

Костя (*обнімає її палко*). Мій Боже, що я чую?

О, чарівна та чудодивна мить,
О, неземне, небесне раювання!
Від щастя я стеряюсь!...

Няня (*жартливо, весело руками об поли*). От і край!

Леся (*прочумавшись*). Ой, що се, що? Не сон, а дійсна з'ява!

Ох, лишенько, що наказала я!

Костя (*притискаючи*). Ні, не пущу, — моя тепер на віки!

Няня (*з сьміхом*). Попала ся!

Костя (*палко*). Дізнав ся правди я

І щастя вже не випущу з правиці!
Тобою жить, тобою всіх любить,
Оддать життя нужденним ради тебе,
І смерть прийнят, щоб жить тобою й там!

Леся (*обнімаючи*). О, як тебе безмірно і безмежно...

Няня (*зрушено*). Благослови Господь!

Костя (*шалено*). Моя, моя!!

З А В І С А.

Київ, 29 грудня, 1899 р.

Антін Володиславич.

Т О Й Т Р Е Т Ї Й.

Сидів коло великого куфра і порядкував у нїм свої річи. Довкола порозкидав повно паперів, кілька книжок і багато фотографій. Все те брав раз по раз у руки, приглядав ся, дещо перечитував, то щось буркотів під носом і знов кидав те, що мав у руках, на землю, лише вже на иньшу купу.

Всьо робив нервово, без ясної ціли.

Нарав хтось застукав від кухні. Савчинський не відповідаючи „прошу“ — звернув нерадо очи в сторону дверей і дожидав гостя.

В кімнату ввійшов його приятель Порубальський. Савчинський глянув на нього нетерпливо, але зараз усміхнув ся легенько, встав і підійшов назустріч.

Він немов би ждав його.

Повитали ся.

— Що-ж ти, забрав ся робити порядки?

— Вже крайній час був би понищити кавалерські шпарґали.

— Ото нагадав собі! Вже семий рік, бачить ся мені, жонатий, та аж тепер надумав ся!

— Ну, бо то чоловік не певний того, хто за годину буде тут гавдувати.

— Що ти говориш?

Савчинський глянув йому в очи, а показуючи на кухню промовив:

— Ти просто в надвору, чи задержував ся там?

— Сидів хвилинку.

— Ну, бачиш! То вже мусіли тобі оповісти, до чого дійшло нині між нами. А вір мені, я цілком не ручу за себе. Колись так „лус!“ і вже по ній! А потім у криміналі гнити-му, а ні то на шибеницю.

— Що ти плетеш, чоловіче!

— Не віриш? Думаєш, що говорю на вітер? Я сьогодні ледви запанував над собою! Я злякав ся ще свого наміру! Се перший раз трафило ся. Подумай собі! Зловити сокиру і замахнути ся нею на рідну жінку! Оповідала тобі? Правда, оповідала?... Хіба би дурна була, аби не хвалити ся тим, що ледви спасла житє...

По хвилі мовчання:

— Але то бачиш нині ще так... Я по перше не сподівав ся, що йму ся за таке! Се стало ся без хвилі надуми. І коли я замірив ся, я стямив ся трохи і жахнув ся... Завтра повторить ся те саме, лише що мій жах буде вже слабший. Я освою ся з ним троха! Позавтру вже й не жахну ся, але ще запаную над собою — а колись по кількох пробах... Ге, ге, ге! Бачиш, так як у театрі. Кілька проб, і штуку можна виставити!

Приятель слухав бесіди Савчинського і хитаючи головою промовив:

— Ой не вмiєте ви жити! Не вмiєте! Хто-ж бачив! Аби вже до такого приходило! Розумію. Випаде часом сварня, ну! Се всюди буває. Але щоб аж до такого доводити! Я знаю, може бути не цілком добре, але треба якось лагодити всьо! Годі так ставити справу на вістря ножа! Аби жити... аби жити...

— Га! Не я винен. Я прошу, я молю, я благаю: Юля, уважай троха, зроби се для мене, утримуй хату в порядку. Я вже сам подбаю про лад у хаті, ти лише затримай його! Аякже!... Я в хати, вони обі сюди, насъмiтять, накирнiять, такого свинства нароблять, що чисто хату на кучу замiнять!

— Ей, мені здасть ся, що ти за надто великий педант. Не треба так дуже вважати на такі дрібниці.

— А нехай буду я педант. Нехай буду, що хочеш! Я не знесу свинства в своїй хаті! Я сказав раз і мусить бути на моім! А стару як побачу ще раз у сій кімнаті... Йой, знаєш як я не можу знести її! Вистарчить, аби я застав її тут, аби зміркував лише, що вона тут була — і вже маю затроєний спокій! Боже, Боже, коли се скінчить ся!

Порубальський розсїв ся вигідно на канапі і почав крутити напіроску:

— Ей, у горячій воді ви купані! в горячій! Подумати собі, аби так та не могли погодити ся!

— Говори собі здоров! Здасть ся тобі! А як би ти прийшов на моє, то чи й стільки витримав би! Чи ти знаєш, яке моє жите? Чи ти знаєш, що воно дало мені, що я маю в нім?... Кажу, відколи ніби оженив ся! І чого я важив?...

— Мені здасть ся, що ти за багато жадаєш від людей, від життя... Як би ти на моє прийшов! Ге, ге... За багато жадаєш, треба обмежати ся. Ге, ге!...

Савчинський станув перед ним сумний, огірчений, з виразом розчарованя в очах.

— Чого-ж я жадаю?... Тої дрібки спокою... Бо лише спокій я хотів би мати в хаті — і то тяжко... За те валить ся все на мене, чого я стерпіти не можу. Від самого першого дня прошу: розстаньмо ся з мамою! Ні! і ні! і ні!... І знаєш, до чого се доведе? Що я й на неї не зможу далі дивити ся! Ся моя теща олицетворене всього противного мені: нехарна, нехлюйна, мерака...

— Щось би ти робив собі з теці!

— Думаєш?... А що ти скажеш на се, що не мине година, аби вона не під'юдила чим будь жінки проти мене! А наслідки сього знаєш які?... Що я починаю мінати хату... Як я женив ся, я був чесний чоловік. Мені і в голові не постала би думка заглядати за иньшими жінками! А нині?... Нині я першої ліпшої вчепив ся-б, аби знав, що вона дасть мені хоч крихіточку щастя...

— Знаєш, я на твоїм місці сказав би собі так і так... Так є й інакше бути не може! Приноровив би до того свої бажаня, обмежив би свої вимоги і мусїв би якось жити...

— Говориш, любенький, говориш! А як би прийшлося тобі жити як ось мені... Подумай: сім літ — дітей нема...

— Ти-ж нераз говорив, що не зносиш дітей, що рад тому, що їх не маєш!... Що добре тобі з тим...

— А що-ж маю говорити?... Може плакати, що бездітно зійду зі сьвіта? Ще більше показувати сьвітови свої слабости?... Вже й так бачить він їх досить багато. Я говорив, що не зношу дітей! А знаєш, коли я се говорив?... Як уже побачив, що бездітно прийдець ся загинути, як погодив ся з тим! О, бо поки я погодив ся! Мене такий смуток огорнув, такий безмежний жаль!... Побачити,

що житє чоловіка змарноване, що всьо кінчить ся разом із ним, що всьо йде з ним до гробу... Бачиш, не все чоловік зможе за час свойого житя виконати всі свої бажаня, здійснити всі свої ідеї, перевести в житє всі думки свої. Отже й переказує частину своєї душі, свойого „я“ наступникам своїм. Вони дідичать по нїм не лише тіло, але й часть його душі. Всї несповнені бажаня батька. всі задушєвні його мрії стоять гарним полєм попису для його дітїй... А у мене стільки несповнєних мрій! стільки нездійснєних думок-бажань! І все те, все піде зо мною до гробу.

— Або то лише з тобою такє? Або то лише ти нещасливий? Але що там! Хата тепла є, здорова страва є, а що там із жінкою тє... ет!...

— Говориш! А сам не віриш своїм словам! Такого нещасливого як я, неха хїба на всім сьвітї. Мене переслїдує якась клята судьба. І вже здаєть ся не покине мене! Лише що коли мене постигла давнїйше, я все потїшав ся, що колись усе змінить ся, колись бодай як не менї, то моїм дітям буде лекше на сьвітї жити! А тепер бачиш пропало все... Було, як порвуть ся мої думки, як поперехрєщують ся мої пляни, думаю: діти довершать мойого діла, мої мисли розвинуть і здвигнуть на них величєзну будівлю. А тепер пропало! Раз на все пропало!...

— Знаєш, я не задумував ся ніколи над долею таких бездїтних людїй. І вір менї, я не чув ніколи, аби вони жалували ся на те, що не мають дітїй. І ти не жалував ся ніколи. Бодай передомною нї. Лише сьогоднї щось тебе напало. Ніхто не жуєть ся, як не має дітїй... Навпаки, всі почувують себе щасливими.

— А знавш чому?... Се або колоди, що не думають про житє, або ми говоримо з ними про се, як вони з усїм погодили ся і стали сибаритами. Звичайно дітїй людям треба до забавки, або на те, аби вони їм заповнили нуду бездїльного лїнивства. Дитини вони дожидають, як тої ляльки, що має їм заповнити час між їдою і спанєм, спанєм і їдою... А коли такє подружє пересьвідчить ся, що дарма ждати тої живої забавки, починає впєвняти себе, що лїпше так, нїж інакше, що щасливїйшими можуть чути ся бездїтні. Взагалї дитина була би мусїла внести нєлад у їх хату, а так добре, що нема! Потїшають себе! Лише, що звичайно дуже легко таким людям потїшити себе. Він жиє в кнайпї і клубї, вона з подругами або з приятєлєм, і так для власної користи забувають про всьо.

Порубальський дивився пильно приятелеві в очі так, що сей похнюпив лице. По хвилі завважив цинічно :

— А ти не міг би так?... Спробуй!...

Савчинський гірко :

— Думаєш, не пробував?... І що з того! Не можу! Не в силі заспокоїти себе. В додатку обмерзла мені хата, остогидла жінка, ніщо мене не займає, ніщо не бавить... Не виджу ніякої просвітнійшої хвилі в своїм будучім житю, не маю ніякої цілі. Мушу або покинути дотеперішнє житє, змінити його цілком, а як ні, то кулька в лоб, або що! до песьої мамі! Лиш коби не так як тепер, не так як досі... А то... бачиш бритву?... Чах... і вже мене нема! А я вже на все рішився, на все!...

По хвилі :

— Для кого я маю жити?... Для себе?... Але-ж бачиш, що житє не варто для мене нічого! — Для неї?... То знов вона не варта сього своїм поведенєм! Знаєш, я вже й для дитини не міг би жити. Я, здаєть ся мені, вмовив уже в себе, що добре мені без дитий, що не міг би стерпіти їх молодечого житя... Бачиш, стуманїв уже геть. Я сам не пізнаю себе! Ти-ж мене знаєш іще в тих ліпших часів! От і тепер ще деколи пригадаю собі за хатою, що я жию — але се вже останнє промінє вечірнього сонця! Правда?...

Порубальський дивився весь час німо перед себе. Тепер підвів очі на товариша і прошептав :

— Бідний... бідний... дуже бідний...

А Савчинський стрепенувся. По лиці перебігла якась дивна усьмішка — дуже непевна.

— Ет! розговорилися ви кумцю! Мені вже давно пора була вийти з хати. Лишаєшся з жінками?

— Лишуся ще хвилю.

— То бувай здоров. Я верну може за годину-дві. Підожди! Зачинив куфер, убираєть ся.

— Так, так! Давно вже мені пора була вийти з хати...

Буркнув під носом, усьміхаєть ся з'їдливою усьмішкою, то пристає і стрілами кидає з очий, коли гляне на приятеля... то знов починає воркотіти :

— Давно пора, давно пора...

Попрощалися чемно, холодно...

Приятель відвів Савчинського до дверей...

—•••—

Евгенія Щербаківська.

ПЕРЕКОТИПОЛЕ.

Осіній вітер здіймав куряву і гонив перекотиполе по жовтій стерні...

В переліску, під кущем колючого терну росла квітка, маленька лісова квітка...

Мов граючись вітер підкинув перекотиполе до квітки і на хвилину затих. Колюче жовте листя перекотиполя доторкнуло ся до блідо-зелених листочків квітки... З першу вороже, потім лагідно вони глянули одно на одного, глянули й тихо зашепотіли...

Жовте перекотиполе ласкаво гладило своїм колючим листям кучеряву головку квітки...

Вередливий вітер весело гоняв ся за товаришами поверха дубів та берез і, здавалось, зовсім забув ся про перекотиполе. А перекотиполе заспокоїлось і мов ожило. Весело розказувало воно квітці про зелені гаї, про безкраї степи, жовті поля та стерні; — розказувало й про сонце...

Бідна квітка! Вона нічого сього не бачила й не знала... Терновий кущ здавав ся їй цілим світом; тонкий золотий промінь, що ненароком заглядав до неї, здавав ся їй сонцем.

Правда, вітер, колихаючи її, часами наспівував про щось невідоме, велике і гарне, — але те „щось“ було чуже, — вона його боялась і не розуміла.

Мов зачарована слухала тепер маленька квітка, сумно схиливши свою кучеряву головку... З засмучених її очей скотила ся сльоза-росинка не засушена вітром, скотила ся і запала в серце черекотиполя...

Мов глузуючи вітер хитнув верхом білої берези, перебіг по листю тернового куща, і опинивши ся на землі хитнув маленькою квіткою...

— Досить уже, — пробубонів він суворо і підхопивши перекотиполе закрутив його в стовпом курави...

Опало листя з плакучої берези, опало і вкрило землю навкруги. Терновий кущ обсилав ся, почорнів і безсило розкидав свої колючі руки.

Квітка вмирала... Листя зблідло, зівяло; кучерява головка зломана вітром припала до землі і вкрила ся курявою; тонка бадилька зігнула ся, зчорніла, — здавало ся, що квітка вмерла... Вітер силкуючись підняв її, розібрав, як вона ледве чутно шепотіла: „Я пам'ятаю тебе, перекотиполе“...

Серед широкого шляху у брудній калюжі лежало перекотиполе... Воно вже на половину затяглося болотом, але ще не хотіло вмирати... Злякано тремтіло воно зсохлими листочками, злякано ханало ся ними за порожнє повітря; але на що?... На осінньому каламутному небі не було сонця, а на чорному з'ораному полі стояли безкраї калюжі; ріденький дощ сів без кінця...

Худа, облівла шкапа, що везла жидівську бідку, наступила на перекотиполе своїм втоптаним копитом і втоптала його глибоко в болото. Потопаючи воно жалібно хрустіло...

Цікавий вітер чув у сьому шепотіню мову. „Я не забув за тебе, квітко“, — розібрав він прислухаючись...

Андрій Чайківський.

З ЛАСКИ РОДИНИ.

Н О В І С Т Ь.

VIII.

Професор Олесь мешкав у Перемишлі в самім ринку в жидівській камяниці на другім поверсі.

Вертаючи з вакацій забрав уже й сестру з собою. Треба було її оголосити до вступного іспиту в учительській семінарії.

Професор займав дві кімнати. У нього жила ще жінчина сестра Глікерія. Була се дівчина присадкувата, заживна і дуже веселої вдачі. Вона була старша трьома роками від Марійки. Та хоча жила на ласці швагра, не подавала ніраз на ті бідні сироти, що живуть на ласці свояків, що то кождому уступають ся і боять ся своєї тіни. Вона нікому не хотіла уступити, а як на те прийшло, то вміла й висварити ся, а таки на своїм поставила. Мала добру прикмету, що не цурала ся жадної роботи, і держала в хаті лад. Задля того професорова Павліна не одно мусіла їй стерпнати, бо попря Глікерцю не треба було держати слуги і можна було обійти ся при помивачці, що мала принести води та дров, та рано почистити пану чоботи, а більше нічого. Професорова ходила на купно сама, а сестра за той час прятала в хаті.

Коли професор вернув із родиною з вакацій, уже застали Глікерцю. Вона вернула днем раньше від свого брата з села.

До тепер Глікерія не знала Марійки. Познайомили ся на вступі; вона зрадїла, що буде мати з ким поділити ся домашньою роботою.

— От добре, що ти приїхала, буде мені лекше в прятаню.

— Та-ж я буду ходити до школи, — каже Марійка.

— Цілу добу в школі сидіти не будеш.

— Та дома треба мені до школи вчити ся...

— Ну, ну, побачиш, чи тобі братова дасть спокій...

На тім розмова скінчила ся. Глікерія любила зачинати все в практичного боку.

Марійка не могла первісно освоїти ся з житєм у Перемишлі, рухливійшим і голоснійшим як у Самборі, тим паче що мешкали в ринку.

Обом дівчатам постелили в сальонику на помості.

— То для тебе таку параду роблять, — каже Глікерія.

— А де-ж ти доси спала?

— А в кухні. Слуги нема, отже я там спала на столі. Павця каже, що то великий клопіт із тим стеленем у сальоні, що багато з того пороху...

Другої днини повів Олесь Марійку до учительської семінарії. Вступний іспит випав над сподіване добре і Марійка стала ученицею першого року учительської семінарії. Олесь покупував їй усі потреби шкільні. Вона дуже раділа, що так легко сповнили ся її бажаня і за книжками не хотіла сьвіта бачити. Наука була для неї найлюбійшою роботою. Та про те зміркувала зараз першої днини, що у пані Скурскої було їй лїпше як у брата. Зараз першого дня рано дали їй замісь кави якусь таку погану юшку з цукорі, що годі було й проковтнути. Отже лишила більшу половину склянки та задоволила ся двома кавалочками булки. Так само обід був вельми скупий і Марійка встала від обіду голодна. Та з тим усім було їй байдуже, бо вся її увага була звернена на науку. Вона обіцяла собі, що ніколи не піде до школи неприготована, то-ж усе сиділа над книжкою. Вечерами виходили всі на прохід. В першій парі йшла звичайно Павця з Глікерією ведучи Несторця за руку. За ними йшов Олесь із Марійкою, показуючи їй усі особливости Перемишля. З того користала і Павця. Вона часто густо звертала ся до Марійки говорячи.

— В тім склепику беремо булки, в тім мясо, в тім цукор,— щоб ти знала.

Марійка одначе не могла зміркувати, на що їй се знати.

Такий порядок життя тревав до першої неділі. Тої днини зрав по обіді пішла Марійка до своєї товаришки сусідки дещо по-радити ся. Коли вернула до дому, застала двох панів, яких пред-

ставив їй Олесь. Один звав ся Подлуський, конципіст скарбової дирекції. Був се чоловік гарно зложений, з довгим вусом і симпатичним лицем. Він бував частим гостем у Поницьких. Другий чоловік трохи старший, трохи лисий, з чорним волосем, низького росту, з вистаючими високо вилицями. Коли говорив, то мусів по другім третім слові засьміяти ся, а тоді отвирав рота так, що показував три сдинокі зуби, що стояли подалік від себе. Називав ся Альфред Пташок і був писарем при перемиській табулі.

— А се пан Пташок, урядник табулі, наш старий знайомий.

— І з екзаменом табулярним — пі-пі-гі, пані дзіко, — додав Пташок усьміхаючись.

Глікерії за той час не було в кімнаті, вона ладила в кухні каву.

Павця кивнула на Марійку і поклікала її до другої кімнати.

— Маєш тут 10 кр., біжи на долину і принеси булок. Але тям, вибирай сьвіжі, тріскучі, і має бути 7 за шістку — скажи, що то для мене — розумієш?

— Та я не знаю, де тут булки продають...

— Як не знаєш? Та-ж я тобі показувала, — каже сердито вже Павця. — Впрочім... на кінці язика. Махай!

Не було що робити і Марійка збігла по сходах шукати за склепом із булками. Коли вернула, Глікерія закликала її до кухні через сіни і стала краяти булки на подовгасті шматочки, як було в звичаю, та укладати на дротянім кошику в копицю так, щоб здавало ся багато. Потім поклала все на велику тацу і понесла до покою. Марійка отворила їй двері. Глікерія поклала все на бічний стіл і метнула ся за скатертю, яку стала розстелювати на столі.

— Ну, яструбе, спрячте собі капелюх, бо викину за вікно, — говорила Глікерія до Пташка, що сидів при тім самім столі.

— Пі! пані дзіко, — каже Пташок, — а потому мусіли би бігати по нього.

— Недочеканє ваше. Дала би вам стирку голову завинути.

Марійці не подобало ся таке поведене дівчини. Вона не знала, що з собою робити в такім товаристві.

Посідали до кави. Олесь розмовляв із Подлуським про політику. Пташок дразнив ся з Глікерцею. Павця мішала ся часом до їх розмови докидаючи якийсь веселий дотеп. Марійка сиділа ні в сих ні в тих. Вона завважала, що Павця у себе дома цілком

иньша, як у Страшевичах. Там вона ні до чого не відзивала ся, а тут така говірка, та ще й весела.

По каві Олесь засів із Пташком до шахів. Марійка зміркувала, що Пташок частенько робив помилки і брав мати, з чого Олесь дуже був рад і кпив собі з бідного Пташка. Та Пташок не був із тих людей, що обиджають ся. Він слухав терпливо та всміхав ся заєдно. Подлуський переглядав альбом, поки не трафіла ся нагода поговорити з Марійкою. Розмова була дуже поважна, на темат шкільної науки.

Та ось Глікерія запропонувала прогульку на замок. Стали збирати ся. Всі йшли охотно з вїмкою Несторця, що не хотів збирати ся. Павця розсердила ся і стала кулакувати його в карк. В те вмшав ся Олесь і аж тоді хлопець дав себе одягти. Перед камяницею стали йти парами. Подлуський подав руку Марійці і пішов на перед, за ними йшла Глікерія з Пташком, а з заду Олесь із жінкою. Серед дороги Глікерія не переставала дразнити ся з Пташком, при чім голосно сьміяла ся. Пташок вторував їй своїм діскантовим: піі пані-двіко! Коли темат їх розговорів ставав негарний не то для вулиці, але й дома, Подлуський старав ся йти хутше і заговорював чим будь свою товаришку. Видно, що соромив ся того, що при молодій дівчині такі жарти говорять ся. Та Глікерія не пропустила нагоди, щоб і з Марійки та Подлуського не пожартувати.

— О! Як утікають! Правдива пара голубів! Не бійте ся, ми не слухаємо, ха, ха, ха!

Аж Поницький не втернів, обернув ся тай каже:

— Малиби-сьте розум, панно Глікеріє! Не забувайте, що тут вулиця...

Марійка лише спаленіла.

IX.

Спосіб житя, який пізнала Марійка у свого брата, був однаковий увесь рік. Хиба що зимою не ходили на прохід і обмежували ся на забаві в хаті. Тоді Марійка йшла звичайно до кухні з книжкою. Згодом стала братова заставляти її до домашньої роботи, бо слуги все таки не приймала, а Глікерія хотіла, щоб Марійка помагала їй у роботі.

— Я роблю рано як ти сидиш у школі, то бодай хоч тепер поможи дещо — і брала її мити посуду.

Братова не хотіла ані раз того зрозуміти, що дівчина крім школи мусить іще дома приготувати ся. Павліна запанувала відразу над дівчиною, що не посьміла перечити їй, і навіть вимовити ся. Нераз і поплакала в кутику, що не приладила ся до школи як слід, та се ні на що не здало ся. Хотіла втрачений час нагородити нічю, та братова щадила сьвітла і гнала її спати. Та все те не надошкулило їй тільки, як ті пенастанні посилки за чим будь до міста. За кожним разом треба було збігти з другого поверха по крутих сходах і потім лізти в гору. Павця не числила ся зовсім з порою дня. Коли лише було треба, хоч би й пізним вечером, то зараз :

— Марійко, збіжи до склепику за тим або сим !

Дівчина брала на голову велику хустку і гнала стрілою, аби лише братова не сердила ся. На вулиці не оглядала ся нікуди, продираючися поміж проходжуючу публіку, Жидів, вояків, немов сполошена серна.

З такої вічної біганини стали їй боліти ноги. А про те вона ні перед ким не пожалувала ся. Жадна шкільна подруга не почула від неї слова скарги, бо „мамунця все говорили, що чужим людям, хоч би подругам, не годить ся говорити того, що робить ся дома“. Брату не хотіла говорити, бо він мало інтересував ся домом, впрочім бояла ся Павці. Навіть матери і батькови не хотіла нічого сказати. Їй здавало ся, що задля убожества родичів її удержує Олесь із ласки, отже годі вимагати вигоди для себе. А коли-б так мама відібрала її до дому ? Не дай Господи ! Пропала наука тай годі !

Незабаром Павця вигадала для Марійки ще одну роботу. Як кандидатка учительського стану вона повинна вправляти ся в навчанню малих дітей. Отже нехай учить Несторця початків, заки піде до школи. То була не легка робота. Несторцьо був дїтвак зноровлений, упертий, завзятий і мстивий, а притім розвезений до неможливости. Марійка сидить було з ним пів години, заки зможе допросити ся одного слова відповіді. Цікава була така наука.

В ідальні при довгім столі сидить із одного кінця Олесь і поправляє задачі. З другого кінця сидить Марійка і вчить Несторка. Він насуплений як осїнне небо, з настобурченими кучерями на голові, підпер ліктями голову, дивить ся в книжку і мовчить уперто. Від часу до часу совне рукою під стіл і вщипне Марійку болюче, то знов пробуркоче який поганий проклин, а все так, щоб батько

не почув. Марійка раз пожалувала ся брату і скінчило ся на болючій операції. Павця потім трохи не вибила Марійку, налаяла, насварила і сказала щось невиразно, але все так, що Марійка зрозуміла о що йде, що буцім то держить її і годує, а не має з неї ніякого пожитку — значило би: як не хочеш, то в Богом Параню.

— Як ти сьміла Олесеви таке говорити? Видиш, як побив дитину? Була-б тобі корона з голови не впала, як би ти була дитині потерпіла. Вже собі з тою своєю наукою ради не можеш дати — пожди, дістанеш ордер! Не порухуєш того, кілько твоє удержане має коштує, а який з тебе пожиток?

Марійка мовчала не сьміючи підвести очий на братову. І справді було чого лякати ся. Павця коли сварила ся, то затискала сильно зуби (говорила немов крізь зуби), морщила чоло, а очі у неї бігали і огнем палали, мов у ящірки. При тім затискала кулаки, немов хотіла вдарити, хоч не підносила їх у гору.

На Павцю один був ратунок: визвірити ся на неї, крикнути і віддати гарним за хороше. Так робила з нею Глікерія. Вона відгризала ся і тоді Павця уступала і мовчала. На се однак не могла зважити ся Марійка. Вона ніколи не чувала такої лайки, не чула, не видала такої лютої завзятости у жінщини, і задеревіла від крику і погляду братової. Та її ніжна душа бунтувала ся і Марійка рішила ся в легальній дорозі забезпечити себе від таких напастий. Вона на разі змовчала, та коли вернув брат зі школи, вона завела його до другої кімнати і тут серед плачу розповіла йому, що стало ся і заявила, що Несторка з тої причини учити не буде. Казала, що вона у хлопця не має ніякої поваги, що така наука то змарнований час, що для нього треба вчителя старшого, а щоб за кожний раз їй від Павці таке діставало ся лише за те, що перед батьком на хлопця пожалувала ся, то знов се її дуже болить.

Олесь вислухав уважно сестру, і при обіді не говорив нічого. Сидів засумований як хмара, і лише кілька разів гримнув на Несторка, а потім поставив його в куті за кару. Павця бачила, що у чоловіка є щось на серці, та не догадувала ся, що. Їй і в голову не прийшло, щоб та „вчена нероба“ (вона так звала Марійку) зважила ся перед братом жалувати ся на неї. Гадала отже, що Олесеви щось неприємного трапило ся в школі, і хотіла задобрити його. За обідом примилувала ся до нього, як лише її груба, хитра вдача могла і вміла.

По обіді, коли Марійка вийшла до школи, Олесь замкнув ся з жінкою в другій кімнаті і тут прочитав їй такий отчешаш, що Павця оторопіла. В кінці погрозив, що коли сестра ще раз пожалує ся, то справить їй таке лихоліть, що сьвіт віри не йме.

— Чого ти до дівчини причепила ся? Мама віддала її під мою опіку, і я не дам їй кривди зробити. Впрочім не даром ми її тримаємо. Та-ж тато могли би за ті гроші, що нам платять, наняти їй приличне приміщенє, та вони хотять, щоб жила під моїм оком.

— Ах Господи! Та що таке платять? ту десятку на місяць!

— Мовчи! а ті бараболі, масло, крупи, то не варто нічого? Ох! ти ненапхана і ненаїсна, ще тобі мало? А того не числиш, що кожді вакації пересиджуємо у них?

— Я того не потребую, я казала: їдьмо в гори...

— Дурне говоренє, а з чим поїдемо? Та-ж то коштує...

— Та най тобі вже буде, я вже нічого не скажу. Ах Господи, вже тепер не дам їй (на тім слові поклатала натиск) ні до чого доторкнути ся, най уже панує...

— Ах ти, жінко, чорт надіяв ся у тебе стілько злоби. Ти вже забула, як сама була сиротою. Та вона не сирота, у неї батько, мати. І коли так дальше має бути, то далєбі, дам її до Вайсової, бо на се не можу дивити ся! Але що люди на те скажуть, то вже иньше діло...

Хоча Павця обіцяла мужови, що буде з Марійкою поводити ся як зі збитим яйцем, не могла їй дарувати того, що вчула від мужа. Вона почувала себе покривдженою, а Марійку вважала невдячною. Поприсягла, що їй відплатить за се. Вже-ж Олесь гостем дома, буде ще нагода сказати сій панні слова правди.

На те не треба було довго ждати. Олесь пішов на якесь засіданє. Павця вибрала саме ту хвилю. Замкнула ся з Марійкою в кімнаті.

— Ти чортице якась, — засичала, щоб ніхто з другої кімнати не почув, — ти гадаєш мене з мужем поріжнити? Силетні робиш, скаржиш ся на мене? Хто тебе сюди просив? Бодай би я була тебе не знала. Їсти вмієш, а пожитку з тебе ніякого. Ти гадала, що Олесь мені голову здійме? От бачиш, що мені нічого не стало ся, бо мені злого слова не сказав. Він хоч твій брат, але розумний чоловік, і пізнав ся на фарбованих лисах... Кажу тобі, або будь такою, як я хочу, або з Богом Параню, у мене нема для

тебе місця. Знай, що ти, небого на моїй ласці, і коли тебе не буду держати, то поїдеш назад у село... Газдувати, так як ти вмієш... Іще одна скарга лише, і зараз зроблю з тобою кінець...

Марійка задеревіла. Вона не привикла до такого грубого, ординарного трактованя. У родичів була вихована ніжно, в любови — і лише таке поведене розуміла. Крім того вона дуже налякала ся, щоб справді не стало ся те, чим погрозила їй братова. Вона була певна (не припускала, щоб братова так безсоромно брехала), що вона живе у брата на ласці. Родичі були бідні, отже можливо, що нічим платити, з другого боку може справді Олесь не хоче нічого брати і лише для того вона ходить до школи. Можливість, що те все моглоб урвати ся, що не буде спроможности дальше вчити ся, станула в цілій наготі перед очи Марійці.

Зібравши всі думки до купи вона мусіла прийти до такого заключеня, що треба терпіти, що ні на що не вдало ся жалувати ся перед братом, бо братова тут всемогуча. Два рази жалувала ся тай на дармо.

Таким способом Павліна виграла справу. Вона заволоділа Марійкою до того ступня, що про якусь опозицію не могло бути й бесіди.

Деколи приходило їй до голови запитати тата чи маму, чи справді вона на ласці, — та не хотіла робити прикрости батькам. Їм було би з двох причин боляче: раз боліли би над її долею, а надто боліло би їх те, що на се нема ради. Отже мовчала і терпіла.

У Поницьких настав супокій. Олесь не чуючи вже жалів із уст сестри гадав, що його енергічне слово в обороні сестри мало повний успіх, і радів, що так уладили ся відносини.

Та сей позірний спокій вплинув недобре на душу Марійки. Вона почувала себе прибитою, пригнобленою, втратила свою давню веселість, свою волю. Се відбило ся на цілім її житю. Слухати, мовчати і терпіти, се доля невільника. Такі гадки, щоб покинути все і втекти на село під крила родичів, Марійка відганяла від себе, як наскучливу муху. Вона мусить скінчити семінарію, мусить стати учителькою. Се було її ідеалом, а для осягнення того ідеалу, варто терпіти ще більше. Чотири роки, то не вік. Потім одітхне, буде свобідною. Тою гадкою вона лише жила. Коли приїздили їй відвідати тато або мама, вона показувала веселу і задоволену, а Павліна вже така була тоді для неї солодка, як мід.

X.

Так минув рік. Марійка скінчила його з дуже добрим поступом. А що братова жалувала їй світла, то Марійка купувала собі потай братової свічку і вчила ся по ночах. Була рада з того, що казали їй спати в кухні. Тут мала свободу, бо ніхто її не наглядав. Глікерія, що спала враз із нею в кухні, не зрадила її з того. Їй було теж добре з тим, бо могла при світлі Марійки читати романи, які потай брала від сестри.

Курс скінчив ся, і Олесь із родиною поїхав до Страшевич. Найбільше з того раділа Марійка. Шість неділь не буде слухати братової — для неї се багато значило.

Старі Поницькі завважали велику зміну у своїй дочки. Вона змарніла і поблідла на лиці. Приписували се надмірній науці, ну, та як же то дитині дораджувати, аби не вчила ся?

Зараз першої неділі приїхав Копач. Не бачивши Марійки цілий рік він тим більше завважив зміну. Розмовляючи з нею завважав, що то вже не та Марійка як перше, що то вже доросла розумом дівчина. Та завважав також, що Марійчине серце пригнітає якесь тяжке горе, якийсь сум, якого вона не хоче, чи не може пояснити йому. Йому прийшло на гадку, чи то не яка любовна причина. В Перемишлі стільки молодих, гарних людей... не вже-ж би Марійка завернула собі голову? Ну, а він же що?... Та правда, він їй ніколи словечка не сказав про свою горячу любов...

Ся гадка затурбувала його. Се так побороздило би його пляни, що й житє би йому остогидло. Тепер уже йому ніяк відкладати. Треба розмовити ся, нехай знає на чім стоїть...

Проходжуючи ся з Марійкою по огороді він став її розпитувати про її житє в Перемишлі. Зараз завважив, що дівчина якась дуже поздержлива, коли треба було говорити про те, як живеть ся їй у брата... Се впевнило його в тім, що Марійка вже не та сердечна, отверта перед ним дівчина, як перше. Сидячи під тою сажою розлогою грушею, яку він хотів торік набивати золотими обручами, він запитав її:

— Панно Марійко, ми стілький час не бачили ся, не говорили з собою, а у мене стілько вам сказати, стілько думок доспіло, так сказати-б, скристалізувало ся... Маю вам сказати одну важну річ, яку вже всесторонно передумав... Маю вам завдати по просту таке питанє: чи ви би зважили ся вийти за мене заміж?...

Я вас так полюбив як свою душу — ви одна для мене, або жадна иньша...

Марійка вся запаленіла. Вона дуже зраділа тому, бо й вона любила Копача. Серце стало у неї живійше бити ся. Не знала, як відповісти Копачеві; хоч догадувала ся, що він любить її, що їй те скаже, що тепер сказав, та не надіяла ся того саме тепер.

Копач не даючи їй прийти до слова говорив далі.

— Позвольте! Я вам того доси не говорив, бо я вас тоді вважав за свою ученицю. Се було би надужитє. По друге, я хотїв себе випробувати, чи буду в любови сталий, бо то дуже важне діло. Тепер саме пора. Я себе випробував, а ви вже вийшли з під мого впливу... Та се залежати буде від вас. Я лиш одна сторона. Такі умови не заключають ся односторонно. Друга сторона мусить мати свобідний голос. Тому то я, заки поговорю з вашими родичами, хочу запитати вас самих. Коли ви сему не раді, не нисну нікому слова, будемо й далі жити як добрі други. Не хочу перед тим нічого нікому сього говорити, щоб потім не було на вас пресій, намови, уговорюваня, всього того, що вяже свобідну волю... Та коли я вам лише не дуже противний, коли ваше серце свобідне, то прошу, не відказуйте мені. Даю вам слово чести, як люблю свою матусю, що буду старати ся зробити вас щасливою. Може мій вигляд не кождому подобаєть ся, а особливо дівчині, я се знаю... Я-ж хлопська дитина, по сальонах ходити не вмю. Та на се не дивіть ся, лише на моє серце... Воно вас так любить, так любить, що висловити того не в силі.

Копач брав річ серіозно. Хотїв осьвідчити ся без горячки, як пристало на юриста. Та заговоривши про свої хиби та про серце, він вицав з ролі, змяк, розжалобив ся так, що йому сльови в очах станули. Він не втерпів, щоб не взяти Марійки за обі руки і поглянути в очи.

Марійка не понизила своїх очий і дивила ся просто в чесне Остапове лице, не взяла своїх рук.

— Пане судіє — я вас люблю... я буду дуже щасливою з того, коли би я стала вашою подругою. Лише на одно зверну вашу увагу — хочу з вами говорити отверто, бо ваші слова вимагають у мене отвертости... У мене нема ніякого посагу — я бідна. Ви можете на своїм становищі знайти жінку богату.

— Моя дорога Марійко, прошу вас, не зачинайте брати річ так дуже практично, бо, далєбі, воно вам не до лица. Коли я, чо-

ловік практичний і судія, не зачіпав тої справи, то очевидно, вона у мене грає підрядну ролю. Отже квестію маєткову не тикаймо. Мені про маєток, про гроші не ходить, лише про вашу особу. Та тут знов не буду повтаряти питаля. Коли мене любите, то справа між нами полагоджена. Я так думаю... Хотів я сказати: подайте мені свою руку на згоду, та бачу, що вона вже в моїх руках.

Він підніс її руку і щиро поцілував.

Тепер заговорила Марійка. Її соромно стало перед Остапом, що свою відповідь зачала від грошей, від посагу.

— Не сердьте ся, що я з такою прозою виїхала, та мені якось так само з себе прийшло на гадку. Я вже не одно бачила, чула, тай не одно читала. Бувають хвилі, де люди забувають про любов, та думають лише про хліб насущній. Я сама не довго ще жию, а вже матеріальна залежність дала ся мені добре в знаки...

— Вам? — скрикнув зачудований Остап.

Марійка мала вже на устах сказати Остапови про свій побут за остатній рік у брата, та в час стямилась.

— Ні, я не можу вам того пояснити тепер, не можу, не годить ся... Колись пізнійше. Тепер забудьте те слово, я не повинна була його виговорити... тепер говорім про щось иньше...

— Нехай і так! Говорім дальше на наш темат... Я ще нині осьвідчу ся о вашу руку татови... тай умовимо ся. Я вже маю ад'ютум, можемо хоч би зараз під вінець... а вашу семінарію киньте.

— Ні, пождіть. Нічого пильного. Я лише вас полюбила, та нікого другого не полюблю. То-ж можемо пождати. Я ще хочу дечого навчити ся, а жіноча семінарія, то найвисша школа для жєнщини. Хочу її скінчити, аби бодай як так зблизити ся до вас знаєм... Се також дуже понижає жєнщину, коли вона не то не дорівнює, а геть низше стоїть знанєм від свого мужа... Татови не говоріть іще нічого. Вони сказали би се Олесеви, від нього довідалась би братова, а я не хочу, аби вона знала... Будьмо так дальше з собою, як доси. Ви оставайте при своїм, я кінчити-му що зачала, а тоді — воля божа, на се вам моя рука...

Вона подала знов руку Остапови.

— Ну, то хоч переписувати ся за той час будемо.

— Ні, не робіть того, прошу вас... Я вас прошу... Лист може попасти кому иньшому в руки, а тоді сплетні... Хиба-ж не знаєте людий? Ну, дайте мені слово, що не будете писати... ми-ж будемо

бачити ся... тут, що року кілька разів... я тепер конечно приїжджати-му на сьвята...

Остап подав мовчки руку на знак, що згоджуєть ся.

Коли вже мали встати з лавки, щоб дальше проходжувати ся по огороді, Остап нагадав собі одну річ, яку повинен був сказати. Та се була така річ, що не знав як її зачати, аби Марійку не зобидити.

— Марійко, — каже, — я ще одну квестію мушу обговорити, а властиво я був повинен від того зачинати, бо то неминуче... У мене є старенька мама... Я її дуже люблю і ні за що в сьвітї я би з нею не розстав ся, поки житя. Та вона, бачите, проста селянка. Коли-б вона вам не сподобала ся, тоді я... Я був би дуже нещасливий, я би того не допустив, щоб...

— Не говоріть так. Ваша мама буде моєю... Я вмю шанувати старших... то-ж коли-б вона навіть... коли-б... я їй... не подобала ся, то буду любити, поважати її.

Обоє не знали як на ту тему висловити свої гадки. Остапови ніяково було сказати, що він би не допустив до того, щоб задля жінки викидати маму між чужі люди; Марійка знов не могла висловити того, що коли-б її будуча теща була злючою жінкою, то вона би і те стерпіла.

Але вони зрозуміли одно одне, і на тій точці була згода.

— Марієчко моя любя, а тепер заспівай мені що. Я так давно не чув твого любого голосу — се конечно потрібне, щоб звелічати ту сьвяту хвилю..

— Що-ж заспівати? Хиба мою улюблену пісеньку?

— Ой ні, ні, лише сеї ні. Вона така сумна, тай правду кажучи, та пісня до сеї хвилі не відповідає. Хиба-ж вам яка кривда творить ся, хиба-ж вас жде недоля, щоб ви себе порівнювали з порубаною зеленою калиною?

— Ні, сього не надію ся. Та в тій хвилі у мене в душі повіяло чимось таким сумним, мов яким лихим прочуєм.

— Марійко, ви щось укриваєте переді мною. Я завважив зараз, що ви дуже змінили ся. Вам долягає щось. Чи-ж не можете сказати мені, що вам таке?

— Не можу! Нікому не можу сказати!

— Отже я таки вгадав, що вам щось тяжить на душі. Та зробіте, що криєте ся з тим. Коли не мені, то скажіть бодай мамі.

Дальшу розмову перервав Олесь.

— Чи й тепер математика в роботі, як торік? От ходіть краще, та заграємо собі партію шахів, поки тато вернуть із вечерні!

XI.

По від'їзді Копача Марійка подумала над його порадою, і рішила ся поговорити з мамою на тему її побуту у брата на станції. Не знала лише гаразд, як зачати, щоб мамі не зробити гризоти. Над тим думала кілька днів. Треба буде з боку довідати ся, так, аби не звернути уваги, про що ходить, а потім, коли-б справді показало ся неможливим знайти для неї инше помешканє, то ліпше вже й не говорити нічого.

Марійка стала випитувати маму, кілька коштувати може станція такої дівчини як вона в Перемишлі, бо має кілька колезанок, котрі страшенно бідують і живуть лише з тої стипендії, по 8 зл. місячно, яку побирають.

Мама сказала, що того добре не знає, не знаючи цін у Перемишлі, але за Марійку то платить 10 зл. місячно, і дає в натураліях більше менше на 3 зл.

Марійка зраділа від того слова.

— То мамунця за мене платять Олесєви?

— А ти-ж, доню, як гадала? Хиба-ж можна жадати сього даром? Та-ж вони теж бідні і мають свою дитину.

— Я лише до того, матусю, говорила, бо одна з моїх колезанок платить лише 13 зл., а має дуже добру станцію з вікном і службою...

— А хиба-ж ти того не маєш?

— Мамусенько, я би того не говорила, не скаржила би ся, хоч як би мені було, аби не те, що Павця мені заєдно виговорює, що держить мене в ласки, а ся неправда болить мене...

— А їй що стало ся?

— Коли вже бесіда на те зійшла, то вже мамі всьо скажу. Я терпіла від неї багато, та лише тому, що вона в мене вмовила, що я на її ласці.

І Марійка розповіла матери про всі свої злидні, яких зазнала від братової, як жалувала ся Олесєви, як з того було їй ще гірше, як її страшенно боліло в усі від того, що мусіла спати в кухні під діравим вікном, усе, все.

Стара Поницька своїм ухам віри не няла. Вона почула великий жаль до Олеся, що дозволив жінці так знущати ся над її дитиною, і то всьо за добрі готові гроші. На невістку була обурена за її грубе поведене, хоча ся повинна була почувати ся до якоїсь вдячності за її добре, дбале серце до неї.

-- Ну, доню, що було, то минуло ся — від вакацій підеш на иньшу станцію між чужих людей..

Марійці аж лячно стало від того, що почула. Совість її говорила, що не повинна була зраджувати домашньої тайни, але з другого боку брала її досада на братову, що так хитро взяла її під себе, і раділа, що увільнить ся з під її руки.

Стара Поницька зараз тої днини викликала Олеся до огорода, щоб поговорити з ним на розум. Зачала від того, що Марійка недужа на болі в усі, що в кухні вона спати не буде, що вона не може бути вживана до послуги, бо через те занедбує науку, що Павліна для неї дуже прикра і вимовляє їй ласкавий хліб, а се-ж неправда.

Олесь слухав матери і йому соромно стало. Та-ж він усе те знав, а однак, коли жінка вговорила в нього, що так мусить бути, він і повірив, що инакше бути не може, хоча тепер від мамних слів йому стало ясно, що повинно бути инакше. Він відповів матери, що раз наслідком Марійчиної жалоби зробив жінці сцену і від того часу був супокій, бо Марійка ніколи більше не жалувала ся.

На те відповіла мати, що Марійка почувши від Павці, буцім то вона на ласці, бояла ся більше жалувати ся, бо Павця на ній просто мстила ся. Мати розжалобила ся і стала докоряти синові, що дав кривдити її дитину, яку вона йому віддала в опіку, і за яку платила.

Олесь стояв ні в сих ні в тих. Слова матери пекли його вогнем, він чував себе винуватим, та брала його досада, що дав так одурити себе хитрій жінці. На спомин жінки в нього заболіло серце. Ціле його нужденне жите з тою женщиною без серця, холодною як камінь, егоїстичною і хитрою з біса перейшло йому те-пер через голову. Він присів біля матери, поцілував її в руку.

Мати почула на руці дві горячі сльози, що капнули синові з очей. Її зробило ся жаль рідного сина.

— Мамо моя, мамо, коби ви знали мою гірку долю, ви-б пожалували тих слів, що я йно що чув із ваших уст...

— Та я знаю, що Павця часом буває прикра... але-ж ти голова дому...

— Мамо, ви дуже лагідно про неї говорите, ви не знаєте всього. То жінка камінь...

І став матери оповідати все, що за стільки літ накіпіло під серцем, а чого не сказав нікому ніколи доси.

Мати й давніше бачила багато дечого, що воно не так, як повинно бути, та се, що почула тепер від сина, переходило її уяву. Вона побачила цілу велич нещастя своєї дитини. Таке пожитє для чоловіка, що від малку привик до ніжності в поведеню, котрого навчили видіти найбільшим щастєм любов семейну і супокій домашній, було гірше некла.

— Чому-ж ти мені, дитино, не сказав того вчаснійше? Може було-б дало ся уговорити її, на другий бік нагнути, а бодай би серцю полекшало, коли-б ти перед матірю виговорив ся.

— Мамо, чи я сьмів говорити на свою жінку? Я обовязаний її обороняти, бо я її муж, а в тім на що би се здало ся? Така її вдача і ніхто сього не переробить.

— А я таки гадаю, що можна було повести її інакше, коли-б завчасу...

— Годі! Вона коли виходила за мене, була від мене старша віком, і саме в тім віці, де людина придбавши собі свої норови, не хоче їх покинути. Та тут іще була одна перепона: як можна в людині заціплювати ідеал ніжності, і т. д. коли у неї нема серця, лише камінь у грудях... Я, мамо, нещасливий, дуже нещасливий, хоча не всякий зрозуміє мене. Хиба той мене зрозуміє, хто так само дивить ся на подружне житє, на взаїмні обовязки, як я... Тому то, мамо, не диво, що я втікаю з дому, коли лише не мушу там сидіти, і шукаю иньшого товариства. Ще й так хвала Богу, що я не пустив ся на карти або на піятику, бо й таке між людьми водить ся. Мене спляють дві річи: почутє власної гідности і любов до дитини... Як би я хотів йому долю запевнити, та далєбі не знаю, чи се мені вдасть ся... дитина цілком знорвлена. Можна-б її напростувати, бо то ще дитина, але неможливо під оком такої дурної матери, що раз розпещує його до неможливости і позволяє на всьо, а за хвилию за найменьшу дрібницю кулакує, що аж кости тріщать... Осудіть же, мамо, чи я багато тому винен, що Марійка стілько в моїй хаті терпіла? Я тепер жалую, що я

брав Марійку до себе. Та-ж за ті гроші, що мама платять, можна їй було знайти дуже приличне поміщенє де будь...

— Я-ж тепер сама про те думала. Від вакацій треба конечно знайти иньшу станцію для Марійки, а ти мені в тім допоможеш. Хоча я ніколи не думала, щоб Павця аж до тої міри була недобра, тай гадала, що посередно і тобі трохи поможу. Десятка місячно щось значить, а вона вас стілько коштувати не буде...

— Певно, що ні, я сам те кажу. Моя жінка ощадна до неможливости, а то лише на точці їди. У мене в хаті така скупість, що я голодний устаю від обіду і мушу запихати ся булками та сую коvbасою...

— Про те, щоб Марійка голодувала, я не знала нічого, і в загалі вона ані одним словом переді мною не пожалувала ся ніколи. Аж тепер виговорила ся почувши, що вона не на ласці... Се може найгірше зі всього, що було. Чоловік молодий потребує поживи стілько, щоб гарно розвивав ся в тім періоді життя, що призначений на розвиток тіла, на зріст. Інакше він занидіє... Се найважнійша причина, для чого Марійка мусить піти на станцію між чужих людей...

XII.

За порадою Олеся поміщено Марійку у п. Вайсової в Перемишлі. Була то дуже чесна людина і держала у себе що року кілька дівчат. Своїм дочкам віддала ведене малого склепику з модними товарами, а сама пильнувала домового господарства.

Марійка стрінула тут дві свої товаришки з перемиської семінарії і дуже з того була рада. Вона немов віджила. Торічне пригнобленє уступило зовсім. Наука, товариські іграшки з дівчатами, здорові харчі і відповідне, ясне помешканє впливали цілющо на її фізичний розвій і на ясність ума. Марійка зараз у першім місяці показала ся найздібнійшою в класі. Вона була з того вельми рада, що сього року привезе родичам о много краще сьвідоцтво, як торік.

Розумієть ся, що про те не було потреби зривати зносин з братом. Він частенько до неї навідував ся і рад був із того, що його сестра така весела. Так само Марійка що неділі і сьвята заходила до Олеся. Братова стрічала її з холодною чемністю. Та

Марійка не багато робила собі з того, і поводи́ла ся супротив братової свобідно, без ніякого пониження, без боязни, як було давнійше.

Та хоч як вона любила свого брата і рада була з ним пробувати, то товариство, з яким він проводив свобідні дні, було їй не по нутру. Заєдно заставала або у брата в домі, або мусіла з ним заходити до тих самих знайомих. Були се крім Подлуського ті самі люди, буденні, ординарні своїм поведенєм і говоренєм. Крім буденщини, крім сплетень і обмови своїх найближших друзів, крім дурних оклепаних жартів і дотепів не чути було в тім товаристві жадної кращої гадки.

По таких сходинках Марійка коли вже станула на порозі своєї станції, аж відітхнула свобіднійше, хрестила ся і говорила: „Слава-ж Тобі Господи, що відбула панщину!“ Але сьому не можна було порадити, годі було ухилити ся від того товариства, бо се обидило-б Олесея.

Се Олесеве товариство не було велике. На першім місці ставила себе пані Зарічна, з мужем п. Зарічним, професором перемиської гімназії, далі п. Радецька, жена радника судового і її муж. Обі ті добродійки, хоч жили в дружбі, дуже добивали ся першенства між перемиською інтелігенцією. Зарічна почувала себе більше просьвіченою, її муж мусів більше знати, коли вчив у гімназії, як якийсь там судовик, що крім своїх параграфів не знав більше нічого.

Радецька патомісь ставила висше становище судового совітника, що належить до семої ранги, ніж „балакаря“ з девятої ранги, котрий дальше авансувати не буде.

Однак кожда з них плекала свою висшість у себе в душі, не підносячи того своїй супірницї в очи. Те що говорило ся поза очи, хоча зараз другої днини доходило до відомости противної сторони, не ослаблювало відносин приязни. Обом видавала ся та дружба чимось конечно потрібним хоч би на те, аби мати на кого вилати те, від чого свербів язик.

Мущини грали в тім товаристві підрядну ролю, і се певне, що не вони, лиш їх жінки звели те дібране, згідливе товариство до купи.

Пані Поницька, Зарічна і Радецька пізнали ся в перемиській плавальні в купелї. Всі три мали дві спільні прикмети, що любили

обмовляти інших, і купати ся в Сяні. Сї дві точки житевої програми вистарчали їм до завязання сердечної приязни. Чоловіки їх пізнали ся потім для потреби комплекту і з того лише титулу, що були мужами тих трьох товаришок із пливальні.

Та їм було байдуже, з ким живуть. Вони що тижня збирали ся за принукою своїх богинь в однім із тих трьох домів по черзі, побалакали, заграли преферанса, повечеряли і розходили ся домів.

Панове не мали зовсім ніяких спільних уподобань, як їх жінки. Навпаки, вони де в чім навіть не годили ся. Приміром радник пристрасно любив на вечерю вепровину з капустою, від чого Зарічний діставав нежит жолудка. За те професор любив пиріжки з солодкою капустою, на які радник дивив ся з погордою як на річ вельми мляву і не ситну. Оба знов любили приповідки, приговірки, особливо масні, і радник мав їх цілу збірку.

Ті приговірки забирали йому в бюрі і поза бюром дуже багато часу. Молоді практиканти, що були до нього приділені на науку, тим найбільше з'єднували собі його, що причиняли ся до побільшення його збірника. Котрий мав до того вдачу, для того не мав н. радник Радецький досить слів похвали.

До того товариства входили ще два молоді люди. Через Поницьких належав сюди згаданий уже Подлуський. Він дуже любив Поницького, любив із ним побалакати, а що тоді ще в Перемишлі не було руського касина, де могли би зійти ся, то приходив до нього залюбки до дому. Яким побитом попав сюди і Пташок і з відки він між ними взяв ся, годі відгадати. Певно прийшов за Радецькими. Говорили навіть, що то був якийсь далекий свояк п. Радецької, хоча годі було се справдити. Радник сам дуже ним опікував ся. Він виробив для нього діюру в табулї перемиській і лагодив його на концепіста. За його протекцією Пташок дійсно поробив іспити і ждав своєї черги, що не зараз мала надійти. За те Пташок вислугував ся своїм добродіям як умів. З кожною справою йшла до нього Радецька як у дим. Купував для неї всі кухонні потреби, дрова, ярину, а вже як надійшла покупка бараболь і капусти, то Пташок брав на кілька торгів урльоп із свого уряду і увихав ся по місті між селянами.

За те водили його Радецькі всюди з собою, де бували самі. А бували лиш у Поницьких і Зарічних, або приймали їх у себе.

Літом ходили разом на прохід, коли була погода, на замок або понад Сян, зимою сходи́ни відбували ся в однім із трьох до́мів по черзі.

Починали ся о 8 годині вечером. Було так, що панове поговоривши і посьміявши ся між собою сідали в однім покою до карт. Пані засідали в сальоні. Пані дому забігала на хвильку сюди, а впрочім порала ся в кухні коло вечері. Гості лишали ся самі.

З початку переглядали (сотий раз) альбом, а потім починали оповідати собі сплетні, з легенька обмовляти иньших, починаючи від неприсутної господині. Коли-ж вона заглянула сюди в найцікаві́йшій хвилі, одна з гостей звертала ся з приятельською усмішкою до неї і завертала бесіду на когось такого, кого газдиня не любила. Се мусіло затерти всяку познаку якихось догадок газдині, що саме мусіла бути бесіда про неї.

Потім кликали до вечері. Сідали всі свобідно, як кому було любо. Тоді розпочинав ся загальний розговор. В доборі теми до розмови та в словах ніхто не стісняв себе. Бесіда вела ся без ніякої женати. В такій свободі, здасть ся, лежала вся принадність тих сходин. З кожного дотепу треба було сьміяти ся. Сьміх був признанєм для автора того дотепу.

В таке товариство попала Марійка. Вона з початку дечого не розуміла і для того чудувала ся, чого вони сьміють ся. Та її примусова товаришка Глікерця пояснювала їй, коли були самі в кухні, що воно таке. Марійка дізнала ся всього. Їй стало соромно за такі бесіди, але нічого було діяти. В таких прикрих ситуаціях ставав їй у прыгоді Подлуський, що в таких хвилях умів заговорити до неї про щось иньше, і вона не потребувала зважати на те, що говорило ся при столі.

На такі одні сходи́ни приніс Пташок талію цікавих карт. На позір то були карти як кожді иньші, та приглянувши ся до сьвітла побачиш таку гидь, що від того могло кождому осьвіченому чоловікову стати соромно. Пташок показував ті карти в сальоні. Гості брали карти в руки за чергою, придивляли ся до сьвітла і сьміяли ся так здорово, що аж вікна дзвеніли. Подлуського тої днини не було. Глікерця реготала ся і прикликала Марійку дивити ся. Марійка послухала і вже сідала до колеса, та в тій хвилі заглянув одну карту Олесь цо за плечі Радецької, та в тій хвилі кинув ся до Марійки, вирвав їй карту з руки, заки ще вона подивила ся, і мерщій вивів її до другої кімнати.

— Марійко, се не для тебе, не дивись — заказую.

Марійка станула ні в сих ні в тих. Вона не знала, що то все значить. Глікерця того не бачила і знов почала кликати її.

Та в тій хвилі нахилив ся до її вуха Поницький і прошептав :

— Коли не хочеш, аби я тебе тут при людях висобачив, то не показуй того свинства дівчині.

Глікерця видивила ся на нього і змогла проговорити :

— Ігі! або вона що за діленько?

Поницький нагадав собі тепер, що таке товариство для Марійки шкідливе. Ведучи її до дому сказав, що на другу неділю не потребує приходити.

Марійка була з того дуже рада. Вона зміркувала, що на тих картах мусіло бути щось поганійше, як дотеперішні розмови, що так соромили її.

Від тепер через кілька неділь відбували ся сходини без неї. Се дало тему до розговорів. Пані не похваляли того, що Марійка „пустила ся“ на науку, що ліпше би пошукати їй жениха, як Бог приказав.

Олесь обороняв її тим, що вона не маючи посагу мусить старати ся про своє забезпечене власною працею.

— Буде учена еманципантка, — шепнула совітникова Зарічній до вуха.

— Соціалістка, — відшепнула їй Зарічна.

— А все таки, пані дзіко, — обізвав ся Пташок, — кожда учителька маринує ся на стару панну..

— Браво, Пташок! — крикнула Глікерця. — Ото сказав, що знав!

— Пі-і! пані дзіко, або се неправда?

— Фурда! пане добродію, — обізвав ся совітник. — Для панни то лише вийти замуж, і баста! Вже те саме щось варта, що нічим не потребує журити ся, бо про все постарає ся муж. Попрятати в хаті і їсти зварити, то ціла її робота! Такі погляди, пане добродію, до часу добрі, поки крила фантазії не обгорять, а потім таки хочеть ся вийти замуж! Ми, мущини, сидимо по бюрах, мордуємо себе працею, а жінки мають усе готове. Я дуже радо поміняв би ролю з моєю жінкою: буду їсти варити, а вона най би йшла писати...

— Ха, ха, ха! — засьміяла ся совітнікова, — а потрафив би ти замієсти галушки?

— Скорше, ніж ти зреферувала-б найпростійший ротул актів, хоч би векслевий!

Проти виводів совітника не було репліки. В разі супротивленя він готов був тяжко погнівати ся. Впрочім не було кому супротивляти ся. Всі були однакового погляду з виїмкою Марійки та Подлуського, якому не хотіло ся перечити ся.

[Далі буде].

Франк Норріс.

Повість із американського життя.

IV.

В великім сальоні Креслерів зібрало ся невеличке товариство : Льора і Педж із тіткою Весс, місс Гретрі, незграбна і негарна панночка, одягнена ексцентрично в синю шовкову сукню. Джедвін і Креслер курили коло коминка, Лендрі Корт крутив ся на софі, слухаючи безконечного оповідання місс Гретрі про якусь своячку, що мала багато курій. Шельдон Корфель у фрак у незапаленою папіроскою в руках говорив про весняну виставу акварель. Педж мляво слухала розмови. Тітка Весс оглядала альбом із фотографіями і числила, кільки в нім портретів міс Креслерової. Подано каву. Се була третя проба задуманого представлення на дохід Джедвінового шпиталика. М-с Креслерова запросила всіх акторів на обід. Тепер ждали на приїзд режисера, monsieur Жерарді, що все спізняв ся.

Креслер струсив попіл із папіроски і звернув ся до Джедвіна :

— А знаєте, Лієкрафт стратив пятнацять тисяч.

Він говорив про спекуляцію Джедвіна з майовою пшеницею, що скінчила ся тиждень тому. На другий день по тім, як продано на рахунок Джедвіна мільон кірців пшениці, прийшла в часі раннього зібрання біржі вість про намірений проєкт закона у Франції. Серед незвичайного крику ціна впала. „Биків“ огорнув панічний страх. Лієкрафта побито на самім початку. Група Портеуса робила.

геройські зусилля, щоб піддержати ціну, але се показало ся неможливим і вони уступили, а ціна впала живо з дев'ятьдесять три і п'ять осьмих при отвореню ринка на вісімдесять вісім. По тій ціні Дждвін почав покривати ріжницю. Спекуляція удала ся як найліпше. Дждвін не знав, як великий зиск мав Гретрі, але він сам дістав від нього чек на п'ятьдесять тисяч долярів чистого доходу.

— Гратулювати вам не буду, — говорив дальше Креслер. — В дійсности я-б бажав собі, щоб ви програли, коли би се могло відвернути вас раз на все від біржі. Тепер ви раді. Я знаю.. мені-б сього не знати? Я на тім зуби з'їв.. Я знаю як чоловік втягаєть ся в спекуляцію...

— Чарлі, се не спекуляція, — перебив йому Дждвін. — Се була ясна справа, все одно що знайти гроші. Коли-б я знав, що якийсь кавалок землі підскачить у ціні, то я-б його купив. Чи так?

— Тим гірше для вас, що вам удало ся се так легко, що робили так на певно. Чи знаєте, — додав він несподівано, — що Ліскрафт прийняв місце бухгалтера в одній фабриці?

Дждвін сіпнув вуса. Він дивив ся на Льору через голову Лендрі та міс Гретрі.

— Що за чудове волося!... Що за чудове волося у тої дівчини!

Волося Льори було сього вечера високо зачесане і зашпилене дивно різаним гребенем із слонової кости. На ній була чорна шовкова сукня, на плечах була пришпилена велика понсова рожа.

За сей місяць Льора часто бачила ся з Дждвіном. Пані Креслерова допомагала йому в тім. То уряджували поїздки до опери, то обід, а найчастійше прогульки по Лінкольн-парку на Дждвінових бігунах. Він запросив Креслерів і Льору на празник у своїй недільній школі на Великдень, від чого у Льори лишили ся неприємні спомини великих написів із сьв. Письма на полотні, вязанок полевих лілій, гимнів, які співало сім сот отвертих уст з оглушаючою силою, а найбільше не любила запаху бідности і бруду, змішаного з ароматом лілій і запахом соснових гірлянд.

Так минув перший місяць її нового життя. Про будуще Льора не думала; вона занадто тішила ся своїм освободженем із тісного життя в Новій Англії. О наслідки вона не журила ся: все піде само з себе, і будучність уложить ся без найменшого її зусилля. Вона ніколи не питала ся, чи любить кого з тих людей, що убі-

гали ся о її привязанє. Була лиш одного певна, що замуж виходити їй ще зовсім не хочеть ся.

О пів до девятої приїхав monsieur Жерарді. Сеї зими стали аматорські представлення модою, і Жерарді став певного рода знаменитістю. Його запрошували всюди, і ддятого він робив ся важним; держав себе немов надзиратель і був усе незадоволений; з акторами-аматорами поводив ся безцеремонно, згорда, лааяв їх. Се був низенький, нервовий чоловічок, чванливий, говорив про себе мов про артиста, даючи пізнати, що час свобідний від „режисерованя домашніх представлень“ посвячує на малярство.

Monsieur Жерарді зупинив ся з книжкою посеред салюну. На уклони присутних не відповідав, лише наклонював плечі, причім його голова вискакувала вперед, немов у нього нагло звихнули ся шийні круги. Він говорив по англійськи з кепським акцентом, але в його мові чути було дуже виразно французьку конструкцію.

— Я пропоную зачинати зараз, — заявив він. — І так сього дня другий акт, а потім коли буде час, третій акт із книжки. Другий акт повинен іти цілковито добре, ціл-ко-ви-то! — Він підніс руку, немов би не бажаючи допустити найменшого супротивленя.

Місс Гретрі мала виступати перша. Та Жерарді своїми придирками швидко довів її до сліз і вона вийшла.

Режисер образив ся. Почала ся метушня і Льора мусіла уговкувати розсердженого „артиста“.

Коли повернула на давнє своє місце, Джедвін підійшов до неї.

— Бідна місс Гретрі! — промовив він. — Завсїди чіпають ся її ні з сього ні з того.

Льорі видало ся, що Джедвін сьогодня незвичайно інтересний. Він ніколи не одягав ся „з шиком“, але вона чомусь і не хотїла, щоб він так одягав ся.

— Я боюсь, місс Дірбори, — говорив він сідаючи біля неї, — що ви минулої недїлі дуже нудили ся.

Він говорив про празник у недільній школі, відки Льора відїхала жалуючи ся на біль голови.

— Ні, — відповіла вона, — не нудила ся. У мене болїла голова.

— Менї жаль, що вас болїла голова, — мовив Джедвін. — Менї здасть ся, що моя дїтворя (так він завсїди називав своїх школярів) більше робила шуму як музики.

— Менї вона видала ся дуже інтересною.

— Вибачте мені, але здається, се неправда. Моя дівтора не інтересна; не інтересно на неї дивити ся, не інтересно її слухати. Лиш знаєте... я... — він торгнув себе за вуси. — Мені здається, що мені треба жити їх життям, знижуватись до їх рівня, розуміти їх.

— Я про се не сумніваю ся, містер Джеквін, — поспішно сказала Льюра. — Не думайте, що я не знаю, що ви робите добре діло.

— Воно для мене відповідне, — повторив він. — Я люблю свою дівтору і знаходжу серед неї часом таких, що їх варто впровадити висше. Чотири роки тому... я надібав хлопця... Йому тепер шіснацять літ... Бредлей, Біллі Бредлей. Отець — п'яниця, мати — прачка, сестра — про неї лише й не казати. Він видав ся мені розумним і охочим до роботи, і я дав йому малу роботу в своїй агентурі. І ось, місс Дірборн, сей хлопець працює тепер в особній конторі, і мій агент говорить, що він у нього найліпший робітник. Мая девіза: „без лінощів у ділах, палкий духом, славити Господа“.

— Справді, гарна девіза, — сказала якось несміло Льюра.

— Місс Дірборн, — раптово почав знов Джеквін, — чому-б вам не взяти там одну клясу? Дівтора не така страшна, коли її пізнаєш близше.

— Мені! — скрикнула здивована Льюра. Вона похитала головою. — О, ні, м-р Джеквін. Я буду лише завадою. Не толкуйте моїх слів неправильно. Я чую цілим серцем, що не здібна до сього діла.

— О, місс Дірборн, — палко говорив Джеквін, — я думаю, що ви не були би там завадою. Думаю, що й самі віднайшли би в собі здібність і покликане. Вплив чистої, благородної жіночої душі, се також часть вихованя, дуже важна часть. Мушцини, що роблять всесвітну роботу, потребують гарних женщин. Я вірю в женщины, як вірю в Христа. Але я не думаю, що вони сотворені на те лиш, аби жити в теплярні, в атмосфері дилетантизму, мальованих вікон, у заперті і відокремленю. Ні, се не годить ся для Сполучених держав і для мушцини, що сотворили з них найсильнішу націю на сьвітї. Мушцини здобули для женщины усьо, чого душа забажає, але їм треба, щоб женщины підносили їх, щоб навчали їх жити тим життям, де не все боротьба. Лиш від коли я пізнав вас, місс Дірборн, я зрозумів, що існує те иньше життя,

але жити ним без вас я не можу. Житє, де вас нема, не представляє для мене вартости. Я думаю, що ні на що не придасть ся говорити вам, що я хочу, щоб ви вийшли за мене за муж; думаю, що тепер ви самі се знаєте. Я вас люблю, як дорослий чоловік, серйозно, глибоко, а не як парубчак. Я навіть сього висловити не в силі, як глибоко і серйозно я вас люблю. Я хочу, щоб ви, Льоро, моя дорога, стали моєю жінкою, і знаю, що потраплю зробити вас щасливою.

— Річ зовсім не в тім, — повільно відповіла Льоро, коли він зупинив ся, вижидуючи очевидно відповіді.

— А в чім же? Ви не любите мене? Ви думаєте, моя дорога, що ніколи не полюбите мене?

Льоро вагала ся. Вона зняла з корсажа рожу, і обриваючи листочки, обережно кусала їх зубами. В другім куті салону йшла проба, лунав голос Жерарді, скрізь стояв тихий гомін.

— Річ зовсім не в тім...

— А в чім же? — повторив Джедвін.

— І сама не знаю. Передівсім мені видаєть ся, що я ніколи не вийду за муж. Я не хочу, м-р Джедвін, виходити за муж ні за кого...

— Я буду ждати.

— Я не хочу давати слова.

— Адже-ж швидше чи пізнійше прийде пора, коли ви і слово подасьте і за муж вийдете. Ви повинні запитати себе, чи любите чоловіка, що хоче стати вашим мужем. Чому-ж не зробити сього тепер?

— Я се роблю... Я питала сама себе... Я питаю...

— І на що-ж ви рішили ся?

— Сама не знаю.

— Чи не думаєте, що полюбите мене з часом? Я, Льоро, переконаний, що полюбите.

— Я не знаю. Се може немудра відповідь, але таки відповідь. Коли маю відповісти чесно — а я стараю ся бути чесною перед вами і сама перед собою — се одинока відповідь. Я тепер дуже щаслива. Я люблю і вас, і м-р Креслера і м-р Корфеля — всіх люблю. Але, м-р Джедвін, — вона глянула йому просто в очи своїми серйозними, темними очима, — для жінчини за муже — річ вельми важна. Мущина ніколи не зрозуміє сього, як дуже важна. Треба певности, великої певности. А я тепер ні в чому не маю

певности — ні в чому. Хоч би я мала певність що до вас, але що до себе не маю. Деколи я говорю собі і тітці Весс, що ніколи не полюблю нікого і ніколи не вийду за муж. Але самій мені було б дуже гірко, як би я знала, що се правда. Мені видасть ся незвичайним щастем, що прийде день, коли я полюблю когось, цілим серцем і всею душею, і що буду вірною жінкою, і що буду уважати любов мужа за найціннішу річ на світі. Але я певна, що сей день іще не надійшов.

— Але коли настане, — переконував він, — чи будете могли сказати мені се найперше?

— Я сама не буду знати, що сей день настав, доки не почую, що люблю чоловіка, що хоче женити ся зі мною, а тоді може буде за пізно... для вас.

— А тепер, — наставляв він, — ви нікого не любите?

— Тепер, — повторила вона, — не люблю нікого.

— Чи можу бачити в тім заохоту для себе?

Вона вагала ся якийсь час, склонивши голову і в кінці відповіла тихо:

— Як хочете.

— Дже! — сказав Креслер наближаючи ся до них. — Тут зайшла розмова про щастє. Розповідж нам про своє щастє в грі.

Льора стрепенула ся.

— В грі? Хиба-ж м-р Дждвін грає?

— О, не турбуйте ся, місс Дірборн! — мовив усміхаючи ся Креслер. — Я не про ту звичайну картяну гру. Вони так називають продаване та куповане пшениці там, у Ля-саль-стріті. Але се чиста гра, заклад; іти о заклад за те, що станеть ся на тижні, на місяці наперед. Ви йдете о заклад, що пшениця подорожє, я йду о заклад, що вона подешевіє. Всі сі біржеві лицарі не мають пшениці, ніколи її не виділи, не знали би що з нею робити, як би їм хто дав її. До зерна не привязують найменьшої ваги. Але в Йові, в Канзасі, в Дакоті є тисячі фермерів, що богатіють від неї, і сотки тисяч бідаків у Європі, що привязують до неї більшу вагу як фермери. Люди, що плекають збіжє і такі, що їдять його. Для них — се жите або смерть. І ось між ними являєть ся чикагський спекулянт — він підносить і знижує ціни без усякої причини, для користи своєї кишені. І коли ми надто понизили ціну на пшеницю, то терпить на тім фермер, чоловік, що робить коло неї; коли-ж ми піднесемо її надто високо,

терпить бідняк у Європі, чоловік, що споживає її. Для чоловіка на континенті хліб — головна пожива, не м'ясо ані бараболя, як у нас, але хліб. Одинока можливість, не робити зле ні американському фермерови, ні європейському мужикови, се держати пшеницю на середній, законній висоті. Як лиш ви її підбили або понизили — хтось конче терпить на тім. А отсі грачі те тільки й думають, щоб підбити або понизити ціну. Подумайте про се; іда соток і соток тисячів людей лежить у руках, на ласці декількох людей там, на торговельній біржі. Вони назначують ціну. Вони назначують, кілько мужик має заплатити за свій окрасць хліба, а коли він не в силі стілько заплатити, нехай умирає. Що до фермера, то се просто сьмішно. Коли я побудую дім і захочу його продати, то я сам назначую ціну, а коли мені дають певідповідну ціну, я його не продам. Але коли я поїду в Йову і зберу жниво пшениці, мушу продати її, чи хочу чи не хочу, по цінї назначеній кількома панками в Чикаго. А вони, щоб розбогатіти, примушують мене продати її по такій цінї, від якої я банкрутую.

Льора потакнула. Вона була сильно зацікавлена. Перед нею відкрив ся немов новий сьвіт; перший раз у житю пізнала вона закони політичної економії.

— Се лиш один бік діла, — продовжав Кресляр, не зважаючи на добродушні протести Джедвіна. — Так, я знаю, я софіст у справі спекуляції, але за вашим дозволом я хочу говорити далі. Я сам був спекулянтом і знищив ся так, що тепер дуже добре знаю, що говорю. От що хотів я сказати; самі сі пани грачі... ну, добре, називайте їх спекулянтами, як хочете... О Господи! Кілько я бачив прегарних, многообіцюючих молодих людей змарнованих, знищених через спекуляцію! По части спекулювати так само легко, як перейти вулицю. Вони заробляють, не рухнувши і пальцем, по триста, пять сот, навіть по тисячі долярів протягом двох годин. Представте собі, що се значить для клерка, молодого чоловіка, що побирає за роботу сїмдесять пять долярів на місяць. Він не міг би за десять літ наскладати тисячі долярів, а вони у нього ось тут за один ранок. Подумайте, що тоді може сивити від спекуляції? Передівсім зрозумієте, що він покине своє скромне, нудне місце, — я се бачив сотки разів — і стовпів, там у Ля-саль-стріті, в кімнаті для клієнтів. Він приступає до одного маленького діла і ще до одного, а нарешті заходить так далеко, що назад вернути не сила... І тепер якийсь міліонер, що захопив у свій кулак увесь

ринок, попустить один палець і наш козачина погіб і тілом і душею. Він не лише тратить охоту, але й здібність до роботи, і далі стовпіє на біржі, поки не постарієть ся перед часом. І коли спитає дехто: „А де подів ся той а той?“ — то вам стане ясно, що молодий чоловік шез, пропав. Говорю вам, пристрасть до такої гри, се щось таке, про що не можна мати навіть найменшого поняття, поки самому не береть ся в ній уділу. Думаю, що се гірше як п'яньство, як морфінїзм. Коли ви понали в неї, вона тягне вас і тягне, і чим ближше ви до кінця, тим вам легше видаєть ся можливим виграти, поки раптово: ох! ось там вир... Дже! друже, держіть ся здалека від нього!

Джедвін розсміяв ся і поклонивши ся приложив пальці до грудий Креслера, немов зашрубовував шрубу.

— Тепер, місс Дірборн, — заявив він, — ми його закрутимо. Чарлі до всього зух, але часом хтось зачепить його і відкрутить отсею затичку.

Креслер засміяв ся добродушно враз із иньшими, але усьміх Льори був силований і очи її остали серйозними. Розмова перервала ся. Проба йшла собі далі в другім куті кімнати; тепер Педж кликала Льору:

— Льоро, третій акт! Ти потрібна.

— Мушу спішити, — сказала Льора, хапаючи свою ролю. — Бідний monsieur Жерарді, мені зласть ся, що ми йому добре надали.

Вона поспішила на другий кінець кімнати, де режисер розставляв меблі на сцені після вказівок у книжці.

— Тут кухонний стіл, тут старомодна конторка, тут двері, тут вікно. Хто на сцені? Ага, молода дівчина з великим носом — Маріянна... При піднесеню завіси вона плете панчохоу. Входить княжна. Се ви, mademoiselle Дірборн. Ви перериваєте — розумієте? Але ви, ви все про все тямите. Отже — починаємо.

Місс Гретрі виголосила свою ролю досить добре. В кінці, після її репліки, ввійшла Льора зі словами:

— Перепрашаю! Двері були отворені. Чи могу увійти?

— Elle est vraiment superbe! — шептав Жерарді.

В кождім руху, в кождім жесті була Льора знатною дамою, що відвідує дім чоловіка низшого стану. Нічого не могло бути достойнішого, граціознішого, любязно-вибачливого, як її манера. Вона грала не лише свою ролю, але й драматизувала окружене.

Здавало ся, що вся обстановка малого котеджа стала видимою від хвилі, від коли вона вступила на сцену. Жерарді перебігав на пальцях від одної громадки до другої і шептав :

— А що? Чудова наша княжна. Вона могла би грати на справдішній сцені.

Проба кінчила ся. Жерарді гримав і велів ті самі сцени повторяти по кілька разів. Коло десятої вечір актори упадали на силах. Подали вечерю, і Льора зараз вібрала ся їхати, питаючи сама себе, хто її відпровадить — Лендрі, Джедвін, чи Корфель.

День був соняшний і теплий, але коло девятої години вечір погода перемінилася і ляв уливний дощ. М-с Креслєрова запропонувала сестрам ночувати у неї, але Льора відмовила. Джедвін питав Креслєра, чи не можна-б було запрягти карету, щоб відвезти сестер до дому, коли в ту саму хвилю підійшов до Льори Корфель.

— Я післав давно за двома повозами, — сказав він. — Вони ждуть коло рундука.

Се порішило питанє. Хоч і як змагав ся Джедвін, сього разу, здавало ся, художник здобув перевагу.

— Лендрі Корт, будьте так добрі і відведіть мене до карети, — сказала Педж. Лендрі послухав без дальших вимівок.

— Коли ви готові, місс Дірборн, то поїдемо, — сказав Корфель. Він отворив парасоль закриваючи Льору від дощу. Вона розсіла ся як найвигіднійше в своїм куті, поправила спідницю і сказала :

— Який дощ! Хто-б був подумав, що буде дощ?... Я бояла ся, що ви не приїдете. При обіді говорила м-с Креслєрова, що ви на якімось засіданю комітету Академії штук... для роздачі надгород. Що се було?

— Так, — відповів він байдуже, — щось таке. Се було, здаєть ся, досить важне... для академії. Але для мене в теперішню хвилю важна лиш одна річ, — він говорив із видимою байдужністю, немов про річ, яку Льора дуже добре знає, — одна річ — бути з вами. Се дивно! Ви не знаєте, як я розложив ціле своє життя згідно з тим.

— Ви, здаєть ся, думаете, що я вірю сьому? — сказала вона.

Вона знала, що слова сї визвали-б у иньших її приклонників бурливі протести. Але в поведеню Корфеля особлива принада для

неї містила ся в тім, що він не говорив ніколи звичайних річий, яких можна було ждати від інших. Так і тепер. Здавало ся, що його більше цікавить його власне чуте, ніж те, як погляне на се чуте Льора.

— Дивно, — продовжав він, — я вже не дитина; у мене нема запалу; я знав багато женщин, таї нерав бачив те, що товпа називає любовю, щоб зрозуміти, яке се чуте мізерне, пусте. І нарав — тут він глибоко вітхнув — таке щасте, — і воно має. Стало ся незвичайне чудо і так несподівано в мойому серці, в мойї руці, як тасмна, величава, рідка цвітка. І все таки поети не мають слушности, — додав він. — Вони за мало ідеалісти. Я-б бажав... Ну, але се все одно...

— Чого-б ви бажали?

— Бажаю, — сказав Корфель, — бажаю, щоб ви сказали мені щось... І сам не знаю, що таке, але щобудь. Хоч як мало ви сказали-б мені, сього буде досить.

— Але що я вам можу сказати?

— Так або ні. Так дальше не може бути.

— Чому? Чому? — скрикнула Льора. — Чому треба... щось закінчити? Чому не лишити всьо так як було?... Ми такі щасливі тепер. У мойм житю не було ще такої щасливої хвилі, як сі три, чотири місяці. Я не хочу зміни. Ми приїхали.

Повіз зупинив ся перед рундуком. Тітка Весе і Педж уже ввійшли. Льора і Корфель за ними подали ся горі сходами.

— Ви не вступите? — запитала Льора. — В бібліотеці горить у коминку.

Він відмовив ся, але вони постояли на рундуці декілька мінут розмовляючи. Корфель зняв із правої руки рукавичку і сказав:

— Мені видасть ся, що я дістав відповідь. Ви не хочете зміни. Розумію. Ви тим хочете сказати, що не любите мене. Коли-б ви любили мене так, як я вас, ви бажали-б собі власне такої зміни. Ви так само пристрасно як я бажали-б собі тої дивної, дивної зміни, що дає нове небо, нову землю.

На сей раз Льора не відповіла. По недовгій мовчанці Корфель сказав:

— Ви знаєте: я, здасть ся, від'їду.

— Від'їдете?

— Так, до Нью-Йорка... може до Парижа. Тепер винайшли якийсь новий спосіб плавлення скла, я давно хотів із ним познайо-

жити ся. Не знаю, на скільки се зацікавить мене... тепер. Я думаю, що мені ліпше від'їхати. І так, місс Дірборн, прощайте!

— По що від'їжджати? — сказала вона безтямно. — Як се... Не від'їжджайте! — скрикнула вона і додала з очайдушним поспіхом. — Се була-б нісенітниця.

— Отже лишити ся? Ви хочете, щоб я лишив ся?

— Певно хочу, — відповіла вона. — Адже без вас і представлене розібеть ся. Се поспеє мою ролю. Ви-ж знаєте, що граєте зі мною. Прошу вас, лишіть ся.

— Я маю остати ся, — запитав він, — задля вашої ролі? Нема нікого другого, з ким би ви хотіли грати її?

Він усміхав ся і дивив ся їй просто в очи. Вона зрозуміла, що він хоче сказати.

— Нема нікого другого такого, з ким би я хотіла грати її. Корфель ухопив її руку.

— Льоро, — скрикнув він, — покиньте раз на все всі ті лицемірства і тонкості. Я люблю вас, моя дорога, всею силою красшої частини своєї душі. Позвольте мені віддати вам усе, що чоловік може дати любій жінчині.

Льора почервоніла і знов усміхнулася ся.

— Чи-ж можете примусити мене любити як слід?

— Чи думаєте, що се можливо! — скрикнув він.

— Позволяю вам поспробувати.

Тепер вона горячо надіяла ся, що він відійде не говорячи ані слова більше. Їй здало ся, що так поступити було би по лицарськи; одержавши так багато він не повинен був використувати свою перевагу. Корфель знов простягнув руку.

— Нехай буде — до побаченя, а не прощайте.

— До побаченя! — сказала Льора.

Він відійшов, а Льора увійшла в дім аж легше відлихаючи і заперла за собою двері.

Педж і Лендрі все ще були в бібліотеці. Льора приступила до них, і вони, стоячи при каміні, говорили про представлене. Та Педж зараз заявила, що йде спати.

— Не забудь, Льоро, погасити газ. Ануса давно спить.

— Я також мушу втікати, — заявив Лендрі, коли Педж відійшла.

Він позапинав пальто, і Льора пішла провести його і подати йому парасоль.

— Ви були сьогодні прегарні, — почав Лендрі, беручи за ручку від дверей. — Варті подиву. Я не міг спустити з вас ока, не міг чути нікого иншого. А тепер, — додав він урочисто, — я всю ніч буду бачити ваші очі і чути ваш голос...

— Пане Лендрі, прошу вас, загасіть газ у передпокою. — сказала вона. — Я не можу дістати ся до закрутки.

Він лишив входові двері відчинені і погасив газ. Вони нараз опинили ся серед темноти.

— До побаченя, — сказала вона. — Як темно!

Він простягнув руку, щоб відшукати її руку, але пальці його діткнули ся її талії. І несподівано, не встигла ще Льора прийти до себе, він обняв її обома руками і поцілував у лице. Потім входові двері замкнули ся і вона нараз почула себе одинокою, оголошеною, пораженою. Вона вдивляла ся широко отвореними очима в темноту. Спершу просто була непритомна. Швидко потерла лице рукою і непритомно сказала:

— Як се? Що се? Що?

Потім відвернула ся і побігла горі сходами; її шовкова сукня шуміла і розлітала ся; вона вбігла до своєї кімнати і затріснула за собою двері. Підкрутила скручений газ і відразу подивила ся в зеркало.

Несподівано раптово в її душі підняв ся гнів. Як се, її, Льору, місс Дірборн, що нікого не любила, у власному її домі поцілували як пенсіонарку, як покоївку, в темноті, в куточку! І хто — Господи Боже! — Лендрі Корт. Хлопча, якого вона держала в такім підчиненю, в такім глибокім поважаню супроти себе! Лендрі Корт осьмілив ся, осьмілив ся поцілувати її, нанести їй єсть страшну, нікчемну зневагу, понизити її на ступінь гарної покоївки, осьмішити її.

— За кого він мене має? Як він смів? Як він смів? Не треба сказати йому, що від нині вона з ним не хоче знати ся.

Вона відплатить йому за се! Лендрі Корт буде змушений признати, що найнещасливіший день у його житю був той, коли він забув про поважанє, яке виявляв їй. Так, він ошукував її весь час. Лише тому, що вона розпустила його — а се було глупо допустити його до такої інтимности — він використав її на зло. А гарно! Вони йому покаже. Всі муштини однакові. Вона могла знати, що до сьогд

прийде. Вони прикидають ся, що не розуміють її, використовують її отвертість, її добродушність, її товариськість. Вона весь час робила дурниці, фліртувала — так, справді фліртувала з Лендрі, з Корфелем, із Джедвіном. Вони напевно розмовляють про неї між собою. Вони може навіть ішли о заклад, хто з них перший поцілує її; бодай кождий із них поцілував би її так само, як би трапила ся нагода.

А коли сяк чи так вона винувата в поступку Лендрі, то треба направити його. Вона понизила себе, захочувала тих людей, поступала собі двозначно, кокетувала. Настав час зробити всьому тому кінець, недвозначним і рішучим словом поставити кожного з них на своє місце. Вона але почала своє нове життя; пора, давно пора на нево почати його, від нової картки, показати тим людям, що вони не повинні дозволяти собі на вільну гру з кінчиком її пальця.

Вона була так зворушена, так сильно хотіла ділати відповідно до своїх рішень, що не могла вичекати до ранка. Вона навіть фізично не могла лишати ся, як їй здавало ся, в підозріню. Коли є хоч найменша правдоподібність, що її приклонники дозволяють собі негарно толкувати її поступки, вона зараз завдасть їм брехню, вкаже їм без пощади їх місце.

Вона прикликала покоївку і сказала:

— Коли Генрі ще не ляг спати, то скажіть йому, щоб не клав ся, поки я не покличу його. Мені треба післати його в важливі ділі.

Було коло півночі. Лора розібрала ся і сіла за бюро. Перший лист був до Лендрі. Вона написала його за одним махом, і уважно виписала дату, щоб він знав, що він написаний зараз по його виході. Лист звучав:

„Будьте так добрі і не шукайте нагоди бачити ся зі мною ні в якій порі і в жадних обставинах. Я не бажаю собі піддержувати з вами знайомість на дальше“.

Лист до Корфеля було трудніше написати. Вона писала його три рази, поки не задовольнила ся ним:

„Дорогий м-р Корфель, — писала вона, — ви просили мене ливі покінчити всі лицемірства і тонкості. Я зовсім згоджую ся з вами, що се потрібне. Я говорила з вами перед вашим відходом, під впливом розпалу, якого завсіди буду жалувати. Я не хочу, щоб ви але толкували моє поведене. Ви просили мене, щоб я стала

вашою жінкою і я поступила собі легкодушно та нерозумно, даючи вам сьвідомо відповідь, що могла-б стати вам захоотою. Я хочу тепер, щоб ви зрозуміли, що ваші старання збудити в мені любов до вас — безнадійні. Анї тепер, анї на будуче не можу вас на стілько любити, щоб стати вашою жінкою. Прошу вас ніколи і ні при якій нагоді не повертати до сього питання. Се могло-б лиш огірчити мене“.

Лист до Джедвіна був майже такого самого змісту. Але писати його було лекше. Пишучи його вона чула себе серйознішою, достойнішою, спокійнішою. В сїм листі було сказано :

„Дорогий м-р Джедвін. Коли ви сьгодні вечером осьвідчили ся мені, ви заслугували на щирійшу відповідь. Замість того я відповіла вам капризно і несовісно, чого дуже жалкую і прошу вас простити мені і забути се.

„Я дозволила собі сказати вам, що можете брати мої легкодушно виповіджені слова за захооту. Я глибоко жалую, що забула, до чого мене з'обовязує пошана супроти себе самої і пошана для вашої щирої сердечности.

„Я дозволила собі вмовити в вас, що колись згоджу ся бути вашою жінкою, а тепер спішу справити сю помилку. Не беручи під увагу того, що я вам тоді сказала, я повинна сказати вам : а повинна була відповісти й тоді, просто й без ваганя — ні.

„Се повинно бути, надію ся, остаточним виясненем наших відносин, по причині тої нещасливої розмови, коли ми останемо, чого зовсім природно надію ся, добрими приятелями“.

Вона запечатала листи, наліпила марки і подивила ся на годинник. Була майже друга година в ночі.

— Я не могла-б заснути, — говорила вона, — як би не знала, що вони післані.

Вона прикликала льокая і веліла йому вкинути листи як найскорше до найблизшої почтової скринки. Потім сіла за свій столик, і довго сиділа закривши лице долонями. Несподівано почула страшну втому, і коли відняла руку від лица, її пальці були мокрі. Але помалу успокоїла ся. Чула, що пімстила ся за себе, що завтра жите її почнеть ся від нової чистої картки.

Другого ранку спала довго, і пила чай в ліжку між девятою, а одинацятю годиною. По сніданю сиділа в бібліотечі за лектурою, коли почта принесла їй відповідь Лендрі. Се був потік слів без звязку, місцями навіть скроплений сльозами. Лендрі про-

тестував, благав, унижав себе до неможливости. Сей лист був покритий викриками і кінчився довгим стогоном горя і розпуки.

Спокійно, з чутєм безпощадної рішучости, Льора подерла лист на дрібні шматочки, спалила їх і взяла ся знов за книжку.

Швидко потім подала їй покоївка коробку, яку тільки що приніс післанець. Коробка була наповнена чайовими рожами, а до неї привязана була записка від Корфеля. Він написав одну стрічку: „Значить, се таки значило: прощайте“.

Льора веліла Анусі поставити рожі в кімнаті Педж.

— Скажіть Педж, що вона може взяти їх — вони мені не потрібні. Вона може взяти їх сьогодні, коли поїде на вечерок.

Вона виїхала до парку о другій годині наміряючи вернути до дому пішки, і вернула ся рожева від утоми. Ануся отворила їй двері і прошептала:

— Якийсь пан прийшов, як лиш ви виїхали. Я сказала йому, що вас нема дома, але він сказав, що буде ждати. Він у бібліотеці.

— Хто се? Подав своє імя?

Покоївка подала їй карточку Кертиса Джедвіна.

V.

В один чудовий вечір під кінець весни, прийшли Дірборни до Креслерів, що за прикладом інших мешканців дільниці сиділи на переднім рундуці свого дому. Вони приходили майже що вечера; інколи Педж приносила свою мандоліну.

Поздоровкавши ся з присутними завважила Льора, що в півсумерках передпокою, за кріслом м-ра Креслера стоїть Лендрі Корт.

— Він перший раз прийшов до нас після того вечера, — прошептала Льорі до вуха м-с Креслерова. — Він усе розповів мені... все, що стало ся тоді, знаєте. Він нині обідав у нас, а потім бідний хлопець мало не плакав. Такої скрухи я не бачила ніколи.

Льора недовіриливо підвела голову. Але гнів її давно минув ся. Вона була добродушна і не могла довго пам'ятати зла, тим більше Кортви, і кивнула йому головою.

Педж заграла на мандоліні, а Лендрі свистом вторував їй; м-с Креслерова півшептом мовила до Льори:

— Я сьогодні читала лист із Парижа в „Заокеанії“ і бачила імя Корфеля в числі Американців, що прибули до готелю Continental. Думаю, що він відїхав на довго. Навіть не знаю, чи приїде коли?... Чоловікови в його талантом видасть ся Чікагом... як би то сказати, менше рідним містом, як Париж. Але все таки се було негарно, що він відїхав і розбив наше представлєньє.

Джедвін майже що вечера за сих перших теплих вечерів приїздив до Креслерів. Він жив у полудневій стороні, досить далеко від Креслерів.

— Педж дуже гарно грає, — завважила м-с Креслерова, коли Педж положила мандоліну. — Надію ся, що Дже приїде. Я люблю, коли він при нас. Він такий сердечний, такий щирий.

Льора не відповідала нічого. Вона була сього вечера заклопотана. Розмова урвала ся. Вечір був чудовий, тихий, і нікому не хотіло ся говорити. Креслер запалив свіжу папіроску і ніжні сині хмарки диму висіли в тихому повітрі над його головою. Десять далеко свиставка озерного парохода тягнула довгу тенорову ноту.

— До речі, — перервав сам собі Креслер, немов навязуючи до якихось своїх думок, — Кертіс знов спекулює. Я сього певний.

— Се недобре, — мовила м-с Креслерова.

— Справді недобре, — продовжав Креслер. — Вони сими днями вічно оба з Гретрі. Я так зрозумів: Гретрі весь минулий тиждень продавав для нього вересневу пшеницю, а нияі рано вони уложили новий плян — якусь гру на жито. Мені говорєнс, що Кертіс виграв вісім чи десять тисяч. Він завсїди виграє. Щоб я дав за се, щоб його зупинити; але після майнового діла він щораз більше заплутуєть ся.

— Він продав свої доми на Вашингтон-стріті?

— А так, я забув сказати тобі. Ні, не продав. Що більше, не захотів продати і тепер йому платять за наєм триста тисяч річно. Дже раз-у-раз багатіє, але чому йому не орудувати своїми власними ділами і не вплутувати ся на Ля-Саль-стріті?

Але не успіла ще м-с Креслерова відповісти, коли Льора встала і сказала:

— М-с Креслерова, позичте мені на день, на два „Королівські Іділли“ Теннісона.

— Підждіть, я зараз знайду їх, — відповіла м-с Креслерова і пішла з Льорою до бібліотеки. В середині ще не світило ся.

В бібліотеці було темно і холодно. Коли м-с Креслерова знайшла книжку, Льора воліла посидіти в бібліотеці.

— Тут холоднїйше, — сказала м-с Креслерова.

Льора сіла на крісло і поправила рухом, що ввійшов у неї в привичку, своє волосє.

— Стає що раз горячїйше, — сказала вона розсіяно. — Я так думала, що літо буде горяче. — Потім додала несподівано: — Я виходжу в червні замуж, м-с Креслерова.

М-с Креслерова обімліла і сидючи зовсім просто кілька хвилин мовчки дивила ся на Льору.

— Що? Льоро! замуж? Моя люба!

— Так, — спокійно відповіла Льора. — В червні... а може ще скорше.

— А менї видавало ся, що ви відмовили м-рови Корфелеви. Я думала, що він того й від'їхав.

— Від'їхав? Він ніколи не від'їздив. Я говорю не про м-ра Корфеля. Я виходжу замуж за м-ра Джедвіна.

— Слава Богу! — скрикнула м-с Креслерова з запалом і поцілувала Льору. — Моє дороге дитя, ви не знаєте, як я рада. Від першого разу я говорила, що ви підходите одно до другого. А я весь час думала, що ви йому відмовили.

— Відмовила, — сказала Льора. — Справді, я сказала йому, що не люблю його.

— Ну, то як же виходите за нього замуж?

— Боже мій! — скрикнула Льора незначно одушевляючись. — Не знаєте, як се вийшло... Хиба-ж можна сказати „ні“ сьому чоловікови?

— Справді не можна, справді не можна, — радісно заявила м-с Креслерова. — Се Дже, зовсім він... Я повинна була знати, що коли він раз рішив ся женити ся з вами, то він дібеть ся свого.

— Від рана до вечера... — говорила дальше Льора. — Він готов був чекати, доки-б я хотїла. Та раз я написала йому категоричну відмову, так, що не могло бути найменшого сумніву. І як лише я сказала се, він почав на ново. Не давав менї спокійної години, поки я не обіцяла йому.

— О! се зовсім вдача Дже, ота його упертість.

— Упертість! — промовила Льора. — Він просто не хотів ні про що инше говорити. Твердив, що розхоруєть ся. І справді на нього находила лихорадка.

— Але ви любите його, Льоро, — запитала нараз м-с Креслєрова. — Любите його тепер?

— Я не знаю... — сказала Льора.

— Любите його, Льоро, — налягала м-с Креслєрова. — Ви-б не обіцували йому, коли-б не любили.

— Так, я... я думаю, що я люблю його, а то, як ви сказали. я-б не обіцувала йому, що вийду за нього замож. Він робить усе, що я хочу. Мені здаєть ся, що він лиш те й думає від раня до вечера, щоб зробити мені приємність.

В половині мая були офіціяльні заповіди про шлюб Льори в Дждвїном і весіле було призначене на початок червня.

Коли Льора поділила ся своєю новиною з тіткою Весс, стара дама не показала по собі найменшого здивованя.

— Я сподівала ся сього, — сказала вона. — Ну, що-ж. Льоро, м-р Дждвїн добра партія. Хоч, без сорома казка, я спершу думала, що се буде той, м-р Корфель. Він усе був такий елегантний, чепурний. А де-ж ви будете жити, Льоро? Тут? Дитя моє, прошу, не стїсняй ся, скажи прямо, коли мені треба перепроводити ся?

— Ні, ні, — енергічно скрикнула Льора. — Ви лишите ся тут. Ми поговоримо про се, коли вже всьо буде остаточно порішене. Тут ми не будемо жити. М-р Дждвїн купує дім на Північній авеню, проти парку Лінкольна.

— Ну, Льоро, — скрикнула змішана тітка Весс, — се палата, слово даю!

— Так, я знаю, — відповіла Льора, потакуючи головою. — М-р Дждвїн говорить, що там є галерія образів і органи, справдішні костельні органи. У мене, тітка Весс, буде карита, і коли захочу, верхівець, і льожа в опері, і хутір над озером Джиніва. Ми поїдемо туди по весілю... і м-р Дждвїн купив чудову, чудову маленьку парову яхту. Подумайте, рік не минув від часу, як я мерзла там, у Барінгтоні, серед нещасливих старих богомольців. а тепер — от тепер — почну жити!

— Дитино моя, — відповіла дещо строго тітка Весс, — ти виходиш замож не для карит, органів і всього тим подібного. Ти-ж виходиш замож за м-р Дждвіна тому, що любиш його. Чи-ж не так?

— О, я-б вийшла за муж за першого ліпшого гільтая, як би він дав мені се все... з любови до мене.

Шлюб відбув ся в остатніх днях червня, о одинацятій годині рано, в церкві проти дому Льори. Шлюб був дуже скромний; на ній були присутні лише Креслери, місс Гретрі, Педж і тітка Весс. Зараз по обряді мали молодята від'їхати над озеро Джініва.

Погода того дня була огидна. Теплий дощик, що кропив від ранку, замінив ся коло одинацяті години в уливний дощ при глухім гуркоті далекого грому.

Ідучи до шлюбу Льора була зовсім супокійна, може блідійша як звичайно, але за те красша, принаднійша як звичайно. Вона була одіта в темно-сиву дорогу, незвичайно гарну сукню; на ній була складна шапочка з важкими перами, за поясом велика китиця фіялок. Вона зняла рукавички і передала їх м-с Креслеровій. В сю хвилину Педж почала тихо плакати.

— Тепер умерла для мене Льора, — пхнїкала вона під носом. — Умерла для мене моя дорога сестра.

Тітка Весс дивила ся на неї заклопотаними очима.

— Ніколи не стане вона для мене тим, чим була, — шептала Педж; а підчас коли вона говорила се, місс Гретрі кашлянула під впливом зворушення і несподіваного захвату.

В сю хвилину почув ся звучний, ясний голос при віттарі.

— Любі братя, ми зібрали ся нині перед лицем Бога, щоб у присутности всіх людей злучити сього чоловіка і сю жінку законним шлюбом.

І запанував якийсь празничний дух усюди. Костел прибрав урочистий, духовний вигляд. Педж ледви чула дух у собі; їй здавало ся, що зворушенє її росте з кожною хвилиною. Льора видала ся їй переображеною, півангелом, надземною істотою. Величких гармонійних слів: „Я жадаю і розкажую, аби ви обоє відповідали, як відповідати-мете в день страшного суду, коли тайни всіх сердець стануть ясні“ — падала на її душу тяжким, невдержимим тягаром власної величі.

— Во імя Отця, Сина, і Духа Сьвятого.

Педж видало ся, що голос поважного єпископа наповняє всю церков. З під прижмурених повік вона дивила ся на Дждвіна і на сестру. Які чутя проймають тепер Льору? Яка вона бліда! Дждвін дуже зворушений. Педж бачила се ясно і їй видало ся се незвичайно гарним, що сей сильний, сучасний, діловий чоловік міг

бути до тої степені зворушеним. Як він любив Льору! В кінці залунали слова: „І жизни будущего віка. Амінь“. Настала коротка мовчанка, потім гурток коло віттаря заворушив ся.

— Підемо, — сказала тітка Весс устаючи. — Підемо, поцілуй свою сестру — м-с Джедвінову.

В закритті всі присутні поцілували Льору, навіть м-р Креслер. Коли прийшла черга на Педж, сестри обняли ся міцно, але очи Льори остали сухі. І з усіх присутних вона була найспокійнійша. Всі вийшли з церкви і живо перейшли вулицю, справляючи ся до дому Дірборнів, звідки Льора і Джедвін мали забрати свої річи. Карита Джедвіна стояла при рундуці. Всі зібрали ся в сьвітлиці, всі говорили нараз, а слуги виносили тим часом пакунки і укладали в кареті.

— Пождіть, хвилинку пождіть, я забула щось, — скрикнула Льора.

— Що таке? Я принесу, — кричали Креслер і Джедвін, коли вона підійшла до дверей, але вона махнула до них рукою і сказала:

— Ні, ні! Се дрібниця. Ви не знайдете.

Вона вибігла по сходах на другий поверх і зупинила ся. Кімнати були пусті, мовчазливі. З низу доносились до неї веселі сьміхи, голоси. Вона переходила з кімнати до кімнати, переливляла кожду з них; найперше спальню тітки Весс, відтак кімнату Педж, „верхню сьвітлицю“ і увійшла в кінці в свою кімнату. Там лежало всьо в неладі: много прикрас, її любих дрібниць спаковано ще вчора перед її шлюбом і відіслано до її нового помешканя. Комода і стіл до писання стояли пусті. На поручу крісел висіли старі її убори, яких вона не мала вже ніколи носити.

Льора довго стояла мовчки в пустій кімнаті. Та нараз вона перейшла через кімнату і клякнула перед своїм ліжком. Вона заслонила лице руками і молила ся — молила ся, благала щастя: просила Бога, щоб допоміг їй у новому житю бути доброю і вірною жінкою. І коли так стояла на вколішках, почувла, як її доторкнула ся сильна, важка рука. Вона встала і перший раз глянула своїому мужови просто в очи.

— Я знав, — почав Джедвін. — Я подумав... Дорога моя, розумію, розумію.

Він не сказав більше нічого. Але Льора знала, що він, Джедвін, її муж, розуміє її, і в сю хвилину стало їй ясно, що се значить бути зрозумілою, зрозумілою до кінця, без можности помилки,

без тіни сумніву, зрозумілою до глибини душі. Із сим зрозумінем зродило ся у неї нове чуте. Ні одна жінчина, ні один близький приятель, навіть Педж, здавало ся їй, не були ніколи так близькими їй, як Дждвн. Як вона може бути нещасливою? І її будучність зарисувала ся їй сьвітліїшими красками.

Вона обняла його, підняла своє лице до його і цілувала його, притулюючи свою мокру щоку до його щоки, по котрій також спливали сльози.

— Все буде добре, голубко, — говорив Дждвн, коли вона все ще стояла коло нього і держала його за руку. — Все буде добре.

— Так, так, — потверджувала вона. — Я немов не розуміла сього доси. І я була холодна і зимна з вами і жалую сього. Я люблю вас сильно, сильно, і ніколи, ані на одну хвилину не дам вам того забути.

(Далі буде).

Стефан Жеромский.

П О К У С А.

Наймолодший син ясновельможної пані Ганни Кривосуд Наславської посвятив ся духовному стану. Від хлопячих літ він виявляв незвичайне замишуванє до молитви, був тихий, покірний та по над усе поважний і сьвятий. Учив ся в Римі під оком далекого свояка — кардинала, де маючи ледви девятнацять літ скінчив славно семінарію. Коли ізза браку відповідних сил не міг висвятити ся, прибув у перше від кількох літ до краю та замешкав у домі матери.

Помістив ся в парожній кімнаті пустої і вохкої палати, як келія в'язниці, спав на землі, постив без перерви, читав латинські книги, ночами мабуть бичував себе та носив волосяницю під споловілою сутанною. Був невимовно добрий, лагідний, незносно ввічливий та вибачливий.

Коли сїдав, то на самому берїжку крісла, немов лякав ся, щоб у хвилі вознесеня, яке могло наступити, не зачепив ся сутанною о стілик; ходив на пальцях, немов під підшвами сандалів мав якісь містичні дротики, що хоронять від пороху землі; говорив нечувано біблійною мовою, оминав людей, шептав молитви на вид сільських дівчат.

Що день досвіта покидав кімнату та йшов на поля. Там найлекше міг знаходити цоклики до Сотворителя, там найширше ширяли його мрії. Стежкою, втоптансю серед незмірного лану жита ступав на далеке узгірє, де в тіни сосон скривала ся лісова, мотом обросла капличка.

Сьогодні йшов, як звичайно. Околиця тонула ще в сумерку ночі, хоча на сході горіла вже лілієва заграва свитаня. На коліннях житніх стеблин нависли грубі краплі, від яких змочила ся стежина. Під їх тягаром хилило ся колосся. Слабо освітлене досвітком збіже, як велика хвиля тягло ся ген у гору аж до ліса, в який вдирало ся заливами. В повітрі висів запах землі і дозріваючого збіжя, що будить у людини почуте сил, здоровля та молодости. Острій, вохкий подих ліса тягнув із сеї чорної глубини дужих дерев. По їх вершках почало проливати ся небесне сяєво. Клерик ішов повільно, його ноги сунули ся без влади, рукою поводив по житі. З під його ніг виривали ся жайворонки і перепелиці та надали як каміне хутко в гущавину збіжя.

Сяєво розливало ся в ранню зорю : росло як велике полуша освічувало щілини, вузини та валони серед чорних хмар, що ліниво спочивали над лісом. Столітні смереки, що вінком оплітали верх гори, вийшли з ночі несподівано великі ; величні, як славянські жерці. Галузя їх виставало на проворому тлі блакиті, наче витягнені руки до сонця, що зійде.

Миттю сплинула над землею несподівана хвиля : се подув вітру, гонець свитаня злетів зі смерекового галузя, оновіщуючи зліям, травам, збіжям : сонце!...

Здавало ся, що земля задріжала, що починає бити ся її серце. Потім і вітер звинув крила і повис над землею в просторі, що наливався запахом живиці, лоз та збіжя. Настала хвилинка мертвої тишини, довга і добра, настала таємнича хвилинка сходу, коли рослини спалюють увесь вуголь, який тільки можуть втягти в себе.

Клерик глядів на зорю. Слова молитви спливали з його серця на уста, немов живиця на кору сосни на весні. Дійшов до каплички, отворив двері, збиті кілками з сірих дощочок, і впав на лице з розложеними руками перед образом Христа, змальованим незручно, простою рукою.

Душа його, здавало ся, втікла з землі до стін божих. За хвилину спадуть із його віниць луски сліпоти, лице огляне Предвічного...

В тім розлягаєть ся простакуватий, брутальний, хлопський спів :

Впала мені, впала до вподоби Ганна :
Білість ся в полі як гусочка гарна.

У відповідь на сю пісоньку долітала з далека иньша,
жіноча :

Не я ся біліла, сороччина льняна,
А ти, Йванку, думав, що я мальована.

Клерик підвів ся з землі і станув на порозі каплички. Побачив високого парубка в сорочці, босого, в солом'яному брилі, занятого корчованем ялівцю на зрубі ліса. Він видирав із землі джаном корінь, обмотував собі руки галузками та витягав корчі разом із грудками землі. Стежкою йшла дівчина, що несла на плечех вязанку хопти. Конець спідниці заткнула за пояс, широкі рамена її збігали ся під тягаром до себе, підносила тільки голову окриту червоною хусткою в гору, де працював парубок. Коли станула на скрутї стежки, конач заступив їй дорогу, відв'язав кінці плахти з її грудий. вязку кинув на землю. Відпихала його руками, сьміючи ся...

Клерик заслониw собі очі долонями, але по хвилі руки його опали. В лісі лунала нова їх пісня. Була се дивна музика... Ліс, наче торкнена струна дріжав та заносив ся від ударів сих двох голосів :

В городочку вишеньочка,
А в садочку дві —
Любив я тя, Ганко, змалку
Людам не собі.
Давав тобі черевички,
Ти не хотіла,
Була тоді молоденька,
Не зрозуміла..

Йшли в долину, між збіжями, що сягало їх голов, нахилених до себе. Голови сі ярко вирізували ся від сірого жита, освітлені мід'яним, могучим щитом сонця, що зійшло над беріг яру. Йшли довго межами, аж збіже цілком закрило їх.

Сльози пливають із під замкнених вій клерика; він ломає руки. Невідомі слова, що звуть ся тугою і любовними бажаннями, тиснуть ся йому до уст.

Говорить їх до мари з заплаканими очима, з довгими пасмами дівочого волося, до мари, що випливає з якоїсь печери і впадає йому на очі. Встає в ньому якась невідома сила, нагла, могутня, со-

лодка, що втягає його в далекі простори. Дика свобода душі зірвала пута і виривається як молодий кінь до шаленого бігу.

По довгій хвилі, протягом якої був наче зціплений з тишиною піль і лугів, почав будити ся з півсну. Шелест якийсь стряс ним. Оглянув ся довкола і підняв очи в гору, в блакить: під сріблястою хмаркою повис жайворонок видзвонюючи звичайну свою місоньку. Думки бідного аскета злітали за її відгомоном, зір прояснив ся помалу, сила налогу, сила віри обняла над ним утрачену владу.

— Боже, прости мені, прости! — шептали бліді уста.

З польського переклав *В. Л.*

Новий документ до старого „спору“.

Небіжчик Шипін назвав колись нечувану кривду, яку від часів Петра В. і доси робить Московщина Україні і яка зводить ся до систематичного руйнування культури і просьвіти українського народа в імя державної централізації, дуже делікатним терміном „Споръ Южанъ съ Сѣверянами“. Чудовий „споръ“, де одна сторона дає, а друга бере, одна вяже, друга не сьміє ворухнути ся! Зовсім як та наша іронічна приказка: „Робімо спілку: я не дам нічого“. До того спору, що не був спором уже тоді, коли в ньому забирав голос Беліньський, знаходячи для змагань Українців лише кпини, а для одного з найкращих моментів їх нової історії, для Кирило-Методієвого братства, лише грубу лайку. Та він утратив усякий вигляд спору тоді, коли в діло вмішала ся адміністрація і своїм глиняним п'ястуком попробувала покласти точку там, де їй не слід бути.

Ми подали доси в нашім Вістнику не мало документів до того дивовижного спору. Подаємо тепер іще один, сьвіжо надісланий нам із Одеси. Се „докладна записка“, по нашому пропамятне письмо, подане одеськими Українцями комітетови міністрів по одержаню д-ром Луценком звичайної відмовної відповіді на його просьбу — дозволити на видаванє в Одесі часописи українською мовою.

Редакція.

До комітету міністрів.

У вступній часті „Височайшого Указу з 12 грудня 1904 р.“ про пляни до вдосконалення державного ладу висловлено певність, що їм співчувати-ме та частина суспільства, „яка справжній поступ вітчизни вбачає в підтриманні державного спокою і в неперестаннім

задоволенні народних потреб“. Признаючи допомогу найкращим виразом співчуття, ми, інтелігентні члени українського суспільства, маємо за свій горожанський обов'язок звернути увагу Комітета Міністрів на один із тих переступів адміністрацією існуючого в імперії закону, який підриває силу основних законів, глибоко зачіпає сьвяті й кращі національні почуття українського народу, ображає його вартість, шкодить прогресови вітчизни, турбує спокій країни і знищує всяку можливість задоволення щоденних потреб народу. Через се і в ім'я авторитету названого указу, один із пунктів якого наказує: „ужити справжніх способів до охорони дійсної сили закону“, надаліше існування сього переступу повинно бути скасоване зараз же. Ми кажемо про заведену від 1863 року практику адміністраційних місць і осіб що до „малорусского языка“, який офіційно зветь ся у нас „нарічієм“, а науково „українським язиком“, і до літератури на сій мові.

Перед 1863 роком українське слово було в тих же умовах юридичного і фактичного існування, як жидівське, польське, німецьке, великоруське, татарське і інші. Не було воно в виключнім стані і що до державного руського язика. І от у ті часи загального піднесення духа, мисли, самодіяльності й поривання до освіти видавано товстий щомісячник „Основу“, де друкували ся українською мовою, окрім беллетристики, статі наукового змісту; тоді видавано на тій же мові наукові й духовні твори, брошури для народу, підручники, переклади, закони. Одначе починаючи з 1863 року, стан української літератури, юридично зостаючись тим же самим, бо попередніх законів не було скасовано, а нових не видавало ся, раптом, фактично цілком змінив ся. Що-ж таке стало ся? В липні 1863 року адміністрація, в цілком незрозумілих і безпідставних причинах, видала про українську мову заборонний циркуляр, зміст якого не має собі виправдання ні в історії, ні в науці, ні в дійсних фактах, ні в потребах життя, ні в державних інтересах. А про те, через сі тільки адміністраційні заходи, з 1863 до 1872 року, хоч цензура й була засипана українськими рукописами і в законі що до української мови не перемінило ся й не прибільшило ся ні цяти, на українській мові була пропущена до друку, та й то якимсь дивом, тільки одна книжка. В 1873 році адміністрація разом чогось помякшала до українського слова, але в 1876 році, знову мимо всяких підстав, видала новий тяжкий циркуляр, частина якого, що до словників та театру,

в 1881 році була одкинена таким-же циркуляром, і справа в такому вигляді тягнеться до сього часу, все залежучи тільки од узгляднення адміністрації, то м'якшого, то суворішого, але однаково незаконного.

Результатом переслідування українського слова було те, що в Росії переклади, наукові й духовні твори на українській мові не виходять друкованими, всі прохання про дозвіл видавати українською мовою часописи, місячники, брошюри, підручники і таке инше завше приймали сумну долю заборони; адміністрація, сим способом касуючи суспільну й особисту самодіяльність української інтелігенції в справі освіти, літератури, розвитку національних духових сил українського народу і його культури, убиває силу руського народнього духа, занадто потрібну для розвитку й процвітання вітчизни, сама для українського народу нічого позитивного не зробила і в результаті сталося, що український люд, все більш та більш теряючи з під ніг підстави життя, впроблені й здобуті віками на ґрунті національної природи та історії, страшенно відстав, здичів і побиває своєю темнотою, неписьменністю, деморалізацією, безкультурністю, занепадом моральності і страшенною несьвідомістю, що стає у всіх чисто справах повною гальмою. А про те за сей самий народ чужосторонні мандрівці уже в 17 віці писали захватні похвали його звичайности, гуманности, культурности, письменству, релігійности, чемности й громадянству (див. наприк. „Путешествіе Антіохійск. Патріарха Макарія“, Москов. вид. 1897 р., де пишеться про український народ саме в рік його приєднання до Москви). А про те сей самий народ колись став джерелом освіти для Великоросів.

Що до українських письменників, то дякуючи особливим умовам, витвореним циркулярами адміністрації, вони примушені були перенести свою літературну діяльність, коли хто не заволок, до Галичини, де розвинула ся, зміцніла й існує зараз (нині) статочна українська література, що звернула на себе своєю солідністю увагу Англичан, Німців, Французів і иньших культурних народів. У Галичині видається до 20 українських часописей, видаються журнали й наукові видання, які дали можливість деяким авторам зробити ся членами Російської Академії Наук. Але все те для російського Українця заборонений плід, і заборонений не за зміст, а за українську мову. І на наш сором перед закордонними людьми, тоді, як із Галичини до нас не сьміє дійти ні жаден утвір на укра-

їнській мові, видання на великоруській і російській державній мовах друкують ся в Галичині вільно. Очевидячки, адміністрація сама добачала, що в таких заходах, без сумніву шкодливими для вартости російської держави і симпатій до неї, краще не обявляти ся перед культурним світом, і через те не оголосила своїх циркулярів, а зробила їх секретними.

Не може бути суперечок, що такі циркуляри стоять в основній суперечці не тільки з народними, але й з державними інтересами. Вчиняти людині не вість скільки страждань і позбавлень та шкод за те тільки, що вона родила ся Українцем, а не Великоросом, не Жидом, не Поляком, не Німцем; позбавляти Українця за се дарунків своєї духової природи й можливости розвинення їх; убивати його рідне слово і національний дух винародовленням, плюндрувати його культуру, руйнувати його рідне життя і не давати нічого, гідного замістити, бо таке заміщення неможливе по самій природі річий; витворювати незадоволених своїм станом і примушувати шукати пристановища для задоволення своїх вищих потреб душі і розвинення народнього духа в чужій державі — хіба таке розпорядження не стоїть у повній суперечці з державними інтересами і хіба для того український народ по добрій волі вчинив великий акт 1654 року? Вийшло, що український народ, що всі часи прямував до братерського життя з Великоросами, трактуєть ся адміністрацією мов пасинок у державі, повинний пробувати у свого брата в духовім рабстві.

Лишивши з боку ту аргументацію проти істновання подібних розпоряджень що до слова, яка визнаана всім культурним світом за аксіому і зробила ся елементарно безперечною, бо сеї аргументації наша адміністрація не вважає для себе обовязковою, ми спинимось тільки на тих аргументах, досконалість яких для адміністрації обовязкова.

Переглянувши весь цензурний статут, ми не знайшли там ні жадної статі закону, щоб у чім будь перемінила стан українського слова, який був до 1863 р. А що закон не теряє своєї сили, поки його не відмінить новий закон (ст. 72 т. I.), а нового закона в порядці 54 і 57 ст. т. I. не було видано, то сучасний безправний стан українського слова можна пояснити тільки виключно розпорядженнями адміністрації. Але-ж новий юридичний стан українського слова після 1862 року поміж иньшими мовами в Росії міг утворити тільки новий закон. Такого значіння цирку-

лярні розпорядження адміністрації не можуть мати, по силі 54 та 51 ст. т. I., яка виголошує, що: „ніяке місце, або уряд у державі не може само поставити нового закона... мимо стверження самодержавної власти“. Таким же станом відкидаєть ся і попередній закон (ст. 72 і 73). До сього треба ще додати, що по силі 57 ст. I т. всі закони обовязково оголошують ся. А циркуляри про українське слово навпаки, вказаних законів, із 1863 року стали прикладати ся як справжні нові закони.

Отсеї циркуляри відкинули од Українців і силу 45 ст. I ст., де сказано: „свобода віри дозволяєть ся не тільки християнам чужосторонніх ісповідань, але й Жидам, і Магометанам, і ідолопоклонникам, щоб усі народи, які мешкають у Росії, славили Бога всесильного ріжними мовами“, бо дякуючи вище вказаним циркулярам про українську мову, Українців поставлено в імперії в гірше становище, ніж ідолопоклонників: Українцям заборонено мати на рідній мові навіть сьвяте Євангеліє! Се вже має вигляд переслідування зрозумілого народови і дорогого християнам слова божого!

Безперечно, виконання сих циркулярів у корені підрізує силу 47 ст. основ. законів, в якій говорить ся, що: „державу Російська основуєть ся на твердих підставах позитивних законів, установ і статутів, що виходять од самодержавної власти“, бо справді виходить, що український народ в його природно-ріднім духовім і культурнім житю кермуєть ся не законом, а циркулярами адміністраційної власти, виданими секретно по її впадоби. Очевидно адміністрація вже сим самим ламає силу 47 ст. Основних законів, у якій пишеть ся як раз про непохитність, непорушність і позитивність законів. Практика подібних циркулярів підкопує авторитет як раз тих самих законів, у яких трактуєть ся й про „самодержавіє“. Із усього отсього стає цілком ясною вся незаконність і неконсеквенція вказаних циркулярних адміністративних розпоряджень, а коли се так, то для чого-ж вони існують і виконують ся над українським народом ще й до сього часу? Чи можна бути певним у непорушности й силі закону в імперії в загалі, коли практикою циркулярів порушаєть ся і відміняєть ся сила навіть основних законів, через що многомільоновий український народ силою циркулярів зробиє ся переслідуваним у своїй Російській державі і мусить для задоволення своєї найважнійшої потреби, а то — потреби національного духа, обертати ся до ласки

сусідньої держави. А коли теряє український народ, то теряє й Росія, бо більша сума залежить від величини складників.

Але сього ще мало. По силі 42 (40 та 41) ст. т. I. верховна власть у Росії, в особі імператора, призначена бути оборонцем і охоронником у державі догматів християнської віри, правовіра і всякого церковного ладу. З сього ясно, що адміністрація повинна робити в душі й напрямі сього закону (т. III ст. 180, прил. 5 основ. зак.). Справді-ж виходить, що циркулярами про українську мову адміністрація повела свою діяльність навпаки законам.

Про язики і всякі мови релігійна наука висловила ся цілком ясно, але як раз на перекір циркулярам. В гол. II. Діяння свв. Апостолів, де пишеть ся про схід Духа святаго, сказано, що „ісповнились усі Духом святим, і почали розмовляти иньшими мовами“, і „чув кожен, що вони говіркою їх розмовляють“ (ст. 4—6). Всі, хто чув, здивували ся й питались: „Як же се чуємо кожний власну говірку свою, в якій родились?“ (ст. 8). Апостол Петро пояснив їм, що се од Духа святаго (ст. 14).

Після всього отсього заборона якої-б там не було мови чи говірки („в якій родились“) чи не буде тією хулою на Духа, за яку Христос призначив найбільшу кару („не простить ся“ свв. Лука, гол. 12, ст. 10)? Апостол Павел, котрий сказав, що все написане ним, „се заповіді Господні“ (I Послання до Корин., гол. 14, ст. 37), в своїм посланні наказує християнам дбати про „духовне“, про дарунки духа, велить обертати ся до людей на їх рідній мові, щоб зрозумів і невчений, і дякує Бога за те, що Він дав йому можливість говорити на рідних людям мовах (I Послання Ап. Павла до Корин. гол. 14). Нарешті навіть занехаяння того, що людині дав Господь, по науці свв. письма буде суворо покаране (Мат. гол. 25, ст. 13—30, I Посл. до Тимофея гол. 4, ст. 4, гол. 5, ст. 8, I Посл. до Фессалоникійців, гол. 5, 19, 20 і иньші місця).

Тепер же, коли язики і говірки, по науці християнської віри, се дарунки божі, про які релігія приказує дбати; коли по 45 ст. основ. закон. дозволено кожному народови славити Бога на рідній мові; коли Верховна Власть по 40—42. ст. основ. зак. повинна бути оборонцем і охоронником навчання християнської віри; коли по 47 ст. основ. зак. народ у своїм житті повинен правувати ся „на твердих підставах позитивних законів“, то яким же робом можна далі терпіти ні на чім окрім самоволі не засновану

хвстку практику секретних циркулярів адміністрації проти слова багатоміліонного українського народу, яка існує в повній силі й до цього часу, наперекір законови, наперекір релігії, наперекір указови 12 грудня 1904 року? Тільки з непорозуміння. Дальші-ж уживання вище вказаних циркулярів, після цього, коли, як доведено, неможливим було-б видати навіть закон подібного змісту, бо в ім вийшла-б корінна суперека одних статей із другими, себто самонегація, чого не може бути в законі, треба зараз же скасувати. Наведені проти сих циркулярів докази взято з того арсеналу, одкидати силу і дійсність якого адміністрація не має права, і дальше виконання вказаних циркулярів уже мало-б вигляд, ніби адміністрація має для себе не обовязковими ні основні закони, ні веління релігії.

Ми хлопчемоь про невелику справу: щоб усі адміністраційні розпорядження, які ставлять українське слово у виключне становище поміж иньшими мовами в імперії, були скасовані, щоб замість самоволі прикладав ся дійсний, гуманний, твердий і відомий закон, і щоб українське слово мало в Росії ті-ж права на існування й розвиток, які мають жидівське, німецьке, польське, татарське, великоруське і иньші; щоб Українці в своїй російській державі не почували себе пасинками і не були-б примушені шукати живої води обертаючи ся до ласки Австрії, як водить ся зараз, не вважаючи на всі адміністраційні заборони. Бо природи нічим не можна побідити і „не впусти її в двері — вона вірветь ся в вікно.“ Факт розвитку української мови, на якій тепер в Австрії в двох університетах деякі професори викладають науку, на якій видають книжки наукового змісту, ріжні часописи, місячники, підручники і таке иньше, доказав се з твердою і ясною певністю.

А справжнім державним діячам треба бути далекозорими, рахувати ся з фактами і сприяти розвиткови духових сил народностей, які населяють і складають державу, бо сума завше залежить од величини складників і духовна убогість народностей держави робить державу вбогою, безславною і не здібною для міцного самостійного існування.

Забороняти, перечити і руйнувати легко, але-ж така негативна діяльність і доводить справді до розвалення державного спокою й ладу.

Одеса, 15 січня, 1905 року.

Михайло Павлик.

Замість ювілейної сільветки.

Михайло Павлик — один із визначних діячів серед нашої суспільности і відіграв немаловажну ролю в її розвою протягом остатніх 30 років. Ювілей його 30-літньої діяльности, що відбувся д. 20 падолиста м. р. у Львові, був дуже цікавим явищем, немов оказом симпатії широких кругів нашої суспільности до особи й провідних ідей Павлика, а властиво, можна сказати, далеко більше до особи, ніж до ідей. Бо на звиш 170 адресів, листів, привітів, одержаних ювілятом і опублікованих у ювілейній книжці¹⁾, заледво 5 виявляє яснійше розумінє провідних ідей Павликової діяльности (борщівська телеґрама кладе натиск на його заслуги „положені на політичне і суспільне осьвідомленє українського народа“, ст. 35; лист „Гуцула“ бачить у ньому „смілого і відважного борця за хлопску долю, а тим самим і за зміну теперішнього несправедливого устрою цілої суспільности“ ст. 36, центральний виділ Нар. Спілок у Коломиї признає його провідною думкою те, „що робітний нарід повинен передовсім сам над собою працювати і своїми силами старати ся о своє добро“ ст. 38; кнівська адреса шанує його заслуги коло того „правдивого постуцу, який зазначаєть ся прокиданням сьвітлої думки в людей, скасуванням їх реліґійних шкідливих казок та забобонів і ступанням на шлях прямуєчий до мети, де сходять ся в одно ідеали громадського життя й віри“ ст. 52 — мимоходом кажучи фраза зовсім неясна); решта оберта-

---

¹⁾ Ювілей 30-літньої діяльности Михайла Павлика (1874—1904). З портретами ювілята і рідні. У Львові, 1905.

еть ся що до ідейного боку в сфері загальників та утертих фраз, або признає ювілятові такі заслуги, яких він не зробив, прим. познайомленє Українців із житєм Драгоманова (адреса від учнів агрономічної школи в Умані, ст. 57) або гублячи ся в загальниках далеких від якої будь програмовости, як прим. адреса з Антонова, що величає д. Павлика „Великомучеником народа, синонімом героїзма і самовідреченя“ і бажає, щоб його ювілей став новою ерою в нашім житю оснований на братерстві, згоді, єдності і добрі всіх людей, в якій нема ні слез, ні нужди, ні ложи“ ст. 33. За те майже всі адреси і привіти однодушно підносять непохитність та характерність ювілята, його невтомну працю, його самовідреченє, мучеництво та витривалість, його „хрустальну“ щирість та ревність (ст. 39), його неустрашеність та сердечність. Адреса езекутивного комітету укр.-руської соціалдемократичної партії у Львові називає його „емігрантом у своїм ріднім краю“ (ст. 43), київська адреса ставить його „в ряді всіх великих людей, в тому ряді, який починаєть ся (?) Ісусом“ (ст. 53). адреса „Рускої Бесіди“ у Львові шанує в ювіляті „чоловіка і громадянина, котрий бажаючи для мільонів сьвітла, правди і хліба, боровсь не тільки з ворогами народу, але і з своїми, завдаючи одним і другим і відбираючи від них тяжкі удари, що полишили по собі близни — найкрасче сьвідощтво Твоєї праці!“ Ся адреса бачить, як ювілят „в вдоволенєм приглядаєть ся, як дальші і близші, могутні і слабї вороги Твоїх ідей самі старають ся обезпечити права і заспокоїти потреби найнижших суспільних верств, значить, здійснити одинокє Твоє бажанє“ (ст. 42) — фраза, що або не має ніякого значіня, або являєть ся гіркою іронією над ювілятом і його прихильниками, що буцім то тепер не „старають ся“ про заспокоєнє потреб найнижших суспільних верстов, а полишили се „самим ворогам“ ювілята.

Розумієть ся, від таких принагідних ґратуляцій годі ждати ясных і широких ідей і брати їх на критичну вагу. Найважнійше те, щоб вони були щирі і щоб не ставляли ювілята та його ідей у фальшивім сьвітлі. Нехай і так, що найбільша часть привітів, присланих д. Павликови, подітована справді щирою прихильністю до його особи й характеру; та що ідейний бік його праці знайшов у привітах так мало дійсного зрозуміня і відповідної оцінки, се також не вина ґратулянтів, може й не самого ювілята; се вина загально слабої ідейности нашої суспільности, вина нашої преси,

яка не постарала ся вияснити відповідно та всесторонно діяльність ювілята, його заслуги й його хиб, вина головно того комітету, що мав приготувати ювілей і властиво не підготував нічого, бо не то що не видав, як наміряв ізразу, повного видання його творів¹⁾, але навіть не зладив і не опублікував хоч би їх бібліографічного покажчика, не видав перед ювілеем ані одної статі про нього, ані одного газетного фелетона. А здаєть ся, се був його перший обовязок, раз він знав, що діяльність д. Павлика як публіциста і політика не може бути так загально відома і не піддаєть ся такій легкій оцінці, як діяльність белетриста або вченого.

Та, як сказано, важне при таких ювілеях поперед усього одно, щоб про ювілята й його діяльність не творили ся хибні погляди, легенди оперті на незнаню фактів або їх невідповіднім розуміню. Такі легенди бувають тим шкідливійші, чим виднійше становище займав даний чоловік серед громади, чим більший був його вплив на жите тої громади. Ми вважаємо становище М. Павлика серед нашої громади, особливо серед її молодших поколінь, на стільки видним, що нам видаєть ся по просту обовязком усякого, хто має для сього спромогу, причиняти ся до виясненя підстав того становища. Може покажеть ся, що лишаячи на боці всі пересадні епітети, давані йому авторами адрес та привітів, фігура М. Павлика для свого педесталю зовсім не потребує ніяких легенд.

А таких легенд напущено не мало і в ювілейній книжці. Напущено їх поперед усього в відчиті д. Лозинського (стор. 2—13), певно не павмисно, а тому, що багато деталів про діяльність д. Павлика автор сього ювілейного відчиту мусів брати на віру, з оповідань забарвлених субективно, з традиції, що перейшла крізь призму партійности, а не мав змоги провірити їх. Обовязок мій, одного з сучасників і близьких свідків Павликової діяльності

¹⁾ Чому сього не зроблено, про се член комітету д. М. Лозинський у передмові до пигованої ювілейної книжки говорить щось зовсім неясне, буїм то комітет про сей свій намір оповістив у цвітні 1904 р. в «Ділі», але та оповістка »потерпіла повну невдачу, і через те комітет мусів понехати свій намір« (ст. II). Яку невдачу потерпіла оповістка і які заходи робив комітет окрім видання оповістки — невідомо.

висловити тут декілька уваг, що причинять ся може до прояснення правди.

Характеризуючи часи першого виступлення ювілята на арену публичної діяльності, д. Лозинський каже: „Були се загалом часи, коли ідея визволення народної, робучої маси з пут дотеперішньої економічної, політичної і духової неволі була що-йно занесена в Галичину, часи, коли за кожне слово, сказане в обороні робітницької класи, за кожний прояв свободної людської думки грозила тюрма; часи, коли весь загал став на поміч державним органам, аби в зароді знищити нову, ненависну ідею свободи і добробуту для всіх дітій землі“ і т. д. (ст. 3). Читаючи ті слова всякий посторонній чоловік міг би подумати, що се було перед 1848 р. або бодай перед 1860-им роком, у часи абсолютизму та патрімоніального судівництва. Говорити таке про роки 1874—80 зовсім не до річи, бо-ж тоді обов'язували ті самісінькі закони, що й тепер. Цевно, обмеженість, ігноранція та тупоумність многих органів була тоді більша, почуте горожанської свободи і горожанських прав було менше розвинене, застій у політичних та соціальних поглядах великий, але до тої картини, яку малює д. Лозинський, було все таки дуже далеко. Не забуваймо, що перед 1876 роком, тобто перед ерою наших арештовань, відбув ся вже у Львові перший організований страйк друкарських складачів, видав Болеслав Лімановський свою книжку „Dwaј komuniści Morus і Campanella“, де містив ся просторий виклад соціалізму, вийшла польська перерібка повісти Чернишевського „Что дѣлать“ пз. „Ludzie“, dokonana Поляком-українофілом Павліном Сьвенціцким (на своїх руських писаннях він підписував ся Павло Свій), вийшла і ходила з рук до рук анонімна книжка Idea, що подавала багатий засіб раціоналістичної критики в справах релігійних та суспільних. Ті писання друкували ся і продавали ся в Галичині свободно, а книжка Лімановського була навіть предложена філософічному факультетови львівського університету як докторська дисертація.

Так само нема ніякої підстави твердити, буцім то тоді (спеціально в пору наших процесів) в есь загал, особливо весь український загал „став на поміч державним органам, аби в зароді знищити нову ідею“. На чім опер д. Лозинський таке своє твердження, не знаю, але зі свого боку згадаю тільки, що з яких 80—100 домашніх ревізій, які перевели власти у Русинів по всіх частях Галичини, почавши від Ряшева, де трусили Вол. Навроцького,

а кінчачи Сапоговым, де трусили бідного вчителя Льва Васильовича, ті власти не видобули ані однієї документи проти нас, ані однієї злого, денунціаторського чи в загалі неприхильного візнання про нас. Переглядаючи акти нашого процесу перед розprawою 1878 р. я знаходив у них лиш одно-одніє не так денунціаторське, як просто підле сьвідоцтво про нас, із власної ініціативи написане до львівського суду Поляком-дідичем із околиці Самбора Антоном Созаньским, де сей польський патріот і автор кількох книжок (арештою на пів божевільний), не знаючи зрештою особисто нікого з нас, пресеріозно радив судови повішати нас усіх для заспокоєня звильованої опії краю. Цевна річ, руський загал був переляканий ревізіями і процесами, руське духовенство з причин легко зрозумілих не горнуло ся до нових ідей і деколи, хоч дуже наївно, ремонструвало проти них, але відси ще дуже далеко до того, щоб воно „не цурало ся ніяких способів, аби вбити того духа“ і т. д.

Так само в загальних рисах я мушу признати неправдивим те, що д. Лозинський говорить далі про долю „проповідників нової ідей“, буцім то „поліційні переслідування, державна тюрма, патріотичні доноси, товариський бойкот, відбиране усіх жерел зарібку, — все те зілляло ся в одну шалену оргію духів темноти і неволі“. Що до поліційних переслідувань, то крім можливого тайного надзору (можливого, кажу, бо фактично його на нас не задекретовано, а численні молоді гімназіяльні ученики, що відвідували нас, не мали за се зовсім ніяких урядових клопотів) та кількох домашніх ревізій спричинених конфіскаціями наших видань, я ні про які спеціальні переслідування не тямлю. Що до державної тюрми, то про неї варто згадати дещо детальнійше. Перший раз арештовано д. Павлика зовсім przypadково, з нагоди арештованя одного російського емігранта (Ястрембського), який жив у Павликовій квартирі, і суджено його за зносини з емігрантами — не тямлю докладно, під який параграф підведено його провини і яка вона мала бути. Другий раз його арештовано знов таки з нагоди арештованя у Львові иншого емігранта, Поляка Котурницького (Борковського), у якого знайдено лист Драгоманова до когось із нас. Про сей процес і його юридичну недорічність говорив я дещо докладнійше в своїй статі про О. Терлецького. Ідейним можна сей процес назвати хіба о стілько, що завдяки повному нецтву в суспільно-економічних справах тодішнього функціонера прокуратурі Зборов-

ского (він кілька літ пізнійше вмер на розмякшенє мізку) понятє соціалізму підтягнує під австрійський параграф про тайні товариства на тій основі, що буцїм то соціалісти всіх країв поступають згідно і визнають однакові погляди.¹⁾ Правда, д. Павлик потерпів зараз по тім процесі другий раз і то сильно, коли львівський суд присяглих признав його винуватим у прасовім процесі за „Тетяну Ребенщукową“, та про сей засуд мені прийдеť ся говорити ще далі, і тут була-б поперед усього річ д. Павлика розвіяти всякі невідповідні легенди. Про патріотичні доноси, подавані буцїм то Русинами на нас, я вже згадав; що найбільше можна би віднести сю фразу до брехень пущених москвофільським „Словом“ про мене в 1882 р. в часі переїзду цісаря через Галичину, буцїм то я поїхав до Черновець, щоб приготувляти там якісь розрухи; ся брехня була так очевидна (я сидів тоді в Нагуевичах), що навіть бориславські та дрогобицькі жандарми не няли їй віри і не чіпали мене. Чи зазнав якої прикрости д. Павлик із приводу доносів якого Русина, не знаю, але не чував нічого подібного.

Що до товариського бойкоту, то мушу сказати, що ся річ не була така трагічна, як би виходило зі слів д. Лозинського. Що москвофіли цурали ся нас, се натуральне, та ми й не шукали їх компанії. Що старші народовці, особливо гімназіяльні вчителі, бояли ся сходити ся з нами, се в тодішніх часах загального переполоху було не диво. Зрештою тут потерпів головно я, бо мене викинено з „Просьвіти“ і заборонено мені приходити до читальні „Рускої Бесіди“; д. Павлик не належав до „Просьвіти“, не ходив до „Бесіди“, значить, не відчув того бойкоту і стілько, як я. Зрештою за сей бойкот старших нас вповні і в десятеро винадгороджувала сердечна приязнь молодіжи, що від самої нашої розправи в марті 1878 р. почала горнути ся до нас, пильно слїдила за нашими працями, брала живу участь у дискусіях, що вели ся в нашім помешканю, і з нечисленними виїзками не спроневірила ся й доси сьвітлим споминам тодішніх наших зносин.

¹⁾ Дуже вірно завважив тоді д. Павлик у своїй обороні, що на такій самій підставі можна би приложити сей параграф до всіх співаків і музикантів на сьвітї, бо всі вони співають і грають по одному такту. Підтягнене соціалізму під сей параграф нагадує того малярського судію, що якогось бідолаху, який на будапештенськїм мості справляв свою натуральну потребу, засудив на довголітню тюрму „wegen gesetzwidriger Abtreibung der Leibesfrucht“.

Наслідком тої буцім то „шаленої оргії духів темноти і неволі“ по думці д. Лозинського „богато тоді понівечено молодих сил, багато злякало ся і звернуло ся з тернистого шляху“ (ст. 4). Що дехто з наших товаришів злякав ся і відстав від нашої компанії, се певно так і діло натуральне; компанія перед нашими арештами не мала не то ніякої організації, але навіть ніяких вироблених суспільно-політичних думок, і до неї тягли ся різні люди, приваблені чи то загальними окликами поступу, чи особистими симпатіями до одного або другого з наших товаришів. Та коли не числити Остапа Терлецького, що опинив ся по процесі 1878 р. в справді страшнім положеню, але про якого також не можна сказати, щоб та катастрофа звівечила його — о скільки тямлю, ніхто з тих, що по процесах мали зносини з нами, не потерпів через се; зносини з нами не пошкодили їм ані в урядовій кар'єрі, ані в осягненю становища серед громади. Та ні, потерпіли два люди, хоч і те потерпіне годить ся згадати радше для куріоза, як для чого иньшого; на донос якогось питомця-москвофіла видалено з руської духовної семінарії двох питомців: Костя Паньківського і Кузьмовича з мотивованєм, що вони десь і колись мали сходити ся на вулиці „съ вѣкінъ индивидуумомъ рекомымъ Франкомъ“. Інтересно, що оба видалені були тоді д. Павликови й мені особисто зовсім незнайомі, так що й з тої пригоди ані тїнь докору не лежить на нашім сумліню. Зрештою сумніваю ся, щоб та пригода полишила у д. К. Паньківського, що не захотів уже більше вертати до семінарії, яке почуте жалю; д. Кузьмовичу вона не перешкодила по році вернути до семінарії, висвятити ся і зробити ся дуже побожним сьвященником.

І ще слівце про „відбиране усіх жерел зарібку“, про яке говорить у тїм місці, очевидно прикладаючи його до тих часів (перед 1880 р.), д. Лозинський. Отже скажу тут, що ніхто з нас, а особливо д. Павлик по процесах не шукав тоді ніякого зарібку в руських народовських чи яких иньших кругах, тай такого зарібку тоді в тих кругах крім приватних лекцій не було. Виходила одна часопись „Правда“, але вона стояла грошево дуже мізерно і не платила співробітникам нічого. І вона не бойкотувала нас: в часі, коли я сидів у арешті, вона помістила мій переклад одного бурсацького нарису Помяловського зі статьею про сього письменника, а потому мое оповідане „Оловець“. В р. 1879 мене з новою симпатією прийняли „польські республіканці“ книгарі Барто-

шевич та Бернацкий (польський поет-сатирик М. Родоць) і друкували (за гонораром) мою статейку про Е. Золю та мої сатиричні нариси „Ruteńcy“. Д. Павлик, скільки знаю, ніякого такого заробітка ніде не шукав, то й про відбиране йому жерел у ту пору, перед від'їздом до Женеви не може бути мови.

Говорячи про наші публікації по процесі 1878 р. д. Лозинський також не все говорить вірно, і тут д. Павлик повинен би був спростувати його твердження. „За підмогою Українців — читаємо на ст. 7 — видає Павлик разом зі своїм найблизшим товаришем Франком журнал „Громадський Друг“, а коли цензурні умови зробили видане сего журналу неможливим, Павлик продовжує його збірками „Дзвін“ і „Молот“, в яких містять між иньшим свої оповідання „Юрко Куликів“, „Ребенщуків Тетяна“, „Пропавший чоловік“ (ст. 7). Отже д. Лозинський помиляється, думаючи, що „Громадський Друг“ щось окреме від „Дзвона“ і „Молота“. В книжці, яку він мав під руками п. з. „Молот, українська збірка, видав М. Павлик“ (мій екземпляр, скільки знаю, одинокий у Львові) містять ся оба випуски „Громадського Друга“ і „Дзвін“ (усі три в одній пагінації до стор. 300), і „Молот“, якого пагінація йде в тексті від 1, а в змісті від 301. Усі ті публікації були в не дуже великій частині плодом праці д. Павлика, хоча він фігурував як її видавець і редактор.

Слова д. Лозинського про те, що „цензурні умови зробили видане Гром. Друга неможливим“ також вимагають деякого пояснення. Цензурні умови 1878 р. були більше менше такі самі, як сьогодні і для того говорячи про неможливість якогось видання треба завсідни ближше пояснити її. Видане виходило і кожний його номер, не виключаючи й великої збірки „Молот“ (стор. 301 і далі по змісту екземпляра, більше 10 аркушів друку) був конфіскований. Що про се казати? Очевидно треба би запитати, за що конфісковано ті номери? Отже скажу коротко: що було солідне, обдумане, літературно й науково цінне в змісті тих видань, те не було конфісковане. Отже не був конфіскований переклад Шефле „Суть соціалізму“ ані Лянге „Робітницьке питанє“, не підняли конфіскації статі Софрона Крутя, не підняли конфіскації численні дописі (Вісти з Галичини), де у-перше розкривано і фактами ілюстровано економічне та соціальне житє народа, особливо інтересні дописі д-ра Андрія Коса (Н. С.) з Комарна; не були конфісковані літературні критики, дописі з України і т. и. Підняли конфіскації

всі три повісти д. Павлика та численні уступи тих писань його й інших, де виступало ся проти духовенства і властей (в тім числі моя вірша „Про Наума Безумовича“ та сильно антиімлітаристична „Пісня про рекрутське жите“ селянина Романа Гудзмана, передана мені пок. Львом Василівичем), та моє оповіданьчко „Моя стріча з Олексою“ за виклад соціалізму селянам. Коротко кажучи, конфісковано все, що мало більше публіцистичний характер і говорене було занадто необережно і що *mutatis mutandis* конфісковано би й тепер. Значить, видане в головній своїй сути було зовсім можливе і могло-б було мати навіть значний успіх серед публіки, числити на яких 400—500 пренумерантів, як би на його чолі стояв обережний і з прасовими законами добре обізнаний редактор. Та д. Павлик, розпочавши видане на власну руку (коли я вийшов із в'язниці, річ була вже постановлена) взяв ся до нього, скажу сумлінно, зовсім невідготований, своєю легкомисністю в трактуванні справи зразив собі зараз на початку найбільше з усіх нас тямучого в таких речах Остапа Терлецького, і потому вів діло, так сказати, на пропале, не силкуючи ся зміркувати, що може перейти цензуру, а що ні. Що більше, по конфіскації кожного нумеру не була (після тодішньої практики) виключена можливість видобути книжку з прокуратурії по вирізанню карток із інкримінованими місцями; зробивши нове видане тих карток із пропущенем сконфіскованих місць ми могли-б були вратувати решту тексту і хоч зі спізненєм, усе таки випускати видане в світ. Д. Павлик, не знаю чому, відразу, при конфіскації першої книжки „Громадського Друга“ зрештігнував із тої зовсім можливої процедури, числячи на те, що удасть ся перед конфіскацією вратувати хоч часть кожного накладу. Сей рахунок не був зовсім вірний, наклад майже всіх книжок пропав дуже основно і цілість видання давно зробила ся великою бібліографічною рідкістю. Але що гірше, видане, з якого не роблено легальної едичії, поставлене було тим самим на стопі нелегальности; жандарми і поліція мали пожадану нагоду в разі придибання хоч одного примірника сього видання у кого будь тягти чоловіка перед суд; таких процесів, що все кінчили ся засудами, було справді кілька.

Невірне і д. Павликом також не спростоване твердження д. Ловинського, буцім то „Гром. Друг“ був видаваний „за підмогою Українців“. Скільки знаю, на те видане посвятив Драгоманів свою часть Уваровської премії, одержаної за dokonане спільно з Ан-

тоновичем видане Історичних пісень укр. народа. Надто Драгоманов прислав д. Павликови з Женеви що місяця певну квоту на удержанє. На виданє „Дзвона“ дістали ми надто 50 гульд. від польського соціаліста з Варшави Мендельсона, що пробував тоді у Львові, а то з такого титулу, що перехований у його квартирі запас 2 н-ру Гром. Друга, захований від конфіскати, при якійсь ревізії був знайдений і забраний поліцією. Чи і які гроші понадто діставав відки д. Павлик, я не знаю; знаю лише, що аж до його від'їзду до Женеви я жив із ним разом на його квартирі й їжі, за що й присвячував усю свою працю редагованю та корригованю нашого спільного виданя.

Переходжу тепер до делікатної справи Павликового процесу і засудження за „Ребенщуківу Тетяну“. Д. Лозинський представляє діло так, що в тій повісти автор „не вважаючи на приписи законів, поважив ся виступити проти „святости родинного огнища“ і за се заплатив 6-місячною тюрмою“ (ст. 7). Се не зовсім вірно, так само не зовсім вірно й те, що каже сам д. Павлик, згадуючи про свою своячку Ребенщуківу Тетяну, „ту саму, що за її гірке подруже написав 1878 р. оповіданє і дістав за те 6 місяців арешту“ (стор. XVI). Процес д. Павлика за Тетяну Ребенщуківу свого часу справді зробив був невеличку сензацію у Львові. Се була незвичайна поява: судії присяглі (бо то був процес прасовий і як такий належав до судіїв присяглих) признали журналіста винуватим! Се у Львові велика рідкість. А друга рідкість — дістати за прасовий делікт 6 місяців арешту. Як наочний свідок того процесу скажу отверто, що виною тут була не Тетяна Ребенщуківу, не повість про неї д. Павлика, а тільки крайне чудна і незручна його оборона. Чудна і незручна не в тім значіно, буцїм то д. Павлик не вмів викручувати ся, не хотїв ховати своїх поглядів і переконань, але чудна і незручна власне тим, що він висловляв погляди крайне наївні, що не мали нічого спільного ані з соціалізмом, ані з еманципаційним рухом новочасного жіноцтва, а тільки давали сумне свідощтво розумію їх у д. Павлика.

Діло було таке: один із персонажів повісти, говорячи про сумне подруже Тетяни, висловляє погляд, що було-б ліпше, як би люди не вязали ся з собою церковним шлюбом, а „парували ся як птахи“. За сей уступ книжку сконфісковано і се був один із головних пунктів оскарження. Розуміть ся саме собою, що сей уступ

перед присяглими можна було оборонити — не жадним крутіїством ані вибріхуванем, а просто подаючи його як погляд наївного селянина тай ще Гуцула, приведеній у повісти для характеристики людей і ситуації. Але яке-ж було зачудуванє всіх присутних на розправі, коли д. Павлик поставив справу зовсім инакше і зсолідаризував ся з сим поглядом. Він признав, що противить ся церковному шлюбови і стоїть за цивільним шлюбом, але таким, щоб чоловік із жінкою могли законтракувати себе обопільно прим. на три роки. І коли д. Павлик і з огляду на сю розправу говорить у своїй ювілейній промові, що „перед судом не то що не відрікав ся своїх переконань і вчинків, але й боронив їх доказаючи, що се мені вільно навіть по теперішнім австрійським законам“ (стор. 73), то мушу сказати, що спеціально того погляду на пташачу форму подружя¹⁾ д. Павлик не боронив і не мотивував, а його погляд на цивільний шлюб „на короткий термін“ викликав у суді загальний сьміх. І повторяю, що не повість про Тетяну і не висловлені там через уста повістевих персонажів погляди, а тільки отсей його власний нічим не мотивований погляд на цивільний шлюб спричинив йому засуджуючий вердикт лави присяглих.

Не зовсім вірне й те, що каже далі д. Лозинський, буцїм то „через натовп кар і процесів виїхав Павлик з початком 1879 р. до Женеви“ (стор. 7). Процесів по неfortunній розправі за Тетяну проти нього не було ніяких, а висїла над ним лиш одна кара, власне той 6-місячний арешт, на який його засуджено тоді. Певна річ, його здоровлє було не крепке, і ми всі молодші товариші радили йому поїхати на якийсь час до Женеви, тим більше, що думали, що д. Павлик під оком Драгоманова скористає не мало і зможе бути йому помічним при видаваню „Громади“. Не зовсім вірно згадує д. Лозинський і про женевську діяльність д. Павлика. О скілько тямлю, в Ріхтеровім (чи й Бернштайновім?) „Jahrbuch für Socialwissenschaft und Socialpolitik“ був поміщений не цілий ряд його праць, а тільки одна допись. Що-ж до „Друкованого листа до льудеј“, про який згадує д. Лозинський (стор. 8), то я не знаю, чи він читав його і чи справді там був популярний виклад соціалїзму.

¹⁾ З наукового боку те реченє не має ніякої вартости вже хоч би тому, що між птахами знаходимо всі три первісні форми подружя: стадну, полігамічну й моногамічну.

Знаю лише, що кінчився той лист покликом до „людей“, аби повстали і силою боронили його сестру й рідню від переслідування властей. Щось зо 100 екземплярів того „Друкованого листа“ д. Павлик прислав був на мої руки, написавши мені рівночасно мандат, аби я зараз же їхав зі Львова до Коломиї і там ідучи від села до села роздавав „людям“ той лист. Се було якось зимою в початку 1880 р. Я ходив тоді на університет і не мало здивувався одержавши таке поручення і пакет брошур із таким покликом, надрукованим у додатку грубими буквами. Товариші правники, прочитавши брошуру заявили, що не лише розширюване її по селах, але само посідання сотки екземплярів у Львові в разі ревізії може накликати на посідача біду (не сумніваюся, що накликала би й сьогодні). Я написав у тій справі лист до Драгоманова та запитав його, чи се зроблено за його згодою і чи то була його воля, аби я їхав у Коломиїщину з Павликовими брошурами? Драгоманов написав мені щось невизначне, з чого я не міг бути мудрий, а тим часом товариші, у яких я тоді квартирував, боячи ся ревізії спалили всі екземпляри „Друкованого листа“. От тим то зміст його крім сього кінцевого уступу не лишився мені в пам'яті.

Не без помилок і дальше оповідання д. Лозинського про життя й діяльність д. Павлика по повороті з Женеві до Львова. Що д. Павликови була замкнена дорога до урядової служби, се можна припускати, але не можна твердити на певно, бо д. Павлик ніколи не пробував ступити на ту дорогу. Що однак йому була замкнена дорога „до зарібку між своїми“, се рішуча неправда. Остап Терлецький через процес 1878 р. потерпів певно далеко більше, ніж Павлик, бо стратив уже готову посаду, був старший від нас і надто був хорий на епілепсію, а про те знайшов у собі на стільки сили волі, що маючи укінчену філософію і бачучи перед собою замкнену урядову кар'єру переписався на права, тяжко бідуючи скінчив їх і таки знайшов собі постійний заробіток. Не можна сказати й так, щоб тодішні Русини так дуже цуралися Павлика, але все треба тямити, що заробітки, а ще до того літературні заробітки, одині, на які міг і хотів числити д. Павлик, були тоді серед Русинів дуже скупі. Я редагував та корригував „Зорю“ в 1883 і 1884 роках за плату 20 гульд. на місяць, а по смерті Вол. Барвінського працював у „Ділі“, і можу сказати, працював щиро й інтензивно, день у день, за 40, потім за 45 гульд. на місяць. О скільки тямлю, я виведив у пок. Д. Гладилевича, і вивед-

нав не без деякого труду те, що д. Павликови поручено перекладив повістей, що друкували ся додатком до „Діла“, по аркушеви на тиждень. Певна річ, се було занятє мізерне, за аркуш перекладу платили 5 гульд., а що на місяць виходили 4 аркуші, то й заробити з того жерела можна було найбільше 20 гульд. місячно. Але перекласти 4 аркуші повісти на місяць, се знов не така велика робота; на се досить було й двох тижнів, а два тижні (в найгіршім разі) лишали ся на иньшу роботу, якою можна було заробити друге стілько. Тимчасом пок. Гладилевич швидко почав жалувати ся на д. Павлика, що не достарчає на час рукопису і переклад його де далі все більше недбалій, так що приходило ся платити майже друге стілько пок. М. Подолинському за поправлюванє рукопису. Се й було зазначено в титулі перекладу „Князя Серебряного“. Тоді спілка „Діла“ постановила відібрати д. Павликови переклад; се було, скілько тямлю, перед похороном Нарольського, так що представляти сей похорон і участь у нім д. Павлика причиною його „елімінованя“ нема ніякої підстави.

Всі ті фактичні спростованя подаю не в докір д. Лозинському; історія тих часів, про які він узяв ся говорити, не написана і не швидко буде написана, тай із того, що було написане, не все було йому доступне.

Далеко менше можна зрозуміти, коли сам д. Павлик у своїй ювілейній промові, не імпровізованій під вражінем хвилі, а написаній на холодно і з повною розвагою і відчитаній на вечерку, замість піти дорогою вказаною вірним жіночим чутєм пані Кулішевої „оглянутись на свої кроки і аналізувати їх“ (ст. 57), і сам помагає творити легенди довкола своєї особи. Я вже вказав на легендово-неясні його слова про поводженє його в суді, ті слова, що їх можна приложити до процесу в марта 1878, але які зовсім не підходять до розправи в справі „Тетяни Ребенщуквої“ ані до першої розправи в Черепахиним, Ястрембським та Ляхоцким. Не свідчать про вироблене розумінє дійсности його слова про „таку дику суспільність, як була наша“ (ст. 75) ані кількоразове підкреслюванє своїх терпінь та зазнаних переслідувань (ст. 73, 74, 75), ані слова про те, що земляки в боротьбі з ним уживали звичайно некультурних способів (ст. 74), що „наша суспільність кричала на мене: розпни єго!“ Такі річи треба-б мотивувати троха докладнійше, або здобути ся на ревігнацію і не порушувати їх, ховаючи свої терпіня для себе, а подаючи на оцінку загалу свої діла. Що до

криків „розпни єго“, то мені здається, що навіть окричана стаття „Діла“ про „виелімінуванє з суспільности“ не може мати такого значіння. Я далеко не годився ані зі змістом, ані з тоном тої статі; навпаки, вважаю, що і з партійного і з загально політичного погляду вона була зовсім дитиняча і зайва і автор її не мав права промовляти іменем усеї суспільности, а міг промовляти хіба іменем партії, і то додав, іменем партії, до якої д. Павлик ані перед тим, ані тоді не зачисляв себе. Зредукована до тої натуральної міри стаття „Діла“ набирає зовсім не трагічного характеру, в якій бачуть її д. Павлик і д. Лозинський (ст. 9), а радше комічного: „Діло“ елімінує з народовецької партії чоловіка, який зовсім і не належав до неї! Овва! І для самого д. Павлика ся подія не мала ніякісїньких злих наслідків; злі наслідки її далеко більше окошилися на мині, що зовсім не брав участі в похороні Нарольського, бо я стратив заробіток у „Ділі“, тай Партицький узяв назад „Зорю“, яку мав намір передати мені на власність, і передав (радше сказати, продав) її товариству ім. Шевченка.

В своїй ювілейній промові д. Павлик висловив деякі думки дуже інтересні. Він каже про себе: „Я взагалі дивлюся на себе навіть дуже критично“ (ст. 77), „сам, розумієся, найліпше бачу свої особисті хибі і ставлюся до них дуже остро“ (ст. 76). Та жаль великий, що того автокритицизму, того змаганя — пізнати свої хибі та не то вже остро, але просто об'єктивно поставити ся до них ані в його промові, ані в інших автобіографічних частинах ювілейної книжки ми не бачимо ані сліду. Навпаки, коли д. Павлик аналізує девчому свій особистий характер, то се власне свої добрі сторони. Він підносить свою „любов до просвіти“, переняту від діда, „остре почутє правди і завзятість“ переняті від батька, „лагідність, делікатність і добрість“, переняті від мами (ст. XIII—XIV). Він являєть ся дуже великодушним, прощаючи своїм „просвіченим землякам не тяжкі кривди заподіяні ними мені (бо особисті кривди не грали в моїй діяльності ніякої ролі; простив я їх давно, цілу купу, та ще й яких, а кілька ще прийде ся простити!), але простив я своїм просвіченим землякам іще тяжчі кривди, заподіяні ними народови“ (ст. VIII). Се вже справді верх гуманности, до якого не підіймав ся навіть сам Христос, бо-ж він простив тільки тим, що мучили його, а тим, що кривдили брата, обіцяв тьму кромішню й безплатний опал в огні вічних. Зрештою здається, що д. Павлик і не мав права мішати ся в рахунки тих земляків з на-

родом і прощати там що будь, тай саме те прощенє не дуже щире, коли вірити иньшому його признаю, що „найбільше менї невинсний той ніби то „інтелігентний“ фарисейський рід“ (ст. 75). З тим усїм одначе д. Павлик, коли судити з його власних признань, незвичайно ідеальний і щасливий чоловік. Він любить просьвіту, має острє почутє правди і завзятість, він лагідний, делікатний і добрий, у нього „нема на совісти анї найменчої кривди якої хлопської душі“ (ст. VII). „Своє селянолюбство тай взагалі основи культурности він виніс із під рідної селянської стріхи“, а роля Драгоманова в його розвою, се було тільки „поясненє і підмога моральна“ (ст. 75). Всї ті його прикмети зложили ся на таку чудову цілість, що д. Павлику „рідко коли приходило ся думати довго про те, як йому поступити якого разу в політиці. Боротьби з самим собою за політичні справи він не знав; він потребував бути лише самим собою — і виходило гарно“ (ст. 75). Ось який рожевий малюнок!

А що кажуть факти? Д. Павлик пильно стережить ся покликати їх на сьвідоцтво, та ми, хоч би з чисто артистичного нахилу, щоб лїнше відтїнити те сьвітло, пригадаємо дещо з публичної діяльности д. Павлика. Та поки почнемо говорити далї, зацитуємо ще одно, дуже гарне реченє з його промови: „Признавай і заслуги ворогови, коли вони є, навіть оборони його слушного разу, а знов з другого боку критикуй і прихильника, навіть приятеля, коли є за що, коли треба його звести з хибної дороги“ (ст. 74). Сьвідчу ся сумлїнем, я не ворог д. Павлика, вже хоч би тому, що ніколи не забуду прожитих із ним лїт, спільно перебутих терпїнь і сьвітлих хвиль, яких, признаю ся, було більше, ніж прикрих. Я не ворог д. Павлика вже хоч би тому, що в такім разї мусїв би бути ворогом і своєї власної минувшини і многих найкращих хвиль свого життя, що нерозривно вяжуть ся зі згадкою про д. Павлика. Я ніколи не забуду його щирости й делікатности в поводженю зо мною в неодній важкій і прикрій для мене хвилї. І сьвідчу ся сумлїнем, що пишучи отсе я не кермую ся низькою думкою вменьшити як будь і в чїм будь заслуги д. Павлика. Коли я помагаю розбивати легенду, яка не без його причини вже почала творити ся докола його особи, то прошу не забувати, що деякий німб із тої легенди міг би впасти й на мою особу. Та я вважаю такі легенди шкідливими і в старій і в новій історії, а тим паче в сучасній. Я присьвятив не мало праці на слїдженє й аналізованє таких легенд із

давньої минушини, а ювілей д. Павлика, видана з його приводу книжечка і вся теперішня діяльність д. Павлика дають мені найкращий приклад, як шкідливо, мов якийсь моральне опьяніне, впливають такі легенди на живого чоловіка, коли він почує себе їх героєм і повірить у своє героїство.

Погляньте! Змалювавши себе праведником і мучеником, якого „дика“ суспільність без ніякої вини, одиноко за його праведність мучила, елімінувала і кривдила, д. Павлик великодушно прощає тій суспільности, і зараз же виходить на високий педесталь проповідника і дає їй спасенні науки, огортаєть ся в мантию пророка і віщує їй в разі послуху та додержання його заповітів сьвітлий рай блаженний, а в разі недодержання не то що огонь і жупел, але щось стораз гірше, „загирене своєї нації на сотні років, коли не на віки“ (ст. 7—8). Ось ті Павликові заповіти. Перший — „організація наших хліборобів“ (ст. 71), другий „рівнопросвітність і рівноправність жіноцтва“ (ст. 72), а третій — щирість (ст. 73). Опираючи ся на тих признанях, що се були провідні зорі життя й публичної діяльності д. Павлика, запитаймо його як він ішов за тими провідними зорями, що зробив для здійснення тих своїх заповітів?

Ідучи за ниткою відчиту д. Лозинського я зазначив головні моменти діяльності д. Павлика до засновання радикальної партії (певно, не всі, та я не пишу тут повної монографії). Участь д. Павлика в радикальній агітації і в розвою рад. партії була певно видна й історик того десятиліття 1890—1900 певно оцінить його працю по заслужі. Та я зверну увагу лиш на деякі, не тайні свого часу, але тепер може призабуті факти. Перше те, що думка про засноване рад. партії вийшла не від д. Павлика, а від иньших людей — д-ра Даниловича, пок. Іларія Гарасимовича, д-ра Т. Окуневського, д-ра Евгена Левицького. Друге: коли на першій з'їзді рад. партії поручено було д. Павликови випрацювати нарис партійної організації і він своїм звичаєм не надумуючи ся довго взяв на себе сю працю, то що-ж показало ся? А показало ся те, що про ту будці то провідну зорю свого життя він не мав ніякісного поняття, і його організаційний план вийшов дуже короткий і простий: не пити, не курити і поводити ся людяно з селянами. Пригадаю другий факт: д. Павлик станув був на чолі одної дуже важної організації, до якої ініціативу дав також

не він, а др. Трильовський, і яка при добрім веденю могла зроби́ти ся дуже важним двигачем культурного і політичного життя нашого народа. Маю на думці просьвітно-наукове товариство „Поступ“. Д. Павлик рік чи довше стояв на чолі того товариства, мав при собі виділ, мав у касі зовсім не малий фонд (1000 руб.), жертвуваний пок. Ковалевським. І чого-ж доконав д. Павлик? Який слід лишило по собі те, з такими надіями з боку селян-радикалів витане товариство? О скілько тямлю, діяльність д. Павлика обмежила ся на справленю металевої таблички з написом „Поступ“, справленю книги протоколів та касової — тай годі. Товариство заснітило ся і фонд, що мав служити основою його діяльності, пок. Ковалевський відібрав назад.

Ще раз кажу: д. Павлик не належав до ініціаторів радикальних організацій і в ту пору, коли вони починали ся, не мав ніякісінького поняття, як вони мають виглядати і як їх вести. Але коли д. Павлик справді іноді „навіть дуже критично“ дивить ся на себе, то чи не мигнула йому коли в голові думка, що він був одним із перших і головних гробокопателів тих радикальних організацій? Про „Поступ“ я вже згадав; він був і лишить ся на мою думку клясичним показом організаційного таланту д. Павлика. Але се не була одинока історія в тім роді. Нагадаю славу Павликову брідську Одиссею. Справді подія о стілько Гомерівська, що викликала гомеричний сьміх по всій Галичині. Подумайте: провідник радикальної партії і редактор партійного органу, не уповажнений партією і не кликаний виборцями їде з Коломиї до Бродів, сидить там шось місяць, не скликає ані одних зборів, не може добити ся того, щоб промовити хоч на одних зборах, сидить у готелю і дає себе немилосерно дурити та натягати ріжним селянським хруням та виборчим гіенам, при виборах не дістає ані одного голосу, стративши на сю авантуру мало не 400 гульденів (не своїх грошей!) і потім із безмежною наївністю описує все те і кінчить запевненем, що не вважаючи на все те його авантура в Бродах зробила для справи радикалізму дуже багато. Розуміть ся, се була ілюзія д. Павлика, але не ілюзією був тяжкий моральний удар для всеї партії, той сьміх, який по словам французької приповідки, вбиває. „Чи се провідник радикальної партії?“ — запитували з кпинами Поляки й Русини иньших партій, а співпартійники мусіли паленіти в сорому.

Візьмімо ще один і ще характерніший факт. Д. Павлик із ем-
 фазою виявляє, що у нього нема на совісти ані найменшої кривди
 якої хлопської душі. Не думаю перечити цьому, але як би так
 розширити се питання і запитати, чи не почуває д. Павлик за со-
 бою деякої кривди зробленої нехлопським душам? От хоч би са-
 мому М. Драгоманову. Не говорю про духову кривду, зроблену
 йому тут же, в тій самій ювілейній промові, де він вплив Драго-
 манова на нього обмежив скромно до розмірів „пояснення“ того,
 що д. Павлик уже буцім то виніс із селянської хати, і „моральної
 підмоги“, хоча для кожного неупередженого дослідника ясно, що
 вся публіцистика і вся наука д. Павлика не що иньше, як повто-
 рюване думок і нераз навіть слів Драгоманова, часто вирваних із
 зовсім иньшого звязку і повторюваних із неособливим зрозумінням їх
 змісту і зовсім не до річи. Говорю про иньшу кривду, яку робив
 д. Павлик Драгоманову власне тим, що довгі літа формально висів
 на його шиї, жив його коштом і то в пору, коли сам Драгоманов
 як емігрант був у дуже неблизких матеріальних відносинах, на
 далекій чужині з жінкою й дітьми, без певних заробітків. Я не
 знаю, яким титулом приймав д. Павлик заповоги Драгоманова; знаю
 тільки те, що в однім листі Драгоманов гірко жалував ся на той
 паразитизм д. Павлика, що сильно підірвав його вбогі фінанси.

Раз порушивши сю делікатну, але по мойому з характером
 і становищем усякої людини нерозривно звязану справу я мушу
 додати ще деякі уваги. З тих 30 літ громадської діяльності
 д. Павлика що найменше 15, коли й не 20 він годував ся, гово-
 рячи теологічним терміном, із віктаря, якому служив. Се не був
 би докір для иньшого чоловіка, бо-ж д. Павлик присвячував тому
 віктареві (служеню радикальним думкам) свої найліпші сили й
 увесь час. Але не забуваймо, що радикальні видавництва, при
 яких працював д. Павлик, не оплачували ся, стояли жертвами лю-
 дий бідних, що також працюючи в них рівночасно заробляли на
 жите иньшим способом і формально відривали собі від рота, щоб
 піддержувати дороге для них діло. Цевна річ, при такім стані й
 жите д. Павлика було несвітле, але все таки сей стан давав йому
 можливість стояти твердо й непохитно на однім місці, ховати свій
 прапор чистим і не номнятим і з висоти своєї характерности кри-
 тикувати тих товаришів, що добиваючи шматка хліба не мали та
 кого чистенького прапора.

Та бувало й не так. Бувало навпаки. Доторкну ся тут епіводу, забутого д. Павликом, бо не можу уявити собі, щоб маючи його в тямці він міг був підняти ся до того високомірного і самозадоволеного тону, яким пронята його ювілейна промова. Поруху болючий епізод його зносин із пок. Миколою Ковалевським, спеціально-ж редаговане „Народа“ в Коломиї від осені 1893 до осені 1894 р. Хто сьогодні захоче переглянути тих 25 номерів „Народа“, де найцінніше — статі й уваги Драгоманова, а найцікавіше — стаття д. Павлика „Моя бродска Одиссея“, той певно не захоче повірити, що має в руках найдорожше видане, яке коли будь появилось ся в руській часті Галичини. Ті 25 номерів (разом 450 сторін) коштували не вчисляючи пренумерати круглих 4.500 рублів, тобто сторона друку пересічно 10 рублів. Се видасть ся декому мітольоґією, та справа на жаль аж занадто правдива. Діло було таке. „Народ“ і його боротьба з „новоєрою“ та праця радикальної партії коло розбудження і зорганізованя руського селянства, а особливо участь М. Драгоманова в „Народі“ звернули на се видане пильну увагу закордонових Українців. Від 1890 р. „Народ“ мав із України невеличку грошеву підмогу (по 500—600 рублів). Ся підмога плила зі складок, які збирав по містах і селах України пок. Мик. Ковалевський, щирий приятель Драгоманова, один із найчеснійших та найідеальнійших людей, яких я стрічав у своїм житю. Живучи сам із дочкою в найскромнійших обставинах, удержуючи себе з приватних лекцій, він увесь вільний час і всі сили віддавав на збиранє грошей, якими між иньшим запомагав Драгоманова за час його життя в Швайцарії. За рекомендацією Драгоманова він давав субвенції й „Народови“, а приїхавши в осені 1893 року до Галичини був так захоплений радикальною агітацією та її успіхами серед селянства, що зобовязав ся д. Павликови покрити весь річний бюджет видання, коли д. Павлик зобовязеть ся вести його як найкраще. Д. Павлик зобовязав ся, обчислив бюджет на 2 чи півтретя тисячі рублів, які й одержав від Ковалевського, та протягом року переступив той бюджет ще о 2 тисячі та довів нарешті до того, що часопись утратила майже всякий інтерес для партії, вичерпала кредит у Коломиї і мусіла з 20 ч. 1894 р. перенести ся назад до Львова. Прибувши в осені 1894 р. до Львова і переглянувши предложені д. Павликом рахунки пок. Ковалевський був страшенно обурений і збентежений, зробив д. Павликови дуже прикру сцену (я не був

її свідком і знаю про неї лише з оповідання обох її учасників) і покривши решту Павликового рахунку, на що, як говорив, мусів задовжити свій хуторець (одиноке насліде його дочки), поїхав із Галичини мов убитий, з серцем переповненим гіркістю та розчаруванєм. Знаючи його вразливу душу і його сибірським засланєм підкопане здоровле я певний, що сей моральний удар, який завдав йому побут у Львові в осени 1894 р. коли не сам, то в значній мірі вігнав його до гробу (він умер два роки пізнійше на серцевий удар). Я не знаю, чи поділився пок. Ковалевський своїми гіркими досвідами, зібраними в Галичині, з Драгомановом, але коли се було так, то можна уявити собі ті гіркі хвилі, які з сього приводу мусів пережити смертельно хорий наш учитель і які мусіли затроїти остатні дні його життя.

Я не хочу отсим обвинувачувати д. Павлика в якій нечесній маніпуляції з грішми д. Ковалевського; навпаки, я певний, що до нечесної маніпуляції д. Павлик по натурі своїй по prostu нездібний. Але я не можу ошадити йому докору за край не легкодушне господароване чужими грішми, господароване, про яке тоді в Коломві самі найблизші приятелі д. Павлика оповідали всякі анекдоти, що були-б забавні, як би серед даної ситуації не були в високій мірі трагічні.

Говорить д. Павлик у своїй ювілейній промові, що друга провідна зоря його життя, се була думка про рівнопросвітність і рівноправність жіноцтва. І знов же не згадуючи ані слівцем про те, що-ж властиво сам він за 30 літ зробив для тої своєї ідеї, д. Павлик пускаєть ся давати науки суспільности, яка мала-б повне право сказати йому: а покажіть свою роботу в тім напрямі, свої праці, плоди свого думання і змаганя, або хоч живі приклади того, як ви поводити ся з жінками! І д. Павлик, думаю, не знайшов би на се ніякої відповіді.

Зачеплю ще один уступ у ювілейній промові Павлика. Говорячи про свою працю для народа він хвалить ся, що подавав селянам усю правду, „до якої дійшов сам яко просвічений чоловік, дарма, що приходило ся сіпати глибоко за найдорожше для народу, за його релігійні переконання тай увесь світогляд“ (ст. 69). Читаю сі слова й дивую ся. Де-ж то, коли-ж то, як то д. Павлик „сіпав“ релігійні переконання народа? Скільки тямлю, д. Павлик видав лиш одну книжечку, що тикала безпосередно релігійних вірувань, се була „Нова віра людей на Україні“, але се була не

власна праця д. Павлика, а переклад одного розділу статі Ковалевського (не Миколи), друкованої в російських „Отечественных Записках“, а Павликова була там лише передмова, що дуже здає далека торкала релігійне питанє. Зрештою ся книжечка була зараз же тоді (1878 р.) сконфіскована і ледви десять-двацять екземплярів її пішло по руках. Так само й книжку Дрепера, перекладену д. Павликом, він не повинен так зовсім класти на свій рахунок, раз тому, що се переклад, а друге тому, що се книжка далеко не вповні доступна простому народови, а третє тому, що й у ній зачіпають ся не релігійні переконання, а тільки освітлюють ся систематичні наскоки теологів і церкви на чуже для неї поле науки та вільної думки. Що-ж до оригінальних праць д. Павлика, то його правдивою ідеєю фіче протягом усеї його діяльності була не боротьба против релігійних переконань та світогляду, а боротьба против руського духовенства і навіть іще спеціальнійше боротьба против надужить того духовенства в його поведженю з селянами. Се була боротьба подіктована не жадним світоглядом, не жадною політичною чи релігійною думкою, а лише гуманним чутєм д. Павлика. На жаль треба сказати, що ся боротьба також принесла не мало шкоди радикальній партії яко політичній організації і причинила ся багато до збільшеня розстрою в рядах її прихильників та неясности в її тактиці.

Перейду тепер до подій остатніх років, на які натякає д. Павлик у своїй ювілейній промові, коли говорить про „болючі події ділового таї особистого характеру, спричинені по більшій часті самими своїми“ (ст. 76). Д. Павлик тяжко нарікає на якихось людей, які „в завзятістю гідною кращої справи розшматовували радикальну партію топчучи ідеали своєї молодости“, та на людей „замотаних у павутинє нещирости, нелюдности, безідейности“, які надто думають, „що сего всего вимагає добро нації, поступ, культура, наука, навіть соціалізм“; д. Павлик зі свого боку бачить у тих людей „безодню некультурности просвічених земляків“ і признаєть ся, що від них „терпів муки далеко тяжчі ніж від чужих катів. Аби не впасти під їх тягаром, він мусів напинати всі свої сили, але й то був би марний труд, як би не його ліпша натура, його ідеї“ (ст. 76). І тут завдяки їм д. Павлик побідив і „вважає се за свою найбільшу побіду“ (тамже).

Признаю ся, вся та тірада не зовсім ясна мені, але слова д. Павлика натякають очевидно на події занепаду радикальної

партії і на діяльність його в Наук. Тов. ім. Шевченка. Що до першого, то я згадав уже, що пора ювілею була вже для д. Павлика найкращою нагодою запитати себе самого, чи не винен і він дещо тому занепадови. Сього д. Павлик на жаль не зробив. Що в його словах є також натяк на його діяльність і ролю в Наук. Тов. ім. Шевченка, в сьому впевняють мене деякі прилюдні виступи д. Павлика, про які тут мушу згадати, тай поміщена в тій же ювілейній книжці телеграма д. Ол. Барвінського. Д. Барвінський у своїй телеграмі з Відня, присланій на ювілей д. Павлика, висловив йому признане не за його наукову працю, але „за те становище, яке він тепер займає в Наук. Тов. ім. Шевченка і в його комісіях“ і додав бажане, щоб він на тім становищі міг ще довго трудити ся для його подвигнення і бачити красні успіхи своїх трудів, як на жаль доси се йому було суджено“ (ст. 65). Се своє становище зазначував д. Павлик кілька разів, найдосаднійше мабуть у своїй промові на загальних зборах Наук. Тов. ім. Шевченка д. 20 цвітня 1904 р., коли всю наукову діяльність у товаристві назвав „цвиріньканєм науковими діссонансами у трьох закутках нашого наукового піддаша“. Не менше різко і так само справедливо зазначив д. Павлик своє становище супроти Наук. Тов. ім. Шевченка і в статі „Не кличте всує!“ поміщеній у 18 ч. „Діла“ з сього року, де докоряє д. Томашівському за те, що не яло ся йому друкувати в ЛНВ. статтю про „Історію“ проф. Грушевського, тому мовляв, що проф. Грушевський один із редакторів „Вістника“. І далі докоряє д. Павлик „Вістникови“, що „в нім доволі часта полеміка, яка виходить за межі літератури й науки й надає ему характер лейб-органу теперішнього редакційного комітету, де зводить ся з людьми якісь особисті рахунки“, а се, мовляв, „не піднімає престижа Наук. Тов. ім. Шевченка“.

Що до „яло ся“ чи „не яло ся“ ми з д. Павликом не будемо сперечатися. Чоловік, що редагував свою ювілейну книжку і виголосив таку ювілейну промову як д. Павлик, дав сам найліпший доказ, що в справах літературної приличности він так само компетентний судити, як у справах політичної економії чи музики чи математики. Що-ж до полеміки „Вістника“ і особистих рахунків, буцім то зводжених у ньому з якимись людьми, то д. Павлик повинен би був троха докладнійше мотивувати свій закид. Як би він думав річево, а не фразеологічно, то знав би й сам, що сей ніби

то тяжкий закид властиво не значить нічого. Адже-ж для автора, якого статі не поміщено в журналі, се буде „особистий рахунок“. Для автора, якого книжку скритикує газета неприхильно, хоч би й справедливо, се буде „особистий“ рахунок“. Тим більше буде се для публичного діяча, коли газета піддасть критиці його публичну діяльність. А про те всі ті „особисті рахунки“ — просту життєвий елемент усеї преси, всеї публіцистики. Інша річ — перебігати в критиці на поле приватних справ, домашнього життя даної особи. Коли д. Павлик має нам закинути якийсь факт того рода, то нехай говорить ясно і виразно, а не натяками, з яких видно що собі хочете, лише не „щирість“, не остре замилуване правди, яким він хвалить ся. А що до престижа Наук. Тов. ім. Шевченка, то тут ми запитасмо д. Павлика як дійсного члена товариства від 1900 р., що-ж він сам особисто зробив для піднесення чи хоч піддержання того престижа? Не перший раз уже д. Павлик під вимівкою, що йому ходить про престиж товариства, кидає на нього та на працю в ньому такі самі голословні, безпідставні обвинувачення або фрази в роді тої клясичної про „цьвірінькане науковими диссонансами“. Його півторагодинна промова, виголошена на згаданих зборах товариства, була з сього погляду вся клясична і я можу тільки пожалкувати, що вона не ввійшла в ювілейну книжку як pendant до ювілейної промови д. Павлика. Вона влекшила-б мені незвичайно мою працю, бо показала-б ad oculos усякому, до якого ступня заїлости та засліплення може дійти чоловік, що привик жити в атмосфері легенд, привик уважати себе пророком, виємком, монополістом від культурности, характерности та моральности. Замість полеміки з такими обвинуваченнями, які в устах члена товариства осуджують самі себе, може ліпше тут буде подати короткий образ діяльності д. Павлика як бібліотекаря і члена Наук. Тов. ім. Шевченка.

В р. 1897 д. Павлик сам добровільно зголосив ся до виділу Наук. Тов. ім. Шевченка з тим, що готов безінтересовно обняти завідуване бібліотекою товариства. Виділ не мав тоді ще в пляні робити бібліотеку публичною, а для потреб наукової праці членів вистарчало урядоване бібліотекаря виділового д. К. Паньківського тай сама бібліотека була тай доси є дуже маленька. Одначе по промовах д. Паньківського й моїй і коли ми оба зобовязали ся евентуально зложити кавцію за д. Павлика, його прийато, зобовязавши його працювати лише в двох днях тижнево і призначивши йому

за платню 15 гільденів місячно. Незабаром потім д. Павлик зажадав від виділу, щоб йому призначено слугу для стирання порохів у бібліотеці, а далі щоб йому нанято фротера до фротерования помоста. І сьому бажаню нового бібліотекаря по часті вволено. Швидко одначе почали ся нові історії. Д. Павлик задумав із бібліотеки Наук. Тов. зробити читальню для гімназіальної молодіжи, почав комплетувати бібліотеку повістями та книжками для популярної лектури, натомісь слідження за новими науковими появами і комплетованя відділу Ukrainian ніяк не можна було від нього допросити ся. Та що студентська читальня завдавала йому багато праці, то почала ся тиха агітація по за сферами товариства, що д. Павликови в товаристві робить ся кривда, що товариство визискує його працю і т. д. Виразом тої агітації був внесок д. Ол. Барвінського на загальних зборах товариства, щоб підвисшити д. Павликови платню. По статуту загальні збори не могли сього зробити, та виділ сам підвиснив сю платню в разу на 22, потім на 30 гільд. Певна річ, і се була платня мала, але-ж виділ і не жадав від д. Павлика надто великої роботи, бо обовязував його до урядованя в бібліотеці тільки дві години денно. Та д. Павлик не задоволив ся тим і швидко почали ся нові жалі, нові наріканя на визиск, появили ся на загальних зборах нові внески, яких наслідком була ухвалена для виділу директива підвисшити платню д. Павликови до суми 50 гільд. місячно. Виділ мусів се зробити, надто признав д. Павликови активальний додаток, так що в остатніх роках д. Павлик брав за чотирогодинну працю, числячи в те й дво-місячні ферії і часті павзи спричинені нездужанєм, 120 кор. місячно. Та ось д. Павлик занедужав і з причини недуги подав ся на пенсію. Правда, він не означив суми пенсії, якої жадав від товариства, але саме жадане пенсії по семилітній службі поставило виділ у дуже клопотне положенє, бо-ж практика всіх урядів та публичних інституцій признає уступаючим функціонерам мінімум пенсії аж по десятьох роках служби. Маючи у себе функціонерів, що служать уже по 20 і 30, літ товариство не вважало себе в праві творити для д. Павлика привілегії і виділ по довгій дискусії згодив ся дати йому одноразову відправу в сумі дворічної пенсії (3000 кор.), та д. Павлик сього не прийняв і зажадав від виділу вивести сю справу перед загальні збори.

Се був причинок д. Павлика як функціонера до піднесеня престижу наукового товариства. Завважимо до того, що наслідком

Його легкомисного і противного регулямінови урядованя, зглядно позичаня до дому книжок бібліотечних невідомим ученикам, часто за зовсім фантастичними реверсами, бібліотека товариства понесла значну страту, яку при не зовсім докладнім сконтрі референт бібліотеки оцінює на 400 томів. Надто після д. Павлика маса книжок лишаєть ся неупорядкованою і нескатальною, скатальною багато книжок хибно, а многі хибно порозставляювано так, що знайти їх без нового впорядкованя бібліотеки трудно.

Що до наукового становища д. Павлика, то секція фізіологічна вибрала його дійсним членом на підставі його книжки про читальні та його праці про Гавата. Секція мала надію, що д. Павлик буде вважати сей вибір стимулом для дальшої наукової роботи, якої у нас, як то кажуть, непочатий кут. На жаль ті надії не справдили ся. Правда, д. Павлик видав два томи фольклорних праць Драгоманова, але се не була зовсім та наукова праця, якої жадаєть ся від дійсного члена, се були лише переклади. І се виданє не обійшло ся без характерної історії. Минуло вже 4 роки від виходу другого тому; у фізіологічній секції і на спільних засіданях секцій урговано д. Павлика, щоб пускав дальші томи; д. Павлик із ріжних причин отягав ся, а рівночасно в листах між иньшим і до вдови пок. Драгоманова жалував ся, що в товаристві ворогують із пам'ятю Драгоманова і не хочуть друкувати його творів.

Натомісь д. Павлик швидко почав у секції роботу зовсім иньшого рода, роботу, що показала його повне нерозумінє задач і характеру наукового товариства. Як із бібліотеки товариства замісь наукової робітні він зробив читальню для молодіжи, інституцію хоч і пожиточну, але далеку від головної цілі товариства, так само і з цілого товариства він силкував ся зробити щось иньше, аби не інституцію спеціально присвячену плеканю науки. Коли виринула думка про тзв. людові університети, д. Павлик зараз ухопив ся за неї, виступив на секції в рефератом і силкував ся притягти й сторонніх людей, щоб надати своєму починові як найбільше розголосу. Не здобувши на сьому полі успіха він підняв думку урядженя систематичного курсу української літератури, і порушивши справу на секції та не дожидаючи ані детального її роздивленя з боку секції, ані опії виділу, поспішив ся оголосити діло в газетах, ставлячи сим у неприємне положенє особливо мене, якого він дозволив собі іменувати професором тої фантастичної катедри.

укр. літератури. Та головним його подвигом у Наук. Товаристві була акція в справі реформи статутів, розпочата з його ініціативи і по начеркненому ним плану. Зовсім непродуктивний як член секції, яка протягом усього часу від його вибору не бачила від нього ані одної наукової праці, не чула ані одного його реферату про якусь чужу працю, що більше, не чула ані одної річевої критичної уваги про яку будь наукову працю обговорювану в секції, так само непродуктивний як член комісії етнографічної та мовної і як заступник голови останньої, в якій як добрий знавець нашої народньої мови міг би був положити гарні заслуги, д. Павлик оказався дуже рухливим і повним енергії як реформатор. Великий приятель парламентаризму і формального трактованя д. Павлик, нездібний слідити за поступом детальної наукової праці в жаднім фаху уявив собі, що й загалом у товаристві не робить ся нічого гідного його уваги і що добре буде аж тоді, коли він і йому подібні засядуть о один ступінь више над дотеперішніми секціями, на якісь „науковим ареонагу“ (улюблений термін д. Павлика) і могли-муть судити та критикувати все те, що зроблять иньші. Отсе була одна з провідних думок тої реформи статута, за якою майже два роки побивав ся д. Павлик, задля якої силкував ся зорганізувати в товаристві спеціальну партію, наносячи тим велику шкоду цілому товариству. Одним із наслідків його змагань я вважаю значну дезорганізацію філіольогічної секції, що з разу проявляла — не завдяки д. Павликови — оживлену діяльність.

І ще один забавний факт, майже анекдот. Був колись у Берліні соціяліст, простий робітник Йоган Мост. Той Мост у вільних хвилях прочитавши „Римську історію“ Момзена загорів ся до великого вченого страшною ненавистю, почав винаходити в його Історії всякі суперечности та недоладности і опублікував сі свої відкриття окремою брошурою, що викликала в науковім і ненауковім сьвітї сьміх далеко більший, ніж Павликова бродська Одиссея. Отже сьому Мостови позавидував д. Павлик і зненавидівши всею душею і всіми кишками проф. Грушевського, перекинув свою ненависть і на його „Історію України-Руси“, яку він силкуєть ся шарпати прилюдно, де і як може. На жаль, д. Павлик тим низше стоїть від Моста, що доси не дав ніякого доказу, що прочитав Історію проф. Грушевського; що він не зрозумів ані її методи, ані того, що в ній нове і важне, ані її основних ідей, се доказує

найліпше кожний виступ д. Павлика проти неї, подіктований сліпою, фанатичною ненавистю, а не жадними річевими причинами, се доказують його голословні закиди проти неї, головню закид безідейности, який він механічно і безтямно повторяє за Драгомановом, хоч Драгоманов підніс його був давно проти зовсім иньшої праці иньшого автора. Розуміть ся, анї я, анї проф. Грушевський не може мати нічого проти річевого, хоч би й як острого критикования його Історії і всеї його публичної діяльности. Але критикувати так, як се доси чинив д. Павлик, се зовсім негідне дійсного члена Наукового Тов. ім. Шевченка, що надто по фарисейськи видає себе прилюдно за зберегателя його наукового престижа.

Моя силуетка вийшла дещо поширока, хоч признаю ся, не вичерпала всього предмету. Бажалось би розібрати беллетристичні й наукові праці д. Павлика, схарактеризувати детальнійше його публіцистичні писання і його полеміку. В перших ми побачили би быстрого обсерватора деталів народнього життя і доброго майстра народньої мови, а в наукових працях пильного компілятора звісток без відповідної школи і без виробленої критичної методи. В публіцистичних працях ударила-б нас обік того-ж быстрого ока на слабї сторони противника перевага чисто полемічного, негативного елемента над позитивними даними і незвичайне замилюванє автора до конструованя своїх висновків у будущім часі. Добра половина всіх статей д. Павлика або вся обертаєть ся або кінчить ся в конструціях *in tempore futuro*; се бачимо від першої його важнійшої статі „Про потребу збираня етнографічних матеріялів“ (Другъ 1876), де автор, мимоходом кажучи, виявив повне нерозуміне етнографії й її задач яко науки, і кінчачи його ювілейною промовою. Се дуже дешевий спосіб публіцистики, бо будущина таке поле, де можна безконтрольно буюти в повітрі. Але анї з науковим способом думаня, анї з річевістю сей стиль не має нічого спільного.

Кінчу. Коли мій малюнок вийшов негідхлібний для ювілята, то се не моя вина. Моїм пером не руководила анї особиста злість, анї партійна пристрасть, а тільки бажанє правди. Що не зводжу тут з д. Павликом ніяких приватних рахунків, се, думаю, признає мені кожний безпристрасний читач. Лиш усталене фактичної правди видало ся мені доконче потрібним із огляду на ті численні легенди, які наростили вже протягом 30 літ довкола особи д. Павлика і яким поперед усього здаєть ся, повірив він сам. *Ів. Франко.*

Бонавентура в українській літературі.

(Уваги читача).

I.

Читач мабуть памятає в комедії д. Карпенка-Карого того копача, що носить се імя, фігуру вельми цікаву з різних поглядів, але для нас найцікавішу зараз однією специфічною рисою. Як відомо, Карпенків Бонавентура тільки те й робить, що шукає скарбів, закопаних у землі, посвятив сій справі все життя своє і як єдиній коханці віддав себе цілком своїй мрії про скарб. Та прийшов нарешті момент, коли непевність і його огорнула, коли невіре почало закрадати ся в душу. Тоді він раптом промовив ся: „Отсей останній раз як не найду гроші — годі, кінець, амінь! Засяду десь і буду писать, — все одно гроші. Я за год напишу стільки, що й на воза не забереш!“ (Ів. Тобилевич, *Драми и Комедии*, т. II, стор. 204). Перед сим Бонавентура визначив навіть, який саме обсяг письменства він заміряєть ся збагатити своїми творами, — се „комедія малоросійська“, — хоча взагалі до письменської праці він почуває певного роду нехоть: „Се пустяк, одно баловство“ — говорить він своїм кольоритним жаргоном.

З деяких причин, про які скажу згодом, я перестерігаю читача, щоб він зовсім поважно ставив ся і до наведеної заяви Бонавентури й до відносин сього, мовляв, літературного самородка до письменства, — дарма, що та заява й відносини ніби суперечать між собою. Хиба не чудно, справді, якось виходить: чоловік просто каже: „Що там писать?... чорт зна що писать. Се пустяк, одно баловство“, а тим часом збираєть ся засісти за „комедію малоросійську“, та ще саме тоді й засісти, коли прочуває,

що надію на сподіваний скарб зруйновано вже в його власній душі. Правда, „писати — все одно гроші“, але все-ж таки чудно і за „комедію малоросійську“ навіть образливо. Треба сказати до речі, що слова „комедія“ Бонавентура вживає тільки тому, що не знає до-пуття, як уживати загально відомих літературних термінів. З усього ходу його думки, із змісту цілої його розмови не важко догадати ся, що комедією зве він усякий драматичний твір, як словом „комедіанщик“ у народі звуть кожного актора, „комедію-приставлять“ значить взагалі в театрі грати і т. и. Звичайно, як би Бонавентура хоч де-що тямив у драматичному письменстві, він ужив би иньшого, більш загального й широкого терміну, але зміст його слів був би той самий: не вкипіло діло з скарбами — по-пробую, дай Боже помочи, на полі драматичного письменства, чи не краще піде діло там? Байдуже, що в драмі Бонавентура нічого-гісінько не тямить, та ледве чи й може навіть викладати свої думки грамотно. Він цілком певний, що „комедії“ — се певний і неважкий шматок хліба, діло дуже корисне, що без жадних сидкувань та труднощів забезпечує маєтки тим, хто ходить коло такого благословенного діла. Як що додати до сього, що Бонавентура вельми оригінально розуміє питання про літературну власність і дорікаючи иньшим крадіжкою, зараз же сам починає деклямувати власну комедію від слів „Еней був парубок моторний“, то матимемо повний образ своєрідних відносин Бонавентури до письменства.

Сей нарис про деякі явища з поля нашого драматичного письменства я навмисне звів на характеристику Бонавентури, особи для письменства власне чужої й далекої. З далекого погляду образ сього самородка — вельми цінний документ до зрозуміння однієї риси наших літературних відносин, що без такого влучного документу була-б дуже заплутаною. Бувають такі моменти в історії письменства, коли серед гурту літературних діячів надто виразно пробиває ся течія власне з таких далеких і чужих літературі осіб. Вони опинили ся в сфері притягання літературою випадково, серце їх „далече отстоїт“ од неї, а тим часом, раз опинивши ся в тій сфері вони надають сій далекій справі свою дуже одмінну окраску. Особливо, коли сї особи входять у літературу поважною масою — їх спеціальні риси, той „бонавентурний“, як що так можна сказати, дух, який вони приносять із собою і сюди, починає панувати в літературі, перевертаючи всі наші відомости про звичайний хід та справжній рух літературного розвитку.

Звичайно, зустріти можна скрізь отих певних себе та позбавлених хисту людей, що присмоктують ся до літератури з причин літературі цілком сторонніх. У Щедрина напр. один такий письменник, коли запитано його, длячого пише? мало не ображено відповідає: „Як сказати — для чого! Знаю граматику, синтаксис, учив ся правопису, вмю знаки запинання розставляти — от і пишу. Та певже-ж посідаючи такі коштовні скарби та нехтувати їми?“ („Похорони“). Жадне письменство не забезпечене також і від таких людей, що й вичислених Щедринським письменником скарбів не посідають, а тим часом почувають непересильну сверблячку до пера в своїх руках, які звикли, може й добре, орудувати тільки щупом та лопатою. Та не скрізь участь людей хорих на таку сверблячку тягне за собою однакові наслідки. Твори всяких самородків у письменствах квалітативно і квантативно розвинених творять лише невеличкий відсоток усеї літературної продукції; вони майже без сліду розходять ся серед великої сили творів иньшого змісту й напряду, тим то їх майже не помітно і ніякого впливу на загальний стан літератури вони не можуть мати. До того-ж через конкуренцію серед самих письменників їм, самородкам отим, важче виступити на літературну арену, де місця заняті, і звернути на себе увагу. В таких письменствах літературних самородків простісенько собі нехтують, бо й крім їх читачам і критиці є на чому зупинити ся. Інша річ з літературами слабше розвиненими. Вважаючи на невеликий обсяг літературної продукції, тут звертає на себе увагу кожна книжка; тут можуть викликати зацікавлення і слабші твори; тут і читачі і критика мусять реагувати на такі літературні появи чи, коли хочете, навіть „прояви“, над якими за иньших обставин просто перейшли-б, як то кажуть, до дневного порядку. Погортайте хоч би твори Белінського і ви побачите, що сьому батькови російської критики доводило ся розстрілювати сили свої на такі дурниці, про які навіть згадки даремно було-б шукати тепер на сторінках поважних російських місячників. Словом, тоді, як у більш розвинених літературах переведено вже поділ на верхні й нижні верстви співробітників і сї верстви, обмежувавши кожна свою сферу діяльности, між собою не мають жадних зносни, у менше розвинених ті паралельні течії часто зустрічають ся на перехресних стежках. А вже се одно не дає права цілком нехтувати самородних творів усяких Бонавентур, а надто, як що сї копачі від літератури виступають цілою юрбою й виявляють

непохитну тенденцію до займанщини нових та все ширших просторів, — тоді-ж бо вони набирають ваги поважного суспільно-громадського явища і переходити коло його мовчки було-б великою необачністю.

Українське письменство переживає тепер саме таку скрутну пору. З яких би причин се не виходило, але факт певний, що наша літературна продукція, надто в межах Росії, не доходить квалітативно і квантитативно навіть тієї мінімальної інтензивності, якої-б треба сподівати ся, вважаючи на поважну цифру українського народу та не мале теж і число справжніх літературних працівників. Багато сил не можуть бути використані в тієї простої причини, що їм нема де розвернути ся за сучасних обставин, нема до чого себе прикласти. Цілковитий брак власної періодичної преси, що в Росії саме й творить таку арену до прикладання літературних сил, доведеть ся, певна річ, поставити на першому місці в сьому ряді нещасливих обставин. Нема преси — не може бути й нормального розвитку літератури; нема преси — і письменникам доводиться сидіти поскладавши руки та виглядати надії з кута. Звичайно — справжнім письменникам, яких болить таке становище й які можуть і хотять свої болі та жалі переносити в літературу, але не Бонавентурі, що й за сучасних обставин не погапо себе почуває. Річ ясна, що й брак української преси і всі інші обставини, що дуже прикро відбивають ся на продуктивності кращих сил, верхів літератури, ані трохи не зачіпають самородків, бо вони й так опинились би за бортом преси, як би навіть вона й була. Обмеження та гніт і цензурні утиски, що важким тягаром спадають на верхи літератури, теж мало торкають Бонавентури, що навіть і гадки не має тим або иньшим способом розхитувати знамениті російські „основи“; коли хочете, він їм навіть прислужується, компромітуючи українське письменство в очах поважних людей. А через те йому дано майже безмежну можливість плодити ся, множити ся й наповняти собою літературу; через те він і творить абсолютно й відносно чималий процент у загальній сумі нашої літературної продукції. Додайте до сього ще порядну дозу спритности, безсоромности та хвалькового духу,¹⁾ що разом із иньшими

¹⁾ Мені вже доводило ся якось зупиняти ся в »Кіевской Старині« на передмові якогось д. Куліди, що відсвяткувавши самотою свій 10-літній ювілей, наскочив »при сей вѣрной оказіи« на думку повидруковувати свої, світові досі

прикметами оздоблюють літературного Бонавентуру, і ви мусите згодити ся, що не рахувати ся з його вигуками: „роздай ся море — Бонавентура йде!“ — було б великою помилкою. Бонавентура таки й справді йде в нашу літературу, суне цілими лавами, залазить у всі сфери літературної творчости, скрізь полишаючи специфічні сліди по собі й голосно, скільки духу в грудях вистарчить, про себе гукаючи. Цілком натурально, що коли-б схотів хто здавати справу з нашого сучасного письменства, то він не може обминути сю велику складову його частину, а повинен і її притягати, як матеріал до огляду та виводів про сучасний літературний наш стан. До того примушує і ще одна річ. Кожна книжка українська на довгому шляху від свого первочатку й до народження на світ божий мусить перейти через таку силу усяких митарств, протискаєть ся крізь такі тісні та вузькі щілини й стільки забирає у автора і видавця часу, клопоту й змагань усяких, що мимохіть викликає до себе зацікавлення вже хоч би тим, скільки енергії на неї затрачено. З приводу кожної книжки повстає у читача превушція швидче на користь книжки, ніж проти неї: очевидно чогось же вона варта, раз на неї затрачено стільки енергії, хоча-б і чисто поверхової. Кожну нову книжку український читач бере до рук радісно, розгортає з нетерплячкою, до кожної приступає з болючим питанням: чи не тут знайду те краще, чого всі ми з таким болем та напруженнем дожидаємо?... І з тим більшим болем та розчаруванням доводить ся з дебільшого згортати книжку, бо, кажу знов, і абсолютно й відносно твори Бонавентури творять у нашому письменстві досить помітний процент, а сам Бонавентура дуже часто міняє щупа й лопату на перо — з тими-ж результатами...

Цікаво, що бравий копач чинить у нас свої напади здебільшого на два роди літературної творчости: на поезію в вузшій розумній сього слова — поезію віршову, та на драму. Се найбільш любі йому сфери письменства, що притягають його особливу увагу,

невиявлені твори. В своїй правдиво блискучій заяві д. Куліда цілком отверто висловляє зневагу та погорду до репензентів, що його, Кулідиних, талантів наважили ся не визнавати, і разом ще отвертійше робить рекламу власним творам. Сей безперечний Бонавентура, — навожу його *ipsissima verba* — надумав не більш і не менш, як »приставити громаді рахунок в десятилітній літературній діяльності«. Я, мовляв, попрацював на громаду, але й вона повинна мене винагородити, сплативши рахунок по 40 копійок за примірник!... Премії нечувани, — просто й »самородно«.

тим часом як у сферу артистичної прози він навідується, рівняючи з іншими, далеко рідше. І знов таки се зовсім не випадок, хоч причини того, чому Бонавентура волить саме згадані сфери письменства, цілком різні. Чому самородки вельми люблять віршувати, се легко зрозуміти з першого-ж разу. Більшість із їх — люди цілком не грошлюбні; вони щиро віряють у своє поетичне покликання — „глаголом жечь сердца людей“, а імя „поет“ для них „почетное из званій“. В уяві самородка властитель сього імени й доси ще виступає в чарівному ореолі неземної принадности, одзначений печатю, сказати-б, небожительства, і самородок, мов той метелик до вогню, летить до того ореолу; самородкови люба думка — власною особою увійти в зносини з небесами. І віршує такий Бонавентура свої неграбні вірші, але не складає їм матеріальної цїни, несучись думками в країну слави, популярности, гонорів. Звичайно, як що додатком до слави буде й деяка реалізація поетичних продуктів, засмажених на олії доморослої амброзії та нектару, то тим краще, — самородок тим гребувати певне не буде; але в загалі кажучи, матеріальні мотиви не домінують у міркуваннях таких самородків і їх честолюбних змагань до слави занадто не обтяжують. Але чого ради деякі з їх втисли ся в сферу драматичного письменства, що не дає права на принадне імя „поета“ у властивому значінні й до того-ж насуває більші труднощі що до технічної сторони справи? Що-б зрозуміти се до ладу, треба пригадати з одного боку загальні умови матеріального істновання українського письменника, а з другого — те мотивованне, з яким Карпенків Бонавентура залишає свій щуп ради пера. Що до першого, то відомо, що матеріальну користь у нас дають тільки драматичні твори, бо за виставу їх у театрі платять; решта-ж літератури для авторів з практичного боку не інтересна, бо праця літературна звичайно не оплачується зовсім. І от більш практичні й розсудливі самородки міркують більш-менш так: воно, звичайно, і любо і мило бути „поетом“, але... з самої амброзії та з голого нектару ситий не будеш; можна пристати й на менше, як що се менше в додатку матиме деяку оздобу з ганебного металю. Додаток же такий можна дістати тільки в сфері драматичного письменства — ergo „засяду зимою й напишу комедію малоросійську“. Карпенків Бонавентура, як ми вже знаємо, так і ставить питання на чисто практичний ґрунт: „писать — все одно гроші“. І ось тоді як самородки не грошлюбні, самородки-безсребренники тис-

нуть ся до віршів, самородки розсудливі, самородки-практики волять менш почесну та більш корисну професію драматургів; а в тім, як більш вигадливим із останніх прийде охота поєднати любе серцеві з корисним, написавши цілу драму чи окремі частини її віршем — то їй на се нема перешкоди. А до театру шлях не такий то вже їй вузький, щоб самородок не потрапив його відшукати: насамперед раз-у-раз знайдець ся той чи иньший Суходольський, що прийме до репертуару яку хочете базіранину, аби лиш вона виявляла деякі специфічні „плюси“, які їй відповідають невисоким вимогам сих добродіїв до драми; а по друге і головним чином тому, що більшість практичних самородків належать як раз до акторської компанії, а се дуже влекшує їм шлях до театру: вони-ж самі коло того діла їй ходять і ним заправляють. Таємні думки сих добродіїв не важко розгадати: Кропивницький та Карпенко-Карий — актори і пишуть драми; я, імя-рек, з ласки неба теж актор — чому-ж би їй мені драм не писати? Як і у того Щедринського письменника, що про його була згадка, льогіка цілком бездоганна і проти неї ніхто-б і слова не сказав, як би в результаті не являв ся новий Бонавентура, що спотання береть ся за перо їй почина орудувати ним на всі боки. І ось пише д. Манько, переписує д. Суходольський, обробляє д. Сабинін, переробляє д. Тогобочний, до театру пристосовує („к сценї приспособил“) д. Шатковський — може я їй перемішав їх ролі, та се дрібниця — а потім усе це написано, переписане їй т. и. з великим тріском та галасом виставляють у театрі; панове, що пишуть, переписують і до театру пристосовують, мають „поспїх“ у невибагливої публіки їй навіть деяких, — нехай простить ся мені се слово — рецензентів, дістають гонорар і знову пишуть, переписують та пристосовують, дарма що не посідають навіть тих скарбів, які були у Щедринського письменника. А дивлячись на їх ласо обливають ся все нові їй нові самородки, а що ні великої праці ані відповідальности на тім шляху нема, а є певний і неважкий шматок хліба, то спокуса тягне за собою цілі лави самородків. Справді виходить: роздайсь море — Бонавентура йде!... І що найгірше — за самородками часто простують навзаводи тим самим шляхом і справжні письменники, що, здавало ся-б, повинні розуміти справжню ціну такої „творчости“. І стало ся, в загалі кажучи, що поле нашого драматичного письменства зацвіло таким пишним цвітом будяків та иньших того-ж таки гатунку злаків, що байдужно дивити ся на

се вже просто нема змоги. Стає небезпечно іти в театр на всяку нову пєсу невідомого автора (од „відомих“, як от д. Суходольський, можна завдалегідь утекти), бо замість естетичного задоволення ризикуєш захорувати на розлив жовчі від тих викрутасів, що ними памороки вам забє той чи иньший Бонавентура. Якими способами ся шановна громада нових драматургів досягає таких запаморочливих результатів — зараз побачимо з деяких творів, що повиходили в свїт останніми тільки часами. Почнемо з такого, що безпечно вийшов із під пера Бонавентури, а потім ступінь по ступені дійдемо й до верхів драматургічних сходів.

II.

„Въ кого серце щире, той въ нещастяхъ (sic) гине“, опера на чотири дії д. Хоми Бойця (У Київі, 1904), — так охрещено сей перший східець драматичних сходів. Насамперед прошу пригадати формулу прадідівської драми: „правда мусить все перемогти, а кривду повинно покарати“, а потім, пригадавши се — звернути увагу на зверхній вигляд книжки. На окладниці горячими фарбами, що аж за очі хапає, вимальовано таке: видимо покарана кривда в образі товстого лисого чоловіка, зодягненого в піджак і чоботи „бутилками“, лежить серед калюжі крови, що порядним, але занадто акуратним струмком витікає з прорізаного піджака; в ногах у сього чоловіка, в поставі „руки по швам“ і звівши очі „горѣ“, стоїть переможна правда — прилизаний конфектний „парубок“ у традиційній вишиваній сорочці й синїх шараварах; коло його лежить зняряддя, що ним кривду покарано, а правді перемогу дано — скривавлений ніж. Малюнок, коли хочете, символістичний для цілої маси драм. Певна річ, „оперою“ твір д. Бойця зветь ся тільки через непорозуміння, — те саме непорозуміння, через яке й Карпенків Бонавентура кожний драматичний утвір має за „комедію“. А справді, як се показує й намальована на окладці сцена, перед нами драма, справжня сучасна драма, останнє, мовляв, слово Бонавентури на ниві нашого драматичного письменства.

Заслону піднято. На кону — вулиця. Тихий вечір. Парубки й дівчата, обнявшись парами, сидять пристойно на призьбі, співаючи:

Ой думало ся, ой думало ся,
 Думало ся оженись —
 Передумалось. Ой доленько!
 І вірило ся, ой вірило ся
 Вірило ся жить в любові —
 Перевірило ся. Ой серденько!
 І бачило ся, ой бачило ся,
 Бачило ся в сонї (sic) щастя —
 Перебачило ся. Ой лишенько!
 І плакало ся, ой плакало ся
 Плакало ся гірко-гірко —
 Переплакало ся. Ой щастенько!
 Ой думало ся, ой думало ся,
 Як думалось, не спіткалось --
 Передумалось, Ой доленько!

Вернувшись наслідок знов до початку цієї жалісної пісні, власної д. Бойця композиції, співаки, одначе не виспівують її ad infinitum, — на се автор дає їм повне право, — а розпочинають розмову, перевертаючи зрештою на всі боки те-ж саме „ой думало ся“. З розмови між иньшим довідуємось, що Василь та Галя страшенно одно одного кохають, а Семен із Настею теж дуже кохались, та на той час, як д. Бойцєви припала охота скомпонувати свою оперу, Семен уже встиг Настї обриднути. Василь із Семеном збирають ся на заробітки і перший жалісно й чуло попроцавши ся з Ганною отсими квітчастими словами: „не журись же, незабутняя, серця мого квітко любая!“ (стор. 25), справді відходить, а другого — не відомо, для якої саме потреби — на кілька день задержує волостний писарь. Скоро одійшов Василь, сей писар починає заскакувати коло Ганни і хоча мати її й не від того, щоб породичити ся з багатим та могутним начальством, але чесна та щира дівчина дає йому добру одсіч, воліючи, певна річ, „у труні лежати, ніж в хиливим (?) та пузатим у купоньці спати“, як од слова до слова „рече“ (автор так і пише: „рече“) Ганна. Щоб упертість її все-таки перемогти, писар позичає у „глитая“ д. Кропивницького відому комбінацію: в імени Василя пише листа до його матері з такою звісткою, що Василь, мовляв, оженив ся з багатою й до дому вертати ся не думає, але між иньшим і Ганні „поклона“ переказує. На лихо, з комбінацією, що глитаєви удала ся як найкраще, писарєви цілком не щастить і запозичуванне його

виходить ні до чого. Ганна, одібравши звістку про Василену зраду, спершу кидаєть ся з голосінням у подушки, а потім кудись утікає, і початок нової дії застає її вже в лісі, як вона лежить там непритомна. Очумавшись, Ганна співає нову варіацію на тему „ой думало ся“, теж власної д. Бойця композиції, а скінчивши кляче Василя, божевільно регоче, руки ламле та на послідок тікає знов за лаштунки з криком: „утоплюсь, утоплюсь!“ Рівно за пів хвилини, як показує авторська ремарка, на кону з'являє ся Василь, який і гадки не має про те, що стало ся, але ратувати Ганну, певна річ, уже пізно. Василені нічого більше робити, як помстити ся на писареві. І от спіткавши свого ворога на одинці в лісі, він „пирє писареві ножем під серце“ (на обкладці сю саме сцену й намальовано), а потім „рече“ безтямний монолог, і з розгону розбиває голову об поблизький дуб... Вам страшно, читачу? Заждіть, я ще не всі страхи з опери д. Бойця витрусив. Опріч згаданих смертей ще й Семен од нещасного кохання повісив ся, а старий Макар із тієї-ж причини збожеволів. Сей Макар, що „рече“ раз-у-раз не инакше, як поганеньким віршем, ввагалі виявляє з себе щось на взір ходячого memento mori від кохання. Отже маємо, що три самогубства, одно душоубство й одно божевілля запотребував автор для ілюстрації тези, наведеної в заголовку: „в кого серце щире, той в нещастях гине“, та за одно вже гине й писар, хоча серце має зовсім не щире. Покарано зразковим способом кривду, гине проте й правда, хоча автор цілком певен її переможної сили..

Я досить докладно переказав зміст сієї, вибачайте, драми, звичайно не з уваги на якісь її добрі прикмети; навпаки, опріч самого гомєричного реготу в самих патетичних, на думку автора, сценах, нічого иньшого вона викликати не може. І як би такий твір стояв на полі нашого драматичного письменства самотою, авторови сміливо можна було-б сказати: „отпускаются тебѣ грѣхи твои, иди с миром“, завдяки занадто вже очевидній неадаптованості його літературної дитини. Але про те саме й ходить, що ся дитина не сама з'явила ся на світ божий, а має цілу купу таких самих неадаптованих товаришів, набираючи таким способом характеру явища типового й показуючи в згущеній, до не знать-якої дурниці сконцентрованій формі звичайну манєру літературних Бонавентур, залучаючи до сього гурту й тих письменників, що з Бонавентурою біжать на випередки. Не вважаючи на всю свою нік-

чемність, драма д. Бойця набирає в такому разі вже суспільно-громадської ваги, як один із симптомів хоробливого стану нашого письменства взагалі. До сього-ж додаймо, що автор видимо людина щира, його тон і манера виявляють цілком поважні заміри і до завдання свого він відносить ся сумлінно; він не удає з себе блазня, не перекидаєть ся через голову, як робить дехто иньший, — і одначе витворює якусь цілковиту пустку, де тільки павуки можуть снувати своє павутинне, де все припало архаїчним пилом дешевої моралі, словом — із кожного погляду щось у високій мірі нікчемне. Далі видно стане, чому я маю драму д. Бойця за той, мовляв, згускок нашого драматичного письменства взагалі, а зараз — заслону за нею спадає.

Заслону піднято. На кону „народна драма на 5 дій д. Писаренка „Корінь“ (у Харкові, 1904), автор якої виявляє ще поважніші заміри: певна просвітна тенденція просто аж капає із сторінок його драми. Д. Писаренко малює двох братів — Мусію та Левка. Старший Мусій — правдивий „кладезь мудрости“ та всяких чеснот, хоча авторові вступила в голову більш ніж чудна думка одрекомендувати читачеві се „правило вѣры и образ кротости“ — в холодній, куди його посажено за бешкет на підпитку. Та се тільки так випало, а взагалі він — людина розумна, твереза, працьовита, до старших учтива, до бідних милостива, у родині та громадї зразок усім, а має лиш одну хибу — говорити за автора довжелезні промови моралізаторського змісту.

Молодший Левко, хоча претенсіонально уважає себе за „корінь“ сільського життя, — цілковита супротивність: се хвалько, страшко, паниця, розпусник, — словом, до останнього ступня зіпсована натура, і Бога в животі навіть остільки не має, що наважив ся на рідну матір свою нечестиву руку зняти. На ґрунті боротьби супротивних моральних засад, в особах двох братів, і виникає драма... а в тім, ні — драми то саме й нема ніякісенької, не вважаючи на те, що автор зовсім не скупий на накопичування страхів усяких. Нема, кажу, драми, бо вже занадто проступають ті білі нитки, що ними на швидко зішив свій твір д. Писаренко; занадто вже на одно конито примірено його образи, занадто видно авторську — і в тім повну честь йому треба віддати — цілком невинну руку, що керує подіями так, як йому, авторови, бажано, й не лишає ніяких способів, аби дія йшла своїм природним ходом. Д. Писаренко не зугарен заирнути в душу своїх героїв і ви-

яснити їх внутрішнє життє; він перебігає над подїями не зачіпаючи їх і не здаючи собі справи з їх справжньої ваги, а тому слова і вчинки персонажів його тратять усякий людський сенс, а від усієї драми відгонить безнадійною пусткою. Перед нами неживі маріонетки, тай тільки що власних слів не мають, а слухняно ходять на налігачі у д. Писаренка, з якого поводитор вельми деспотичний: він гне свої створіння без жалю, як сам хоче, нахляючи в напрямі власних тенденцій. Тай самі сї тенденції може й дуже добрі своїм напрямом, вельми заплутаними й темними вийшли з голови д. Писаренка. А через те бездоганий ідеаліст Мусій властиво не що инше, як вельми несимпатичний „буржуй“ що просто мучить своїх нещасних партнерів проповідями в прописів та кисло-солодкими напучуваннями про те, що праця користь дає, а лінощі й пиянство — шкоду, та усякими иншими такими сентенціями дешевої моралі, нудними й солодєнькими до того, що читач починає почувати, проти замірів автора, просто огиду до занадто вже добродійного героя. Так само хвальшею відгонить і чорна постать Левка, а фінал драми, як він отроює свою матір, цілком несподівано розвертаєть ся перед читачем. До всього сього д. Писаренко не тямить, як мусить виглядати драма з чисто технічного боку, і через те його „Корінь“ своєю архітектурою викликає просто сьміх тай годі. Коли не брати на увагу видїму діяльогічну форму, то драму д. Писаренка швидче можна назвати збіркою монологів, що позчіплювані до купи чисто механічним способом. Кожний із розмовників (бо дії, знов кажу, нема тут зовсім, є тільки розмови), балакає надзвичайно довго, розтягло, поплутано; кожний пересипає свої промови силою притч усяких та прикладів, які можна пояснити зовсім не так, як поясняє їх автор. Рекорд неадаптивности з сього погляду побиває й вельми наглядно артистичні способи д. Писаренка малює — казка в IV дії. Д. Писаренко не забув навіть титул їй дати і просто так і пише: „Казка: кінь і цап“, а потім устами якогось писаря-добротворця викладає довгу нудну рацєю з дуже непевною мораллю. Віддавши нарешті Левка на кару, д. Писаренко схаменує сл враз, що драма чомусь має назву „Корінь“ і ні з сього, ні з того вкладає в уста одному з персонажів таку мораль, до Левка обернену: „Хоч ти й корінь, так гнилий; не вгоден еси землі нашій. Ось у нас корінь (показує на Мусія)! І дай Боже, щоб з того коріня вирросло велике дерево“ (стор. 53). Що й казати — дай Боже,

і д. Писаренко цілком консеквентно кривді пиху збив, а правд дав свідокство порядности, та тільки в тім лихо, що навіть сієї нехитрої тези не зумів він обставити хоч трохи ймовірно. Останній злочин Левка, що увірвав терпець авторови і примусив його віддати кривду на кару, а правду винагородити, вриває також терпець і читачеви та глядачеви. Драмі кінець і заслона спадає.

Заслону знов піднято. Вистава з драми на 5 дій д. Тогобочного — „Борці за мрії“ (? у Харкові, 1904), що має багато спільного з попередньою і сюжетом, і виконанням, в тією правда різницею, що д. Тогобочній очевидно трохи досвідніший од свого товариша, давнійше ходить коло драматичного діла й через те драматична форма у його не так кульгає і не складається з самих діяльогічних, як що так можна сказати, монологів, як у д. Писаренка. Тай що до внутрішньої сторони, д. Тогобочній силкується поставити розроблюване питання ширше й захопити його глибше. Змістом він бере те-ж саме — боротьбу двох братів, що сим разом ролями помінялись: з пекла вирвав ся старший калистрат, із раю приходить молодший Антін, і разом вони відновляють біблейську історію про Каїна та Авля.¹⁾ Підкреслюючи деяку схожість творів д. д. Тогобочнього та Писаренка я зовсім не хочу сим сказати, що перший запозичував у другого; ні, навпаки, його драма давнійша, хоча безперечно деякі образи з нашого драматичного письменства витали перед д. Тогобочним і „надихали“ його в недозволеній мірі мало не до рабського копіювання окремих сцен і осіб (особливо помітно вплив „Розумного і дурня“ та „Бурлаки“ д. Карпенка Карого). Факт схожости я зазначив тільки як зайвий доказ, що обидві драми походять від одного літературного кореня, що зветь ся Бонавентурою. Обертаючись до самої драми д. Тогобочнього, треба сказати, що боротьбу супротивних засад (чомусь він їх зве мріями) в образі двох братів і тут намальовано знов так чисто позверховими рисами; про деякі дуже важні моменти драми читач довідується тільки з розмов, а дія йде за лаштунками. Так само від правди, втіленої ще, опріч меньшого брата, в образі волостного писаря й земського начальника, занадто прописами відгонить, а від кривди немилосерно тхне сіркою навіть

¹⁾ Драма д. Тогобочного має ще й другу назву »Каїн і Авель« і з такою назвою її иноді виставляють у театрі, не згадуючи, що се одна й та сама песа. Мораль із сього — Бонавентура, як і Гоголів городничий, не від того, щоб сьвяткувати свої йменини двічі...

з тої порядної лістанції, з якої автор показує своїх героїв. Розвитку чи якогось наростання дії нема й сліду; як що викинути той чи інший акт цілком, то шкоди від сього не станеться навіть з тисто технічного боку, не кажучи вже про те, що обмальованнє осіб на сьому нічого не втратить. Цікаво, що се тямить і сам автор: до 4-ого акту він робить примітку: „здебільшого 4-та дія зовсім не ставить ся“, і сим не хотячи, але виразно визнає, що висловлена зараз думка має рацію. А тим часом, коли хочете, то 4-та дія з позверхового боку одна з потрібніших, бо показує між иньшим ті способи, якими покарано кривду, а правді дано перемогу коли-ж і вона показується зайвою, то що вже балакати про иньші! Весь час на кону провадять ся нескладні розмови, і одначе наслідком їх в останній дії якось виходить, що Каїн Авеля вдушив, та ще після такого Каїнового вчинку й себе позбавив життя — та ще чим? — кинджалом, що прислужливо сунув йому в руку д. Тогобочній!... Чисто кавкаські у нас норови! — тільки всього й можна сказати, дивлючись на таке вигадливе знищеннє д. Тогобочним кривди. Заслона тим часом спадає.

Заслону піднято. Щоб відпочити трохи від кривавих страхів, я хотів би сим разом і себе й читача забавити, кажучи давнім терміном, інтермедією, і через те візьму дещо з комічного репертуару. Власне кажучи, вже в драмі д. Тогобочнього можна подібати деякі риси самородної комедії, бо автор вносить у свою драму занадто велику пропорцію балаганного елемента, що для Бонавентури служить сурогатом справжнього комізму, як надмірний розлив крові — сурогатом драматизму. Всі оті однаково неможливі й нечувані ні в якій людській мові „словечка“, якими присмачують свої діяльоті комічні розмовники; всі оті „самуварі“ в яких персонажі варять і картоплю і вареники й навіть куліш, все оте піяцтво без кінця і міри, ота льокайська осьвіта в pendant до „мужичья необразованного“ — яким нерозумом та нетактом усе се відгонить і як воно все обридло вже! Надто пощастило у нас самоварови: рідко який із драматургів „бонавентурного“ типу не подав ся спокусі, щоб не поставити самоваром притичини для когось із дієвих осіб. І дивно просто стає, як се справді навіть на те не вистарчить вигадливости, щоб чим будь иньшим замінити се порожнє затягане кепкуваннє над п'яним „мужичьом“ за його нездатність до настановляння самовару! В драмі д. Тогобочнього досить такого беззубого кепкуваннє, навіть більше, ніж

у драмі потрібно; але щоб уявити собі, до яких Геркулевих стовпів сим шляхом можна дійти, треба побачити справжню комедію — візьмім хоча-б „Въ каламутній воді“ („Орися“) д. Володського (у Київі, 1904). На самому-ж початку, на першій сторінці, автор завдає вам одразу таку несподіванку: „ява 1. За столом сидять Хабаревич і Грабиха. Вони зовсім тверезі“ і т. и. І чудово, що тверезі, але яку се вагу має? для чого автори од разу, зайвого слова не кажучи, підкреслювати тверезість своїх персонажів? Читач іще не знає, що то за персони той Хабаревич і та Грабиха, а наш автор уже пальцями на їх тикає: дивіть ся, могляв, люди добрі, сї особи якусь норму переступили і в ненатуральному стані перед ваші очі вийшли. Я не знаю, чи саме се хотів сказати своєю ремаркою д. Володський, але те знаю напевне, що увесь зміст його комедії становить натуралізацію, сказати-б, цілком ненатуральних подій і вчинків. Молоденька та гарна дівчина з села, Орися, стає за наймичку в невеличкому місті й одразу-ж робить ся центром поганого залицяння з боку розмовників-чоловіків і ревности з боку жінок. Чоловіки, не вважаючи на літа, становища й посади, на перебіг бігають за Орисею, а по-за сим — пють горілку („нагинають жуліка“, як мальовничо висловлюєть ся д. Володський) і розмовляють якимсь чудним жаргоном, перекручуючи слова кожен відповідно своєму фахови й професії. І на сьому засновано цілу комедію, яку сам автор рекомендує „буденними малюнками“, бажаючи мабуть сим показати, що звичайне, буденне життя його персонажів складаєть ся із отих-от вчинків. Правда, десь ті персонажі служать, чимсь торгують, якомсь на хліб собі заробляють, якісь інтереси мають, але все те — то так собі між иньшим, а найперша мета їхнього істновання — горілка та Орися, Орися та горілка. Звичайно, як що се так, то й згадана на початку ремарка набирає особливого значіння й взагалі показуєть ся не зайвою, хоча треба сказати, що автор із нею завчасу вихопив ся й через те вона здаєть ся трохи несподіваною, а самі „буденні малюнки“ — загадкою нерозгаданою. Само собою й тут правда

особі придуркуватої Оришки бере гору над такою-ж придуркуватою кривдою, що приймає з рук автора кару досить дотешну й виконану безперечно вже оригінальним способом. Серед персонажів крутить ся між иньшим якийсь-то міщанин Латка, так собі пянчикка й чоловік безпутний, але разом із тим персоналіфікована правда. Сей міщанин Латка раз-у-раз носить ся з вікчемним пісто-

лем, що власне стріляти — не стріляє, але щоб завдати страху кривдникам, на се його ще стає. І хоча Латчині погрози не що инше, як замах із нікчемними засобами, проте його негодящий пістоль страху кривді завдає не малого і сприяє тому, що правда виходить усюди переможною. Мети досягнуто; хоча й без душогубства, а тільки за підмогою негодящого пістоля кривду порядно принижено, а правду винесено „превише Наполеонова столпа“ — і хвала Богови, що так стало ся! Тай те сказати: правда — як олива, завжди мусить зверху бути... Але, шановний читачу, — не знаю, як вам, а мені просто вже ніяково од того, що переможна правда раз-по-раз на оливу перевертаєть ся. Так же й занудити може... Жалко стає і правди і кривди, що над ними безневинними так автори збиткують ся. Мимоволі питаючи: „доколѣ, о Господи“? — спускаю заслону й за інтермедію...

Але читач може завважити, що, мовляв, дд. Боєць, Писаренко, Тогобочній, Володський — се-ж не література, а Бонавентура. Ну, пишуть вони, будують усякі драматичні та комічні пусткі в порожнечі — й нехай собі: нікому се, мовляв, не завадить... Заждіть-но трохи, читачу, й поперед батька в пекло не пхайтесь: зараз і до літератури доберемось, ми вже під її брамою...

(Конець буде).

Сергій Єфремов.

На переломі.¹⁾

»Тільки ті, хто бажає руїни російської держави, можуть радити при сучасних обставинах — мир.

..Тепер, коли в грудях велетня-країни клокотить вулкан, готовий залити огнем і засипати попелом усі бідні ознаки нашої культури, тепер я переконаний, що від огню треба рятуватись тільки огнем, а грізний гнів країни треба втопити в торжестві перемоги. Не для завойовань вона нам потрібна! ...Вона потрібна нам, щоб не втратити черствий шматок хліба.«

»С.-Петербуржскія Вѣдомости«, ч. 21. С.-Петербург, 29 січня (ст. ст.) 1905 р. (Гадка консерваторів.)

»Криваві події 9-го січня поставили перед Росією робітниче питання в цілій його величності. Байка про японські і англійські гроші нікого переконати не може, хоч якими-б авторитетами вона й прикривалась. Коли путилівський завод, із якого пожежа розпочала ся, і виробляє гармати для російської армії, то бакинською нафтою не починають зарядів; коли на деяких фабриках і заводах вимоги, виставлені робітниками, мали чисто місцевий характер, то повторене аналогічних вимог економічного і політичного характеру робітниками мало не всієї Росії ясно говорить про загальні причини руху, а вже цілком ясно значіне мають страйки на тих підприємствах, де причини для безпосереднього незадоволення розпорядками підприємства не було, а робітники, не зважаючи на те, приставали до загального руху«...

---

¹⁾ Друкуємо отсей нарис внутрішнього розвою Росії в тій надії, що він pomoже і неросійським читачам з'орієнтувати ся в значіню тих много-важних подій, які відбувають ся тепер у Росії і мусять мати великий вплив і на решту Європи, а спеціально також на долю нашої нації. Соціалдемократичні погляди, яких держить ся автор отсеї праці, не будуть, надіємо ся, нікому перешкодою в розуміню і самостійнім оцінюваню фактів, якими так богата його **статя. Ред.**

»Від хвилі, коли народ, можливими йому способами, виглошує: »в сучасних обставинах я не можу працювати«, повертає свій день праці на голодне сьвято і йде за першим ліпшим агітатором, — від тої хвилі він стає народом-революціонером.«

»Наші Дні« ч. 31. С.-Петербург, 28 січня (ст. ст.) 1905 р.
(Газета радикалів.)

»Не пройшло двох неділь від початку петербурського страйку, а біля мільона пролетаріїв на всім просторі Росії кинуло працю. Такий рух ледви чи знає історія класової боротьби в цілому сьвітї. Сей мільон пролетаріїв, що з'явив ся на політичну арену в тій хвилі, коли ліберальна »весна« готова була вичерпати ся до дна, своїм грандіозним виступом радикально змінив усю політичну ситуацію.«

»Искра« ч. 85. Женева, 27 січня (ст. ст.) 1905 р.
(Газета соціал-демократів.)

З грізним рокотом відкотила ся ще раз революційна народня хвиля, залишивши тисячі трупів, зливши горячою кровю холодні снігові простори царської держави. Хвиля відкотила ся в безмежне робітниче море, та воно про те не заспокоїлось. Навпаки, розбита об вікові жури царства, знесилена більш зрадливим царським підступом, ніж отвертою, сьміливою боротьбою, вона вернула ся в розбурхане народнє море, ще більш розлючена, з ясною і твердою сьвідомістю, купленою ціною життя тисяч борців, що ворожі сили царства можна лише побороти, — вблагати-ж їх годї. Ся сьвідомість вилила ся в формі відозви фактичного проводиря двохсоттисячних мас петербурського пролетаріята, попа Г. Гапона, і грізно віщує не лише смерть царству, а й смерть самому цареві.

»Ми просили його вийти до свого народа з благородним серцем, із мужньою душею. Ціною власного життя ми ручились йому за нетикальність його особи. І що-ж? Безвинна кров усе-ж пролилась...

»Зьвір-цар, його урядники, казнокради і грабителі руського народа, сьвідомо захотїли і стали душогубами наших братів, жінок і дїтей. Кулі царських салдатів, що за нарвською рогачкою убили робітників, які несли царський портрет, прострілили сей портрет і вбили нашу віру в царя.

»Так помстїм ся-ж, браття, над проклятим царем і всім його гадючим кодром, міністрами, всіма грабителями нещасної руської землі. Смерть їм усім!...«

Сам цар, кулями своїх салдатів, убив 22 (9) січня і ті останки віри в нього, які захувували ся ще в робітничих масах.

Слова і почуття Гапона ми без помилки можемо признати словами і почуваннями, настроєм робітничих мас. Політична несвідомість мас обібрала за свого проводиря такого-ж несвідомого політика, як сама — попа, тільки попа чесного і щирого, яким повинен би бути кожен піп, коли-б він відповідав уяві нерозвинених народніх мас, і яких, розуміється, ніде, а тим більше в Росії не буває, крім одиничних виєжків. І в один день, після одної царської лекції робітничі маси встигли зрозуміти всю критичність свого становища, встигли зрозуміти і єдиний вихід із нього — боротьбу. Боротьба до загибуні або перемоги. В один день робітничі маси змінили останки віри і містичної любові до царя на безоглядну, люту ненависть до „царя і всього його гадючого кодла“ і сказали своє грізне: „На погибель їм!“

Кожному мусить бути тепер ясно, що вся дотеперішня боротьба з царством, яка вела ся ріжними гуртами інтелігентів, представниками і заступниками інтересів ріжних груп і клас населення, до заступників „пролетарських інтересів“ включно, мусить уступити перед дальшою боротьбою, яку вести-муть за свої життєві інтереси самі пролетарії. Ми мусимо рішучо підкреслити сей переломовий момент боротьби народів Росії проти всеросійського ката, тим, що сей момент наперед і з неминучою конечністю віщує кінець боротьби. Класа пролетаріїв — класа будуччини. Її розвитку не спинити жадною людською силою (а значить, і силами самодержця), бо розвиток і зріст пролетаріату полягає на тих основних економічних підвалинах усеї сучасної культури, які панували, панують і ще довго панувати-муть над цілою людськістю. І ніякі царські заборони і звіврства не стримають приходу європейської культури, потрібної для спокійного дальшого розвитку пролетаріату, як вода для риби, культури капіталістичної, що невідлучно йде і в державу царів за західноєвропейськими капіталістичними формами продукції.

І так пролетаріат, раз він виступив на боротьбу з ворожою його розвиткови царською силою, знищить її зі стіхійною конечністю.

Ми не мусимо забувати, що день 22 (9) січня — се лиш переломовий момент у процесі боротьби з царством, момент, за яким починається агонія царства. Ся боротьба ведеть ся вже не один рік і не в одному Петербурзі; вона, як боротьба класова, ведеть ся пролетаріатом і зо дня в день, ведеть ся по всій Росії, скрізь,

де тільки розвиток продукційних сил став на капіталістичнім ступні. Визначніші і замітні для стороннього глядача фази цієї боротьби за останні роки такі :

1) Петербурський страйк 1896 року, який приніс робітникам усеї Росії унормоване робучого дня і иньші полекші в відомім законі з 2 червня 1897 року — законі, на якому царат власним підписом скріпив своє безсилле і став на похилу площу уступок, полекш, чи пак „понустьительства и заигрываній“.

2) Загально-російські політичні робітничі демонстрації, уряджувані по весні 1902 р. під впливом соціалістичної агітації і стіхійний рух виголоднілих селян Полтавщини та Харківщини.

3) Так звані „південні загальні страйки“ (Баку, Одеса, Київ, Катеринослав і ин.) літом 1903 р. — і нарешті

4) 22 (9) січня 1905 року.

Кожна з сих хвиль грізна і сильна сама по собі, в сьому хронольоґічному звязку дає зрозуміти, чому кожна дальша з них вдіймаєть ся все вище, прибирає все величнійшу форму і яскравіше політичне забарвлене і втягає чим раз більшу масу учасників. Се тому, що потреби робітників ростуть у рівні зі зростом російського капіталізму, а спорохнявілі вже азійські рамки царського ладу силкують ся стримати сей стіхійний зріст ворожих йому сил. І тому то кожна дальша хвиля чим раз більше лишає кривавих жертв і робітничою кровю закрашує в червоніщій колір „клясові“ вимоги учасників дальшої хвилі.

Хвиля 22 (9) січня на наших очах перетворила ся в своїм стіхійнім припливі з економічно-політичної в чисто політичну і хоч упала і відкотила ся знесилена і розбита, про те ясно довела всім, що міркування про неможливість у наші дні вуличної революції ні на що не придадуть ся, коли народні маси зреволюціоновані. Вулична революція неможлива при сучаснім узброєнні й організації війська тільки доти, поки про се пишуть кабінетові вчені; барикади-ж будуть ся на Василевськім острові революційним народом. Той же революційний робочий народ показав, що він пан міста в революційні дні, фактичний пан, не дивлячись на те, що йому на се прав не було даво „предержаними властями“, не дивлячись на те, що у нього не було в руках того джерела сучасного права, яке зветь ся рушницею, шаблею і т. д.

І при дальшому вибухові пролетаріят не забуде сеї головної причини своєї невдачі, бо він уже тепер устами Гапона накреслив

практичну програму нового повстання: „Їжу, щоб нагодувати себе, і зброю позволяю вам брати, де і як зможете. Бомби, динаміт — усе позволяю... Будуйте барикади, розбивайте царські дворці і палати. Нищьте ненависну поліцію!...“

І сю практичну програму при дальшій повстанні маси переведуть у життя, бо ненависть до сучасного ладу і віра в грубу силу зайняла в їх серцях місце колишньої віри в царя, яка вивела їх безоружних на розстріл царським слугам. Лиш така кривава наука, закривши очі тисячам, зуміла розкрити їх мільонам, щоб вони ясно змогли побачити свого найбільшого і найстрашнішого ката, з яким їм у першу голову треба справитись, щоб далі йти шляхом визволення.

I.

Я держу ся того погляду, що така чи иньша політична конструкція кожної з сучасних держав являєть ся наслідком розвитку її продукційних сил. З огляду на те, що розвиток останніх у наші часи поступає наперед незвичайно швидким темпом, не може бути й мови про ідеальну згідність політичної конструкції держави з тими новими і новіщими вимогами, які невпинно висовує життя, як наслідок розвитку її продукційних сил. Кожна сучасна державна організація в кожний даний момент являєть ся організацією перестарілою і не заспокоює добре нових вимог. Се факт відомий кожному. І сі хиби політичної і правової організації кожна держава в тій чи иньшій мірі силкуєть ся усунути частковою латаниною і пристосовуванням старих форм до нових потреб — так звалим реформаторським шляхом. Отже ясно, що ся конструкція держави буде тим тривкійшою, сповнювати-ме свої функції тим правильнійше і спокійнійше, о скільки права і політична надбудова зручнійше і легше надаєть ся до реформаторської латанини і перебудови її відповідно тій поступовій стіхійній зміні в економічних підвалинах суспільства, що не вгаває ані на хвилину.

Я певен, що власне брак повної „економічної“ картини сучасної Росії являєть ся головною причиною того, що суспільство наше дивить ся на Росію і сучасні криваві події в ній як на якесь заморське диво, а професіональні публіцисти і політики гублять ся в дрібницях більш політиканських ніж політичних. Така „економічна“ картина Росії довела-б усім і кожному, що все те, що зараз там дієть ся, не має в собі нічого містичного, а являєть ся

цілком природним актом пристосовування правової і політичної надбудови до того розвитку продукційних сил держави, до якого вона підняла ся в наші дні.

Ні для кого не тайна, що абсолютистичний уклад державної організації, який панує зараз у Росії, з його гіпертрофічно розвиненим бюрократизмом являєть ся для капіталістичної держави організацією перестарілою і невідповідною. Історія знищення абсолютизму в кожній із старших капіталістичних країн надає сьому емпіричному висновкови вигляд закону, якому підлягає еволюція державних форм і з сим у наші часи ніхто не змагаєть ся. Таким чином моїм безпосереднім завданням буде подати читачеві докази, що розвиток продукційних сил у Росії досягнув уже того ступня, на якому вони в праві не лише домагатись, але й одержати повну свободу від стороннього втручання і самодержавної реґляментації кожного їх кроку; в праві, бо мають уже потрібну для сього силу, бо кожна така самодержавна реґляментація являєть ся кайданами дальшого їх розвитку.

Мушу з гори застерегти читача, що я не берусь за виконання сього завдання в його цілості, тим що воно і не на мої сили, та й не на розміри журнальної статті, бо вимагало-б, як сказано вище, „повної економічної картини сучасної Росії“, а для такої картини ще й матеріялів не назбирано. В своїй статті я обмежусь аналізою окремих, вирваних із сучасного російського життя, суспільних подій, у тій надії, що при такій аналізі самі собою вияснять ся їх економічні підвалини там, де у мене під руками буде досить матеріялів. І коли мені се удасть ся зробити на цілім ряді фактів, вирваних із різних сфер сучасного життя; коли на однородних фактах, тільки взятих у різні часи, мені удасть ся показати той казковий зріст нових суспільних сил і вияснити тенденцію їх дальшого зросту, я вважати-му своє завдання виконаним.

Щоб справитись навіть із так обмеженим мною завданням і не розгубитись у деталях і дрібницях того хаотичного безладдя, яким видаєть ся на перший погляд життя в його буденних випадках, я мушу виривати і відокремлювати події, чи певні їх ґрупи, і аналізувати їх самих по собі, тоді як у житті вони тисячами ниток звязані з тисячами-ж иньших, як одночасових так і попередніх подій. Я розумію ту небезпеку, яка чекає мене на сім шляху. Я знаю, що можу одні чинники оцінити дуже високо, далеко вище, ніж вони варті того, иньші можу проминути мовчки, тоді коли їх

замовчувати не слід би. З огляду на те, що я в своїй аналізі подій обіцяв доходити до ґрунту річи, до їх економічних підвалин, я гадаю, що найкращим способом для читача ловити мене на кожній з моїх помилок буде — подати тут, перед аналізою окремих подій, хоч би в загальних рисах історичний нарис економічного розвитку Росії в науково сконстатованих фактах. Для сього я зреферував тут у гл. II відповідний розділ праці відомого російського вченого П. Мілюкова „Очерки по истории русской культуры“, додавши пару фактів із новітших джерел, які торкають ся самих останніх років, і не могли увійти в працю П. Мілюкова, закінчену в кінці попереднього десятиліття. Я певен, що сим способом даю в руки читача вірний критерій для оцінки і віднайденья грубших моїх помилок, коли я їх допущу.

Далі, для того-ж улекшення собі аналізи я мушу розбити ті події, які брати-му на розгляд, на дві великі групи, які, розуміється, в житті знов таки переплітають ся дуже тісно між собою — се на події з життя індустриального з одного боку і хліборобського з другого. Як в одній, так і в другій частині мені доведеть ся досліджувати відносини головним чином між ворожими собі класами: властителів засобів продукції і властителів робочої сили, як специфічного потрібного капіталістам товару. Моїм завданням буде показати, як наслідком зросту продукційних сил зростають і сі ворожі собі групи і де-далі вступають між собою в завзяту боротьбу не лиш на економічнім, а й на політичнім полі, то-б то, що вони стають у державі тими суспільними силами, воля і сила яких змінює державні форми. Мало того, моїм же завданням буде довести фактами і те, що в певні періоди (звичайно — епоха промислових криз), коли дальший розвиток продукційних сил гальмується перестарілими державними формами, сі вічно ворожі собі класи виступають проти перестарілих державних форм, як політичні організації в тісній спілці, не на словах, із де-більшого навіть проти слів, а на ділі, і ведуть боротьбу за одно і те саме: за розчищення шляху для дальшого поступового зросту продукційних сил країни.

На жаль повний брак матеріалів що до класової боротьби на селі змушує мене, щоб довести справедливність вище виставлених тез, брати до розгляду не такі яскраві і ясні, незатемнені сливе зовсім сторонніми чинниками випадки, як се ми маємо в індустриальнім житті, а навпаки, приводить мене до аналізи такої

складної і такої неясної, не дивлячись на свою грандіозну великість, групи робітників, більшість яких не позбавлена власности хоч і на мізерні засоби продукції, а все-ж засоби, групи, що фігурує під загальною назвою селянства (рос. крестьяне).

Свій розгляд почну з того, що саме життя висунуло на перший план — отже з подій, які зросли на ґрунті розвитку продукційних сил російської (в державнім розумінні слова, як я і далі його вживати-му) індустрії. Тим більше мушу се зробити, що розвиток продукційних сил хліборобства о стільки тісно зв'язаний з їх розвитком індустріальним, що ми в певній мірі можемо його вважати функцією сих останніх, як се я й постараюсь довести при розгляді подій, що зросли на ґрунті розвитку продукційних сил хліборобства.

А поки що — перейдемо до загального історичного нарису економічного розвитку Росії.¹⁾

(Далі буде.)

Ол. Вишневський.

---

¹⁾ Для гл. II, як я вже згадував, я зреферував «Очерки по истории русской культуры» П. Милукова, ч. I, вид. 4, Петербург, 1900, додавши пару цифр із статті д. А. Финна, Промышленный капитализмъ въ Россіи за послѣднее десятилѣтіе, поміщеної в збірнику «Очерки реалистическаго міровозрѣнія» Птб., 1904. Література, на ґрунті якої буде опрацьована кожна з дальших глав, подавати-меть ся окремо до кожної глави.

В справі руських шкіл і руського театру.

Свобода слова і гадки і можливість свобідної дискусії становить основну підвалину всякого суспільного і культурного розвитку. Се елементарна аксіома, признана всіми. Поважання до чужої гадки, увага для аргументації contra і уміння вести поважну і річеву дискусію — се *conditio sine qua non* чоловіка, що хоче забирати голос у публичній дискусії. Де люди тратять рівновагу на сам противний висказ і замість поважної аргументації старають ся відтяти саму можливість дискусії, там нема першої підстави для порозуміння, для органічного співділання, для здорової суспільної й культурної роботи взагалі.

Такі утергі, але в даних обставинах дуже гіркі гадки насуває „дискусія“, викликана статєю моєю, а в дальшій лінії статєю товариша мого дра Франка в справі руських приватних шкіл і руського театру.

Читачі Літ.-Наук. Вістника може не забули моєї статі в І книжці за сей рік. Вона була написана під рефлексами соймової сесії, що принесла нам кілька далекосяглих ухвал на скріплення й розвій польського пановання в Галичині. Ухвали сі запали при дуже слабій, або й ніякій опозиції руського соймового клубу, що заслужив навіть похвали зі сторони польських проводирів за свою льояльність, бо дійсно своїм поведенням не в однім улекшив їх політику, а нагородою за сю льояльність мала послужити ухвала в справі заложення гімназії в Станіславові й субвенція на будову театру. Під вражінням сих сумних подій я підніс гадку, що суспільність наша могла б звільнити свою політичну репрезентацію від прикрого жебрання у польських політиків, взявши на себе справу

закладання руських гімназій, що була протягом кільканацяти літ осею руської парламентарної політики, а на сю ціль могли б бути обернені кошти, які мають складати ся на будову й удержання руського театру, що не може рівняти ся що до актуальности зі справою руських приватних шкіл.

Я апелював при тім до політичного такту й дозрілості організаторів театральної справи, й думав, що стаття моя дасть їм привід подумати над розпочатою ними справою, викличе річеву дискусію що до способів дальшого провадження театральної справи, поважну оцінку моїх аргументів за перенесенням центра тяжкості зі справи театру на справу приватних шкіл, і т. д. Та мої надії й бажання зійшли зовсім на марно. Ніякої поважної дискусії не вийшло, а вийшло щось зовсім инше, чому досить тяжко знайти відповідну назву.

Яких два тижні по виході тої книжки Л.-Н. Вістника появилася в „Ділі“, офіційна „Заява“,*) підписана окрім членів театального комітету ще десятьма народовецькими нотаблями, котрих рег nefas підписано з титулами голов і провідників чільнійших львівських товариств і тим надано „Заяві“ вигляд комунікату тих товариств, яким вона в дійсности не була. Підписані нотаблі заявили, що уважають „висування нових проєктів на перше місце“ „за річ неодвітну, а навіть шкідливу загальній справі народній“, підтягли під сю кваліфікацію й порушену мною справу приватних шкіл та висловляли переконання, що аж до побудовання руського театру у Львові треба всі инші справи відложити, бо в справі театральній заангажована руська честь. Таким ореченням задовольнили ся вони, ближше не запускаючи ся в дискусію, лише категорично признавши театральну справу „обдуманною“ і „важною“ та давши їй першенство перед иншими. Два тижні пізнійше появилася в „Ділі“ вступна стаття**) його редактора (одного з підписаних під заявою), де він вправді підняв ся оборони театральної справи, але в ґрунті річи признав справу вже пересудженою: „справа повинна бути для загалу Русинів вже рішена після заяви за будовою театру всіх провідників головних руських краєвих інституцій“.

*) Ч. 7, з 11 (24) січня, виїмки з відозви див. в статі дра Франка в 2 кн. Л.-Н. Вістника. **) Чи театр чи що инше?, Діло ч. 26, з 3 (16) лютого.

Не правда ж, цікаве трактування справи? „Молчать и не разсуждать“! Театральна справа „обдуманна“ якоюсь таємничою інстанцією і треба тільки підогрівати „жертвенність“ суспільности, держати її в гіпнозі важности театральної справи; всякий, хто вийде з иньшим проєктом до її довершення, шкідник супроти народньої справи і чести. Дискусії над театральною справою не має бути, бо конвентикль кільканацяти львівських Русинів, самовільно убраний в тогу якоїсь верховної ради народніх товариств, признав першенство театральной справі. І дійсно, орган львівських народовців замикає для неї свої шпальти, а заступає її дрібною під'іздовою війною у вступних статях і фелетонах, у новинках і виказах жертв, ріжними — часом наївними дотинками, часом дикими нападками на адресу всіх, хто не вірить у першенство театральной справи, силкуючи ся нпр. довести, що противники театру були самі давнійше його сторонниками, стараючи ся загулюкати опозицію ріжними грізними словами про „межнубожицю“, вчинену сею опозицію, про „нездорову агітацію“ і т. и., але обминаючи по можности дискусію мериторичну.

Подібно стало ся і з проєктом закладання приватних шкіл. „Заява“ вправді не виступила против самого проєкту, тільки порушила його відсунути на пізнійші часи. Але в найблизшій числі „Діла“ виступив против нього з фаховим пером один із шефів редакції Ол. Борковський з довшою статьею,¹⁾ де не тільки широко виводив трудности, які може стрінати закладання приватних руських гімназій, але пробував довести, що воно навіть шкідливе.

На сі виводи й доводи я коротенько відповів у „Ділі“²⁾ і вказав там, що трудности, які добачив п. Борковський в закладанню приватних середніх шкіл, трактуючи річ із бюрократичного становища, в дійсности зовсім не так великі, і ми вже бачимо успішні проби ведення низших середніх і приватних шкіл Педагогічним товариством, із коштами без порівняння низшими від тих, які видає на такі школи державна каса. Довід же, що закладання приватних шкіл стягне ріжні тяжкі небезпечности на нашу суспільність, сам по собі безпідставний і дивоглядний, в устах п. Борковського явив ся вже справжнім куріозом: він же три роки носив у кешені повірений йому вічем 1902 р. реферат про зало-

¹⁾ В справі закладання приватних руських гімназій, ч. 8 і 9, 12—3 січня ст. ст. ²⁾ В справі приватних середніх шкіл, ч. 14 (з 19 січня).

женнє приватної гімназії в Яворові, і хоч, що правда (як показується в поясненні о. Ю. Кміта)¹⁾ заносив сю справу на смерть, але нікому не звірився зі своїх гадок про шкідливість і небезпечність сеї справи, так що в кругах людей найблизших йому в справах політичних і суспільних і далі вважали закладання приватних гімназій справою хосенною, яка лише перепиняється хвилими труднощами. Він не обізвався ні разу в „Ділі“ против сеї справи, хоч воно підносило також потребу приватних середніх шкіл і так далеко пішло в сій акції, що аж постаралося навіть о отвореннє окремої щадничої книжки в КСК²⁾, не протестував, коли складки на сю ціль збирав Народний комітет і Педагогічне Товариство. Аж по моїй статі, коли, видко, провідникам театральної акції треба було доконче убити справу приватних шкіл, бо вона могла „зменшити жертвенність народну“ на будову театру, намірився дир. Борковський одним махом урубати голову сій гидрі.

Та що-ж на се редакція „Діла“, що в иньших випадках гордиться повну відвічальність редакції за всі статі дані без застереження? Представивши публиці (в редакційній нотці) дир. Борковського як чоловіка фахового, вона нічим не остерегла її від дальших виводів сього фахового пера про шкідливість закладання приватних шкіл — виводів мабуть досить несподіваних для самої редакції, що в тій же редакційній нотці піднесла свої давніші заходи коло закладання приватних шкіл, а хоч вона заповіла при тій „публичну дискусію“ над тою справою, одначе, як то ми певно знаємо, не помістила надісланій їй по статі дир. Борковського довшої статі з иньшого, також фахового пера на тему: „Чи театр, чи приватні школи?“ Редакція „Діла“, що підписала в особі свого редактора ту славу „Заяву“, яка накладала каганець на уста суспільности, під страхом образи народньої честі забороняючи дискусію на тему актуальних потреб руського народу і їх релятивної вартости в театральную справу³⁾, видко уважала для себе обо-

¹⁾ В ч. 10 Діла (Приватна гімназія в Яворові). ²⁾ Примітки ред. Діла в ч. 8. ³⁾ В згаданій своїй відповіді в ч. 14 Діла я підніс, що «таке veto, яке кладе ся Заява, зовсім не личить свободній суспільности, і дивно бачити під нею підписи шефів руських народніх товариств і руської преси». Друкарський чортяк, завваживши тут притик до редакції Діла, скористав із мого не дуже виразного письма, і поспеував сю фразу до неспізнання, так що замість «преси» вийшло: «сцени» і т. п.

в'язком тримати ся директиви сеї заяви, навіть у супереч льогіці, словности й прийнятим у порядній пресі звичаям.

І треба признати, що тактика, якої тримають ся львівські потаблі й їх преса, осягають свою ціль. Суспільність дає порвати себе гучними фразами, загулювати теркими епітетами, соломяними небезпечностями й окликами про народню честь, дає себе відвести від поважної й річевої дискусії й сліпо йде за своїми провідниками й своєю пресою, глушачи свої сумніви, критику й недовіре та обмежуючи свою дискусію лише до приватних розмов. З нагоди моєї статі я дістав чимало заяв співчуття й солідарности, письменних і устних. І з них виходить явище дуже цікаве і для мене самого досить несподіване: різні люди заявляють, що вони від початку уважали театральну справу за неактуальну, непотрібну, підносили против неї голоси, але не могли виступити в пресі, „бо „Діло“ не помістить, а більше нема де“. Інші, що жертвували навіть більші суми на театр, заявляли, що робили се против переконання, тому бо так обставини складали ся, вітверто сказавши — не в стані були оперти ся пресії проводирів і преси. Таким чином той запал суспільности до театру, та „жертвенність“, на яку проводирі театральної акції вказують як на доказ розуміння суспільністю, хто має правду в руках й хто „надуває“ суспільність, у дійсности показуєть ся в значній мірі штучною — штучно викликаною, штучно утриманою, против волі й переконання навіть самої суспільности, бодай значної її частини.

Такий сліпий послух, против власного переконання, таку податливість перед шумною фразою, таку боязкість ініціативи можна зрозуміти. Кому приємно за слово критики, розваги, остороги, стягнути в „Ділі“ — тім „Ділі“ що уважає себе національним трибуналом і по традиції давніх добрих часів усе ще має у певної частини нашої суспільности дещо з того авторитету, — кажу, стягнути на себе чи то від самої редакції, чи то від таких патентованих речників народньої чести як др. Кость Левицький або проф. Вол. Шухевич назву ворога народньої справи, надувателя суспільности, філістра, мудрагеля, пустого резонера і т. и.¹⁾

Зі становища певної котерії, що захопивши в свої руки партійну організацію й пресу та пильнуючи лише удержати за всяку ціну суспільність у сліпим послуку й покорі, такий ефект може бути

¹⁾ Див. редакційну новинку Діла в ч. 5.

дуже пожаданий, дуже втішний. Та зі становища суспільности се менше втішно. І коли вона не хоче зістати ся в ролі сліпого і покірного стада, не схоче зректи ся права свобідної гадки, не схоче за умірковану плату або за шумні слова виарендувати монополь репрезентовання народньої чести, суспільної гадки, національної політики і т. и. якійсь певній компанії взаємної асекурації, то їй треба сильно подумати над теперішнім положенням її партійних і національних організацій, над станом її „національної преси...“

Та про те хіба иньшим разом. Докінчимо, про що почали.

Мій виступ представлено як боротьбу против „народного театру“ (говорю головно за себе, бо др. Франко, другий обвинувачений, сам буде говорити за себе). Чи треба доводити неправдивість такого представлення? Чи я виступав або виступаю против театру взагалі? Я потраплю високо оцінити значінне театру добре поставленого й провадженого, що має перед собою певну ідейну програму й зміряє до неї, не запобігаючи вулиці, не силкуючи ся робити касу за всяку ціну. Колиб театральний комітет знайшов спосіб фондами державними чи краєвими (розуміть ся, не в характері заплати за якісь уступки в національній справі), чи жертвою якого мільонера не тільки поставити театральний будинок, а й забезпечити дотацію, потрібну для такого, незалежного від вимогів вулиці провадження в нім театральних вистав, — ухилили б ми шапку перед ним і признали, що він дав нашій суспільности цінне культурне придбанне. Але коли ми бачимо противно, що для побудовання самого театального будинку (який сам по собі зовсім не обіцяє провадження руської сцени в пожаданім напрямі) всякою силою партійних органів і преси форсуєть ся нашу убогу суспільність до величезних як на її грошеві засоби жертв, витискаєть ся з неї кождий вільний гріш, граючи на її національній амбіції, дразнячи її національні почутя, і відвертаєть ся тим від справ далеко потрібніших, усуваєть ся потреби далеко актуальніші — то против того не перестанемо при кождій нагоді підносити голос.

Що так нагнить театральну будову? Оборонці її вказують на те, що Поляки заклипи собі з обіцяної субвенції. Але чи не заклипають собі нераз із театального запалу нашої бідної, напів задушеної суспільности? На клипи треба иньшої відправи — а до неї треба сили, яку здобудемо лише позитивною роботою, але не дорогими, а безплідними маніфестаціями.

Вказують як мотив, що Чехи, Поляки, Хорвати мають театр, а галицькі Русини — ні. Та чи маємо вже все инше, і чи між тими иньшими недостачами нема річий далеко потрібніших?

Підносять, що Русини у Львові не мають „пристановища“, не мають салі на збори і концерти. Та чи аж театру потрібно на се. і чи не вистало б більшої салі в котрімсь будинку, нпр. в будинку Просьвіти¹⁾, або в розпочатім будинку „Дністра“, що однаково буде мати більшу салю на свої збори, а міг би зробити її дещо більшою, що вистала б на концерти й вистави.

Говорять, що театральний будинок причинить ся до руського характеру Львова, піднесе престиж Русинів у нїм. Та се за надто легка потїха, аби на неї оподатковувати галицьких анальфабетів, а зрештою характер місту надають не мертві будинки, а живі люди з живою діяльністю.

Я пробував виловити всі хоч трохи реальніші мотиви, які були пущені в останніх тижнях за справою будови театру. Мотиви, як бачимо, дуже легкі, штучно роздмухані, і справа як була так лишаєть ся далеко не вартою того, щоб на неї витискати кожний грїш, який ще брєнить у руській калитці.

Що тих грошей нема так багато, се на жаль добре звїсна справа. Правда, вийшли проєкти довести Русинів до абстиненції від пива, тютюну, кацелюхів і суконь і иньших річий для збільшення складок, але не треба себе дурити гадкою, що жертводавці дійсно почнуть ошаджувати як раз на пиві й тютюні. „Жертвенність“ на театр відізваєть ся не так на консумційнім податку й тютюновім монополю держави, як на видатках на иньші ціли національні й культурні. Обложивши себе місячним податком на театр, чи давши більшу, як на свої фонди, жертву на туж ціль, жертводавець ухилить ся по можности від одної, другої й третьої складки на ціли далеко може актуальніші, які могли б бути задоволені далеко меньшими коштами, він ogranicить свою участь у вкладках товариств, обмежить свої видатки на книжки, газети й т. и. І в результаті сотки тисяч, зібрані на театральний будинок, будуть означати сотки погребаних на все або відложених *ad calendas graecas* проєктів і справ загально-краєвої і льокальної натури, нераз далеко реальніших і пильніших, як та „святиня штуки“.

¹⁾ Пригадую собі, як куповано дїм »Просьвіти«, говорено багато, що там була давнїше редутова саля, й її б в будучности можна відреставрувати на балї й концерти.

Не хочу бути голословним; наведу один приклад.

Не знаю, чи суспільність наша оцінює перспективу, яка зарисовується перед нашим сільським шкільництвом. Державні семінарії учительські формально десяткують руських кандидатів, які зголошують ся до них, і процент учеників-Русинів спадає в них усе низше й низше, доходить до процентів просто страшних. Як так піде далі, учитель Русин або учителька Русинка в сільській школі східної Галичини буде в часом рідкістю. Семінарії державні й приватні польські висилають Поляків, а управа шкільна доповняє брак кваліфікованих сил некваліфікованими Поляками й „панчошковими“ Польками. Тратимо верству, що при відповіднім підпертю зі сторони суспільности могла-б віддавати неоцінені услуги нашому культурному і економічному розвоєви, віддаємо сільську й маломіську дівтору головно в польські руки.

А злomu зарадити можна, і навіть не так тяжко — закладанням приватних учительських семінарій, мужеських і женських. Руське Педагогічне товариство зробило вже початок заснованням жіночої семінарії, початок успішний, і треба б за сею першою пробою тільки дальших, численніших. На загальних зборах тогож товариства, що відбули ся 2 лютого с. р. піднесено нильну потребу закладання приватних мужеських семінарій — але справу відложено на пізнійше, як „неможливу до переведення в теперішнім часі“. Чому? Що за неможливість? питає невтаємничений. Адже семінарії можна закладати, де є вже руські гімназії, отже й готовий контингент професорів. Кошти зовсім невеликі, бо приватні польські семінарії приготавляють своїх учениць до матури за три роки, а удержання одного року семінарії може коштувати 3 до 4 тис. кор., як поучує справоздання тогож товариства з удержання приватної жіночої семінарії (на котру, додамо, воно вже дістало соймову підмогу). В чім же трудности?

А в тім, що Педагогічне товариство, заангажоване підписом свого голови на звісній заяві, видко, тримаєть ся veto, наложеного тою заявою на всякі нові проєкти, на всякі нові складки, не відважуєть ся виступити зі складкою на приватні семінарії і відкладає се „на пізнійше“, — себ то, коли стане театр і буде вільно збирати складки на иньші цілі й обговорювати иньші справи.

І от лежать перед нами дві відозви, видані саме сими днями. Одна від театрального комітету, заповідає львівським Русинам, що з днем 1 марта буде він посилати курзора від хати до хати, без огляду,

чи хто зголошував ся з жертвами на будову театру, чи ні, та упоминає, аби приймати його „широ“. Друга від Педагогічного товариства — підносить у виразах досить сильних небезпеку, яка грозить нам на полі шкільництва, та потребу закладання як найбільшого числа приватних семінарій і народніх шкіл, і... може кличе до складок? Ні, того прецінь по звіснім veto не вільно. Педагогічне товариство шукає супроти того иньшої дороги — буде уряджувати відчити, вечерки й представлення, і тою дорогою надіється призбирати фонди на удержання заснованої вже жіночої семінарії, евентуально заснованне нових семінарій і шкіл... Щож, дай, Боже, щастя на тій далекій, кружній дорозі, коли нема відваги промовити до „жертвенности“ руської суспільности та прийти в конкуренцію з будовою театру.

І так як бачимо! Вільно жадати соток тисяч на театральну забаганку, а на річ незвичайно актуальну, просто пекучу — не вільно простягти руки до суспільности, щоб зібрати кілька тисяч. І так, наслідком рішення тої самозваної „верховної ради“ мало би бути аж доти, доки стане у Львові народній театр. Се обіцяють нам до кінця будучого року. Забувають додати тільки й дискретно промовчують, скільки соток тисяч хочуть вони наперед стягнути з руської людности, і скільки буде потрібно потім на амортизованне довгу й удержанне тої „святині“. Та що все те винесе кілька мільонів корон, трудно надіяти ся, аби руська суспільність потрапила скоро абсолютувати сей накинений їй обовязок і дістати право складати на иньші цілі.

Уже тепер очевидний застій в органічній роботі взагалі, а спеціально на полі політичнім, наслідком того, що національно-демократична партія, яка хотіла обняти всю суспільність і скупити під своїм стягом усю роботу, — її провідники, організація, преса всю форсу звернули на театральну справу, відсунувши на другий плян усе иньше. Що чувати напр. з організаційною роботою тої партії в народніх масах, про віча, збори, дискусії? І се в хвилі незвичайно грізній і небезпечній, коли тут підмінується ся сама національна екзистенція наша, коли кожний місяць прилучує нове огниво до кайданів, які кують на наш нарід і в польській гамарні не устає й на хвилю гуркіт молотів, що клеплють ті кайдани.

Коли провідники національно-демократичної партії так наївні, що не розуміють, куди веде таке запрятуванне нашої суспільности театальною справою на ряд літ, чим грозить сей застій і при-

спанне нашої відпорности, то ми звертаємо на се їх увагу й робимо їх відповідальними за дальший застій і штучне відвернення уваги нашої суспільности від справ найбільш пекучих і актуальних.

Зі сторони тих провідників виходять нарікання на „страшенну ростіч“ нашої суспільности. Варто-б застановити ся над симптомом іще грізнійшим — страшенною апатією, викликаною неясностями, неконсенквенціями тої партійної політики, браком роботи й енергії.

„До булави треба голови“! Коли суспільність наша бачить, що її провідники вважають можливим зробити в такої справи як будова руського театру у Львові альфу й омегу національної роботи, відсуваючи все инше на бік, — то та оплакана „ростіч“ стає може як раз першим симптомом, що суспільність починає отяжлювати ся й орієнтувати ся в ситуації.

М. Грушевський.

Замість дискусії — цвітки полеміки.

Статі проф. М. Грушевського в першій і моя в другій книжці Д.-Н. Вістника за біжучий рік мали щастя, хоч не таке, як ми бажали. Ми бажали викликати дискусію про справи, що нам видавалися важними, а замість того викликали — полеміку. І то рясну китицю полемічних цвіток. Що-ж, спасибі їй за се, все таки ліпше, як коли би наш голос прогомів у глухій пустині. Та що справи, про які ми пробували зняти дискусію, все таки не перестали бути важними, то ми ще раз вертаємо до них і попробуємо освітити ті результати, які дала полеміка. Збережемо ті цвітки, звяжемо в китицю і пригвоздимо троха вище, на показ громадї, а потім вернемося до тих же порушених нами питань.

Та поперед усього які се були питання? Певно, статі проф. Грушевського й моя перед читачами. Та на жаль мусимо сказати, що полемісти, які зводили з нами за ті статі баталії на стовпцях „Діла“, навіть не пробували ясно сформулювати наших думок. Тому для відчуття всього букету зібраних далі цвіток мені видасться кінечним коротенько рекапітулювати наші головні позитивні і критичні думки.

Поперед усього: чи потрібний Русинам театр у загалі?

Констатую, що ані проф. Грушевський, ані я не перечили сьому питанню. Навпаки, я признав виразно, що „здвигнене постійного руського театру було би чимось новим на українській землі і могло би мати певну донесність“ (стор. 129), що „можна-б було порадувати ся, що справа будови руського театру у Львові зробила ся пекучою, а властиво, що загал дозрів до неї“ і т. д.

(стр. 122). Той проф. Грушевський заявив, що „не має нічого против руського театру“ (стр. 3).

Чи слід заходити ся коло здвигнення руського театру у Львові?

І проти сеї думки загалом ми не виступали. Навпаки, я навіть признав „не зовсім справедливим“ той аргумент її противників (висловлений прилюдно в „Вольнім Слові“), що „у нас для здвигнення великого національного театру нема ані репертуару, ані трупи, ані публіки“. На се я сказав, „що репертуар витворює розбуджене зацікавлене театром і запотребоване, а утворене порядної трупи, як учить приклад України, діло кількох літ“ (стор. 128). Правда, я підносив иньші труднощі, і визначаючи руському театрови у Львові ідеальну дорогу — „плекати справді високу штуку і робити конкуренцію польському театрови, перетягаючи до себе і репертуаром і грою часть заможної польської публіки“, признав одначе сю перспективу „як на тепер сьмішно неправдоподібною“ (стр. 132). Значить, я не говорив як принципіальний противник театру, ані як противник його здвигнення у Львові, а тільки бажав, щоб ся справа стояла „на лінії органічного росту руської суспільности та її почутя потреби руського театру“ (стр. 125).

Розумієть ся, я підносив у своїй статі далеко більше критичних уваг, але се було конечно власне тому, бо їх у нас доси не підношено. Я вказував на трудне становище будущего руського театру у Львові, а бачучи в теперішніх досьвідів ту похилу площу, по якій котить ся наш театр до того, щоб наблизити ся до типу пересічних малих театриків по великих містах, я спробував освітити безхосенність і навіть шкідливість такого типу театру для нашого національного розвою. Як на виємки, як на протести против того типу я вказав на деяких чільних європейських драматургів, як Ібзена, Бернасона та Гауптмана (стр. 130), що одначе гублять ся серед маси иньших, які служать театрови того пересічного типу. Се мало скріпити мої кінцеві слова про те, що руський театр у Львові, коли-б захотів іти „ідеальною“ дорогою вказаною тими драматургами, мав би завдане високе і гідне труду, але дуже трудне.

Всі ті думки одначе я порушив лише принагідно, а головна часть моєї статі „Львівський театр і народня честь“ займала ся зовсім иньшим питанням, що з самою справою будови театру не повинна би зовсім вязати ся, а власне справою заангажована честь

руського народу в будові руського театру у Львові, та питанням про спосіб завязання театрального комітету і дотеперішнє ведення ним діла будови театру. Припускаю, що порушене сеї остатньої справи було для декого неприємне, але тяжко мені зрозуміти, чим могло вразити виступлене проф. Грушевського, який з огляду на теперішню горячу і многоважну для всеї нашої нації хвилю радив стримати ся поки що в будовою театру і повернути часть зложених на театр грошей на закладане приватних гімназій? Могла думка проф. Грушевського показати ся непрактичною, неможливою до виконання — припускаю. Але всеж таки належало передискутувати її, вислухати голосів за і против неї. Тимчасом стало ся щось можливе тільки серед галицьких Русинів: приватний конвентикль 18 людей ухвалює, що ся думка шкідлива загалній справі і публікує се в „Заяві“, де 8 із тих 18 людей *per nefas* підписано їх титулами яко репрезентантів руських товариств у Львові, які ані не знали тексту тої „Заяви“, ані тим меньше не солідаризували ся з нею.*) І вже аж тоді, коли в „Заяві“ опублікована була піби то офіційальна анатема на думку проф. Грушевського, взяв на себе дир. Борковський невдячну ролю доказувати (переважно аргументами взятими *ex tempore futuro*) неможливість і шкідливість закладаня приватних гімназій (Діло ч. 8, 9). Лишаючи на боці статью дир. Борковського, якої стійність освітили вже по троха факти опубліковані зараз же о. Ю. Кмітом (Діло ч. 10) про його заходи в справі заснованя приватної гімназії в Яворові, ударешнені в головній часті власне дир. Борковським, — перейду до дальшої дискусії. Отже гідний початок її дав комітет театральний у додатку до ч. 18 „Діла“, дочепивши до „Виказу жертв на будову театру“ ось яку цвїтку дрібною: „Комітет будови театру складає всім Вп. Добродіям і Добродійкам щиро-сердечне Спасибіг за надіслані датки і поручає судьбу будови театру, супроти загадочних підміновань зі сторони своїх, Високопо-

*) Маємо певну відомість, що й члени підписані на „Заяві“ не знали її тексту, але згодивши ся в принципі на видане заяви вимовили собі, щоб ім текст її був предложений до прочитаня перед опублікованем. Тимчасом комусь (по свідоцтву дра К. Левицького власне театральному комітетови!) так спішило ся з опублікованем сього документу, що того елементарного вчинку лояльности занедбано і дотичних людей підписано під текстом, якого вони вперед не читали. Один із підписаних виразно заявив у мойй присутности, прочитавши друковану „Заяву“, що такого тексту був би не підписав.

важаній суспільности". Ся інсинуація писана стилем циркової реклами не лишає ані тіни сумніву про те, хто був її автором, та за те пасує в умі всякого читача питання, на які-ж то такі „загадочні підмінованя“ натякає комітет? Не вже-ж і думка проф. Грушевського про заснування приватних гімназій обнята сею фразою? До того часу до прилюдної відомости, здасть ся, не дійшли були ще ніякі иньші голоси против будови театру; що найбільше можна би згадати безіменну статю в „Вільнім Слові“, прибічним органі редактора „Діла“ дра Евгена Левицького, де говорено загально против будованя тепер руського театру. Правда, ані один ані другий із тих голосів не були нічим загадочним, але були зовсім натуральними проявами стираня думок у суспільности, і назвати їх „загадочними підмінованями“ міг лише чоловік, що рад би капральським способом комендерувати над суспільністю і не допустити в ній не то ніякого самостійного руху, але навіть самостійної думки.

Дальший цвѣток до сього букету докинув сам пан редактор „Діла“ др. Евген Левицький, передруковуючи в ч. 26 „Діла“ свою статю „Театр чи що иньше?“ поміщену перед тим у „Вільнім Слові“ в відповідь на заміти против будови театру, піднесені в тій часописи перед тим якимось непідписаним автором. Др. Е. Левицький подає тут пять аргументів за будовою театру, яких ми на разі не розбираємо, але зупинимо ся лиш на однім, надчисловім його аргументі, а власне, що „справа повинна бути для загалу Русинів уже рішена після заяви за будовою театру всіх провідників головних руських краєвих інституцій, поміщеної свого часу в „Ділі“. Се слова дуже цінні. Вони кидають сьвітло на інтенції тих панів, що так запопадливо силкували ся стягти репрезентантів деяких (не всіх!) руських львівських інституцій на приватні періодичні наради в ціли обопільного порозуміння, і потім надужили довіря тих людей, публікуючи з їх підписами „Заяву“, що мала бути порішенем такої многоважної справи, ще заки над нею була розведена публична дискусія і осягнене загальне порозуміння. Др. Е. Левицький був на нараді тих 18-ти, знав дуже добре про приватний характер тої наради, знав, що провідники товариств не мають повновласти і не мають права в імени тих товариств видавати яку будь публичну заяву, а про те, знаючи се, він не вагаєть ся признавати тій заяві офіційльний і загально обовязковий хара-

ктер. Між цивілізованими людьми таке поступуванє називаєть ся — та др. Евг. Левицький і сам цивілізований чоловік і правник, то певно буде знати, як се назвати.

Та коли у вступній статі сам пан редактор промовляє ще зглядно делікатно, то в офіцині та сама редакція виявляє свою дужку отвертійше. Рецензуючи ч. 2 „Комаря“ якась офіцинова душа пише ось що: „Ризиковною а навіть невмістною річю мусимо назвати шуткованє із справи будови руского театру. Воювати нині фразами, що ось то „крававим потом меншого брата ставить ся сьвятиню штуці“ і т. н. можна лишити безпечно нашим ворогам, що нераді всякому культурному придбаню у руского народа, або таки своїм філістрам та пустим резонерам, що бавлячись модною ролею скептиків не годні увірити в успіванє найжизненнійших справ і при помочи вигідної критики місто практичної роботи хотіли би уходити також за „патріотів“. Против таких як раз людці в повинен „Комар“ звернути своє жало та виставити їх на публичне позорище як заваду в усякій публичній роботі, а не гасити розгар все-народної акції недорічними фразами на тему „крававого поту меншого брата“, або осьмішуючи ілюстрацію, що зображає мужиків підпираючих своїм карками будинок, на котрого бальконі походжають інтелігенти. Є се несовісність трактувати в той спосіб ідейну справу, що обходить зарівно всі верстви народа, тим більше, коли знає ся, що збираєсь на неї лепти добровільні, отже про якесь обтяженє руского мужика не може тут бути й бесіди. Автор сатири і подібні єму мудрагелі зробили-б далеко краще, коли-б завдали собі труду осьвідомити той нарід і навчити єго розуміти потребу таких культуних інституцій як театр. Так, але вони самі того мабуть не розуміють“ (Діло ч. 25).

Писав се очевидно більший майстер слова, як автор „Виказу жертв“, але надиханий тим самим капральським духом. Завважте градацію: виступленє „Комара“ для нього з разу ризиковне і невмісне, а далі вже й безсовісне й недорічне. Ті, хто посьміє „бавити ся модною ролею скептиків“, то-б то не біжить на подобу баранів за голосом „стригущого їх“, се „філістри та пусті резонери“, се „завада у всякій публичній роботі“, а в найліпшим разі „людці“ та „мудрагелі“; автор без ваганя ставить їх на рівні з ворогами руського народу і бажає, щоб їх „виставити на публичне позорище“. Правда, що до самої річи, із за якої його опанувало таке сьвяте обуренє, у нього нема особливої ясности: раз

се для нього „ідейна справа“, „всенародна акція“, що „обходить зарівно всі верстви народу“, а зараз таки він висловляє бажане, щоб хтось „задав собі труду освіломити той нарід і навчив його розуміти потребу таких інституцій, як театр“. Виходить із того, що „народ“ таки доси не розуміє тої потреби, справа неясна йому, значить, і про „всенародну“ акцію говорити троха передчасно.

Та головну гармату проти опозиції в театральній справі викотив у ч. 30 „Діла“ др. Кость Левицький у статі „Борба за народний театр“. „Борба“, се власне ті опозиційні думки та уваги, які піднесли проф. Грушевський, я та інші; др. К. Левицький порівнює ту нашу опозицію до староруських межиусобиць і вибирає ся „лихо поборювати“. Що до проф. Грушевського, то він великодушно заявляє, що „жалуючи особу проф. Грушевського та маючи на увазі загальну справу народну, члени комітету будови нар. руского театру не хотіли розводити полеміки, а вдоволили ся уміщенням „Заяви“ в ч. 7 „Діла“, підписаної визначними мужами з поміж львівської громади“. Чи бачите, які великодушні! Жалуючи чоловіка вони не хочуть дискутувати з ним і декретують лише: наночку, ваша думка „неодвітна а навіть шкідлива загальній справі народній“. А може ліпше було-б не жалувати таким способом і передискутувати піднесену думку? Адже думка проф. Грушевського не була піднесена ним для жадної приватної сатісфакції ані для особистої користи, а випливала з його розуміння потреб і інтересів народу в даній хвилі. Голословне засуджене і нап'ятоване тої думки зробило проф. Грушевському далеко більшу кривду, як коли-б у ширшій дискусії була вказана безшідетавність та непрактичність такої думки.

Моєї скромної особи вже не жалує др. К. Левицький і я за се дуже вдячний йому. Він називає мою статтю „бомбою проти руского театру“, існує мені, що я „висипав на наш театр всякі можливі і неможливі закиди і докори, аби вказати, що нам не треба театру“. Розумієть ся, др. К. Левицький розминув ся з правдою, бо як згадано, ані против театру в загалі, ані навіть против будови руського театру у Львові я не виступав, а тільки вказував трудности сього діла. Ну, але др. К. Левицький для хвилевого ефекту вважав потрібним промовчати се, бо-ж не припускаю, щоб він прочитавши уважно мою статтю міг винести з неї таке вражінє.

„Можливі й неможливі закиди й докори“! Цікаво побачити, котрі то мої закиди й докори др. К. Левицький вважає можливими, а котрі неможливими? В дальшій текстї його статї тої дістїнкції не переведено, отже мушу думати, що або се пуста фраза, або др. К. Левицький уважав можливими ті закиди, на які міг щобудь відповісти, а неможливими ті, на які не мав що відповісти. Не припускаючи, щоб такий острій ум, як др. К. Левицький, говорив щось на вітер, я зупиняю ся на тій другій евентуальности і перейду за чергою ті свої закиди, які показали ся можливими для дра К. Левицького.

Отже невірнo представив я „цілий хід справи“: думка, бачите, виринула не „як раз перед новою ерою“, а ще 1886 р., а комітет під проводом радника намісництва Мандичевського завязав ся 1892 р., отже два роки по новій ері“. Я не робив спеціальних пошукувань за датами, та вони потверджують вповні мої слова: думка будови театру виринула пару літ перед новою ерою, оживила ся особливо в рр. 1889—90 і довела 1892 р. до завязання комітету та здобуття дозволу на збиранє складок. Добровільні датки вже перед завязанєм комітету збирала й „Просьвіта“ і редакція „Діла“ й редакції иньших часописей. Та згадавши се др. К. Левицький зараз додає: „а в р. 1901 приступила „Просьвіта“ до закупня каменїці“, так немов би то той акт зараз і безпосередно наступив по актї завязання комітету в р. 1892 р. А тимчасом між сими обома актама лежить дрібниця девятьох літ, у яких умерла нова ера, остиг запал до збираня складок на театр, перемерли всі члени комітету і зібраний тим комітетом капітал пару літ спокійно процентував ся в депозитї „Просьвіти“. І хоча др. К. Левицький сам каже, що „се справа недавна і люди ще живі“, то про те не вагаєть ся назвати того представлєня „безпідставним посуджуванєм та баламутством“. У чім тут посуджуванє і яке баламутство — сьвятий знає.

„В року 1903 — говорить далї др. К. Левицький — др. Евген Олесницький піддав гадку, аби приспішити будову театру, бо фірма Фельнера і Гельмера заявила, що дешевим коштом вибудує нам театр. На отсї наради, де обчислювано кошти будови, можливість покритя і рентовність, були прошені проф. Грушевський і др. Франко; а коли не зволили приступити до участі в праці комітету, то бодай зволять не гнівати ся на нікого за те, що не мають ніякого понятя про рахунки центрального комітету“. Др. К.

Левицький уміє промовляти чемно, особливо тоді, коли треба покрити сушнівну солідність своїх тверджень. Я вже оповідав у своїй статі, що на однім засіданню „ширшого комітету“ (одинокім, на яке мене прошено) я був присутний і не чув там ніяких обчислень що до „рентовности будови та можливости покриття її коштів“, а тільки чув про те, які більше менше будуть кошти самої будови, та думку про те, що головну їх часть покриє краєва субвенція. А проф. Грушевський прошений на перше засіданє комітету заявив прилюдно, що не вважає можливим брати участь у його нарадах не тому, що сам він противний театрови, але тому, що комітет не був впливом ніякої громадської волі та вибору, але особистого добору одного чоловіка.

Не в ті двері попадає др. К. Левицький перепрашаючи нас, щоб ми не гнівали ся, коли з власної вини не маємо ніякого понятя про рахунки „центрального“ комітету. Сьмію залевнити його, що нам особисто до тих рахунків байдужісінько і коли ми почали розмову про них, то власне тому, що се справа не наша ані дра К. Левицького особиста, але загальна, і що коли комітет театральний раз у раз кличе громаду і навіть усю націю до складок, то громада і вся нація має таке саме право як і ми знати, на чії руки складає ті складки, ким, як і на яких основах був вибраний той театральний чи центральний комітет, які робить кроки при веденю діла і т. д. Тим більше маємо право й обовязок домагати ся того, що сей комітет чи його найвиднійші члени не завагали ся заангажувати в сю справу нашу народню честь. І тут уже дарує нам др. К. Левицький і весь центральний комітет, що ми не будемо „жалувати“ його так, як він жалував проф. Грушевського, але будемо домагати ся зовсім ясного, громадського веденя справи.

Далі др. К. Левицький „простує“ той мій „докір загадочний, мов би комітет будови руского театру уважав уділене субвенції на будову нашого театру за річ певну, бо др. Олесницький мав обіцяних від сойму 300.000 К.“. Се моє твердженє простує др. К. Левицький дуже категорично сими словами: „Комітет не знав нічого про якусь обіцянку соймову і нею не дурив ся, бо такої заяви в соймі не було, і числив ся з тим, що субвенції може не бути“. Як бачимо, спростованє дуже категоричне, тільки на жаль воно не відповідає тому, що було сказано мною. Др. К. Левицький, такий сильний у цитованю моїх слів на мнїшїм місці, тут пильно стережить ся навести дословно той мій

„докір загадочний“. А се тому, бо з моїх слів видно би було ясно, що я зовсім не підносив ніякого докору, а тільки писав дословно: „Я тямлю, що вже тоді, коли я був присутний на засіданню тзв. ширшого комітету (се було друге його засіданє від хвилі завязаня, отже десь на весні 1903 р.), отже далеко перед тим, поки в соймі був поставлений внесок о уділенє субвенції на будову руського театру у Львові, вже тоді говорено про ту субвенцію як про річ певну, називано її суму 300.000 К. і кладено її в основу всіх плянів“ (стор. 127). Деж тут „докір загадочний?“ Тут просте оповіданє факту.

Др. К. Левицький перечить тому фактови, але голословно і якось не зовсім ясно. „Комітет не знав і не дурив ся“ — який комітет? Тіснійший чи ширший? Я тверджу ще раз, що на ширшим комітеті в моїй присутности була мова про ту сподівану субвенцію і що числено на неї при сплаті коштів будови. Чи тіснійший комітет числив на ту субвенцію і коли, се може було-б видно з його переговорів із віденською фірмою. Чи не зволили би панове комітетові поінформувати ширші круги публики про те, хто, коли й на яких основах вів ті переговори та заключив чи не заключив контракт? Се чейже не секрет, а публика, яку так горячо закликаєть ся до складок, чейже має право знати хоч такі деталі.

З тими деталями то справді клопіт. Нам закидають: чому ви зі своїми увагами не виступили швидше, аж тепер, коли справа зайшла так далеко, що вже годі вернути ся? Алеж ми ждали, що комітет сам почувєть ся до обовязку і пояснить громадї свою роботу. А як далеко поступила чи не поступила справа будови, ми як не знали, так і доси не знаємо. Др. К. Левицький вичислює ось які „пороблені заходи: закупно і нівеляція ґрунту, замовлені пляни, оголошений конкурс і т. и.“ Се, здаєть ся, не дуже далеко зайдено. Закуплений ґрунт, то не жадна страта, він їсти не просить і навіть його вартість раз у раз збільшаєть ся. Нівеляція сильно збільшить його вартість і кошт її не такий дуже великий. Конкурс і пляни, се супроти самої будови дрібниці, про які нема що й говорити. Лишаєть ся хіба те загадкове „і т. и.“ Що криєть ся під ним? Або говорячи конкретнійше: заключено, чи не заключено вже контракт із Фельнером і Гельмером на будову? Як не заключено, то всі иньші вичислені дром К. Левицьким „заангажованя“ ще нічого не значать і не змушують до поспіху, і справа може бути спокійно дискутована, всякі проєкти та аргументи можуть бути роз-

бирани і фонд театральний не потерпить нічого. Поспіх і нетерплячка комітетових виявлена в отсій дискусії була би зрозуміла хиба тоді, коли би контракт на будову з віденською фірмою був уже фактично заключений і недодержанє контракту грозило великими стратами. Але про таке заключенє контракту ширший загал не знає доси, і ми не знаємо. Скажемо навіть отверто, що не припускаємо, щоб се було можливе. Бо колиж могло-б се було стати ся? Чи перед відомою соймовою ухвалою, яка уділенє субвенції обставила неможливими до прийнятя умовами? Се тяжко припустити, бож від самої хвилі коли ті умови зробили ся відомі з газет, отже ще геть перед ухвалою соймовою, була загальна думка, що під такими умовами Русини субвенції не приймуть. По соймовій ухвалі і по деклярації дра Олесницького також дуже сумнівно, щоб заключено контракт, бо в такім разі ані комітет, ані фірма не мали би на що числити крім непевних впливів із складок. А коли так, коли комітет не звязаний іще контрактом із віденською фірмою, то ми не можемо розуміти, що так гонить до поспіху і до форсованя будови і до зацитькуваня всякої дискусії.

Або сей аргумент, висунений дром К. Левицьким против проф. Грушевського, „що переливанє фонду є неможливе з огляду на волю жертводавців“! А фонд сецесійний хиба не перелито на наших очах і сам др. К. Левицький хиба не брав участі в тій операції? Як зроблено тамте переливанє, так само в разі потреби можна би зробити й се друге.

Та чуючи мабуть невелику стійність усіх тих аргументів др. К. Левицький викотив іще два, але вже иньшого калібру. Бачите, буває між борцями таке, що коли один другого не може взяти силою, то підставить йому ногу, щоб повалити його на землю, або хопить жменю піску і засипле йому очи. Обох сих благородних тактик не зацурав ся др. К. Левицький у своїй статі. Вся центральна її часть занята ось якою аргументацією: тепер др. Франко пише против театру, а в р. 1900 писав за театром; тепер пише: „В історії нашого національного відродженя театр аж до р. 1880 не грав майже ніякої ролі, а в Галичині він і доси не зробив ся ніякою культурною силою, а все був і доси є тільки мізерною пародією чужих театрив“ (ст. 180), а в р. 1900: „Я далекий від того, щоб не признавати вартости теперішнього театру, навіть того нашого руського, навіть такого, як він єсть. Він доносить наше слово і нашу пісню в такі сфери, куди-б вони інакше не дійшли,

загриває любов до них нашої молодіжи, пригортає (бодай хвилево) до нашої справи відчужених і заскоруваних, додає нашим змаганням поваги у чужих і загалом варт усякої пошани як прояв нашого духового життя і артистичної творчості“ (Л.-Н. В., 1900, кн. XI, ст. 72). Далі в р. 1905 я пишу: „Коли в новозбудованім театрі руська трупа грати-ме, візьмімо так, 3—5 місяців у році, а решту часу знов кочувати-ме по краю, то всі користи будови пропадуть, бо доброго театру у нас як не було так і не буде“ (ст. 132) — а 1900 р. я писав: „Що-ж до теперішнього нашого театру, то першою умовою його розвою мені видається зробити його хоч на половину постійним... Пробуваючи у Львові тягом хоч 3—4 місяці що року наш театр мав би можливість освіжувати свій репертуар, артисти мали би в польських театрі добру школу“ і т. д. (стр. 74).

Зацитувавши ті мої речення др. К. Левицький з триумфом говорить: „Здається, що не треба ліпшої агітації за нашим театром у Львові, як розвів її в р. 1900 др. Франко; а тепер, по пяти роках нашого розвою і поступку (sic!) щось таке стало ся, що спричинило перемену думок дра Франка. Чи глибоке помічуване і добра воля? Чи се має бути критика, з якою мусять числити ся наша суспільність, та чи супроти сего має право др. Франко кидати нам в очи, що у нас досить підпустити патріотичного вітру, аби надути суспільність (мимоходом: про надуване суспільности у мене не було ані слова, се вже др. К. Левицький причинив із власної пильности!) і хто тут надуває руску суспільність раз сим, а раз тим вітром, на се відповість наша суспільність“.

Pardon, на разі відповім я сам. Отже поперед усього я пишу і писав як простий публіцист, не обовязуючи нікого слухати мене, не жадаючи ні від кого за те грошевого довіря, складок, жертв, а др. К. Левицький і комітет, якого іменем він говорить, жадають за свої слова від суспільности гроший і то не малих гроший. Значить, наші слова повинні йти зовсім не на однакову вагу.

По друге: міг і можу я протягом пяти літ сто раз помиляти ся (др. К. Левицький не помиляєть ся ніколи?), сто раз суперечити сам собі, то ще в того не виходить, щоб я через се стратив право забирати голос у справах, які цікавлять мене й загал Русинів. А вже найменше виходить із сього для дра К. Левицького право

— відмовляти мені свободи слова, якої не відмовляється навіть ніякому злочинцеві.

По третє: міг я 1900 р. писати так, а 1905 р. інакше, значить, сором мені; аче через се ще справа завязана театрального комітету в р. 1903, його складу, його рахунків, заангажованя народньої чести в театральну справу, „Заяви“ і т. и. не зробила ся ясною, і її вясненя має право домагати ся кожний громадянин, а бажаючи вкоротити мені се право др. К. Левицький зраджує тільки, що жадане ясности в сих справах чомусь виводить його з рівноваги.

А нарешті: чи справді я так дуже суперечу сам собі в р. 1900 і 1905? Прочу кожного читача взяти до рук XI книжку Л.-Н. В. з р. 1900 і читати мої „Уваги про галицько-руський театр“: „Ми доси не знимали в Л.-Н. В. розмови про галицько-руський театр. Соромно було. Українцям, які живуть у тім переконаню, що галицько-руський театр, субвенціонований краєвим грошем, маючи за собою вже мало що не 40-літню історію, повинен стояти високо і високо держати стяг національної української штуки, ми муіли-б були сказати, що се ілюзія, що наш театр з артистичного боку стоїть низше від неодної з слабших українських труп, а з погляду національного також не зовсім може видержати критику“ і т. д. І кілька рядків далі: „Сей театр у теперішню пору не має ані одного такого артиста, ані одної артистки, що могли-б зрівняти ся з першорядними артистами в українських трупах, що режисерія, школа в тім театрі або зовсім не існують або ведуть ся в дусі зовсім чужім нашій питомій штуці“ і т. д. І далі на стор. 71: „Нашим артистам, часто мало талановитим і мало інтелігентним, ніде навчити ся, як грати людві ролі. Рідко хто з них уміє підглянути щось у народньому житю сам власними очима; більша часть грає, як Бог на душу положить, або й не грає зовсім, а тільки рецитує свої ролі“. На тій же стороні трохи низше: „були хвилі, коли наш театр... з артистичного погляду стояв низше, ніж коли будь за весь протяг свого істнованя“.

А що, „не треба бажати собі ліпшої агітації за нашим театром у Львові“, кажучи словами дра К. Левицького, як я робив у р. 1900? Правда, щоб влагодити той острый суд, я признав нашому театрові й деякі заслуги власне в реченю, яке цитує др. К. Левицький і яке я репродукував висше. Та хіба-ж те реченє перечить сьому осудові і тій думці про театр, яку я висловив у своїй

статі в попередньої книжки Л.-Н. В.? По мойому ані крихітки не перечить. Що він популяризує наше слово й нашу пісню, розносить її в різні сфери (тоді я писав під сьвіжим вражінем гостини нашого театру в Кракові), притягає до себе молодіж і т. и., се все так, та се все не значить іще, щоб він зробив ся у нас культурною силою, щоб відіграв велику ролю в історії нашого національного відродження і щоб не був мізерною копією иньших театрів. Завважте надто, що мої уваги виказують головни користи вандрівного театру, яких при осілім не буде. Так само нема ніякісінької суперечности і в тих дезідератах що до стабілізації театру, які я висловляв 1900 і 1905 року, хиба о стілько, що тоді, покладаючи надії на запал і вмільсть д. Гриневецького я думав, що 3—4 місяці пробуваня у Львові могли-б дати акторам сяку-таку школу та підсвіжити репертуар, а тепер по сумних досьвідах остатніх літ та при управі д. Губчака я вважав такий короткий речинець недостаточним.

Ось ті страшні злочини, які по думці дра К. Левицького повинні-б мені відібрати право виступати перед громадою зі своїми поглядами. Та щоб до решти добити мене й проф. Грушевського, наш прокуратор здобуваєть ся на остатній спосіб і заявляє: „Що більше, комітет будови театру числив ся також в тим, що найдуть ся людці, котрі братів з України відвернуть від справи нашого театру, а навіть у нас в краю будуть перепинювати роботу“. Оге речене вірець майстерної стилізації. Бачите: комітет числив ся — а які були його числа, до чого дочислив ся — не відомо. „Найдуть ся людці“, а чи знайшли ся справді — не відомо. „Навіть у нас у краю будуть перепиняти роботу“ — ага, тут ми на твердім ґрунті! Се ми грішні, проф. Грушевський і я перепиняємо патріотичну роботу добродіїв Левицьких і тов. Що ми також ті людці, „котрі братів з України відвернуть“ — не сказано, і коли-б ми на се сказали дру К. Левицькому, що весь сей час від 1903 р. ніхто з нас на Україні не був, ніхто на Україну ані словечка против руського театру та театрального комітету не писав, ані до приїзжих Українців не говорив, — то др. К. Левицький мав би право сказати нам: „Але-ж панове, я про вас ані про нікого в загалі не сказав нічого злого, я вказав лише, що комітет числив ся з такою евентуальністю, але чи вона наступила, того я не сказав зовсім“.

От і виходить, що підозріне на нас фактично кинено, нас у кепськїм сьвітлі показано, людцями названо, можности оборони нам не дано, а комітет поставлено в надлюдськїм, блискучїм сьвітлі, що, мовляв, наперед предвидїв „крамолу“ і запобїг їй — і все те одною маленькою інсинуаційкою! Зовсім так, як „дочка одного генерала“, що то по російськїй приповідцї

И капиталъ прїобрѣла,

И непорочность соблюла.

Бачите, так пускаєть ся противникови пісок у очи! Треба навчити ся, щоб се вміти. І щоб після таких блискучих штучок заявити, що „комітет і дальше ставати буде в оборонї народної чести та з пожертвованєм трудитись буде“. Справдї, щоб так трудити ся, на се треба не малого пожертвуваня, на яке не всякий здобудеть ся; та чи потребує наша народня честь аж таких адвокатів, як речники театрального комітету, се иньше питанє.

Не даром кажуть: удар у стіл, і відізветь ся д. Вол. Шухевич. І він позавидував лаврїв дру К. Левицькому і поспішив зараз у 31 ч. „Дїла“ оповістити сьвітови й своє відкритє. Як у всякого дїлєтанта воно вийшло, говорячи словами Лессінга, „im Einzelnen übertrieben, im Ganzen falsch“. Подаємо його в цілости: „Ще слово до борби о театр. Додатково до вчерашної статї дра К. Левицького а рівночасно у відповідь др. І. Франкови на его на пасти на комітет додаю, що просьба о краєву субвенцію на театр вийшла з комітету як раз за порадою пп. Мих. Грушевського і дра І. Франка, котрі яко редактори Літ.-Наук. Вістника ось що в кн. XI за рік 1900 на стор. 132 писали: „Всї австрійскї Словяни мають свої постійні сцени: Чехи у Празї, Сербо-Хорвати в Загребї, Словінці в Люблянї, Поляки у Львовї і Кракові. Одні Русини не спромогли ся доси на постійну сцену. Правда, на се склало ся багато причин, та вжеж тепер повинні й вони (Русини) старати ся не відставати по заду иньших націй. Щось трохи грошїй є вже призбираних на будову театру, ще стільки можна-б з часом призбирати. Коли-ж місто і край синули коло 1,300.000 зр. на польскїй театр, то повинні по справедливости виасїгнувати бодай яких 200—300.000 зр. також на рускїй. Чи приїде одначе до того і коли?“ Так писали ті панове в р. 1900, а нинї? — Проф. Вол. Шухевич“.

А щож нинї? — запитаємо й ми. Чи нинї ми противні тому, щоб у нас був постійний театр? Ні. Чи противні тому, щоб місто

й край „сипнути“ й на наш театр субвенціями? Ні. Отже яку ціль має відкритє проф. Вол. Шухевича? Зовсім невинну: назвати моє виступленє „напастю“ на комітет і приписати нам із проф. Грушевським слова і вчинки, в яких ми були зовсім невинні. Бо цитованих ним слів, хоч вони були в Л.-Н. В., фактично жаден із нас не писав, і імпутованої нам поради театральному комітетови ми не давали вже хоч би тому, що слова були писані в р. 1900, а комітет завязав ся в р. 1903. З таким самим правом міг би проф. В. Шухевич сказати, що ми винуваті і в цифрі 300.000, що в історії нашої театральної справи відіграла таку дивну ролю.

Се ми й зазначили, виславши до „Діла“ ось яке спростованє: „На підставі параграфу 19 закона прасового просимо спростувати видруковане в ч. 31 „Діла“ твердженє проф. В. Шухевича, буцїм то „просьба о краєву субвенцію на театр вийшла з комітету як раз за порадою пп. Михайла Грушевського і дра Франка, котрі яко редактори Л.-Н. Вістника от що в кн. XI за рік 1900 на ст. 132 писали“ і т. д. Цитовані п. Шухевичем слова взяті ним з новинки, не підписаної ані проф. Грушевським, ані дром Франком. Про якусь пораду театральному комітету, що тоді не істнував, у тій новинці також нема мови. З поважанєм М. Грушевський. Др. Іван Франко“.

Се наше спростованє подало „Діло“ під титуликом „Криве спростованє“ і додало до нього ось які свої уваги: „Містячи се спростованє без огляду на § 19 прасового закона (котрий тут ні при чім), ми дивуємо ся, що пп. Франко і Грушевський уважали за відповідне виступати з таким dementi. На цілім сьвіті редактори відповідають за зміст видаваної ними часописи, а одвічальність моральна редакторів не має місця лиш тоді, коли від редакції додано відповідне застереженє. При інкрімінованій замітці Л.-Н. Вістника, яку зацитував проф. Шухевич, нема ніякого редакційного застереженя, а на верхній окладинці книжки стоїть як „бик“: комітет редакційний: проф. Грушевський і др. Іван Франко. А може і се неправдиве і пп. Франко і Грушевський „спростують“ се знов на основі § 19 прасового закона?“ (Діло ч. 34).

Ми не підемо слідом за льогікою сеї уваги і не посудимо редактора „Діла“ о авторство сього пасквіля на здоровий розум і почутє справедливости, і припускаємо, що написав се якийсь домашній редакційний блазник, що не привик числити ся ані зі словами, ані з фактами. Та все таки позволимо собі сказати на його уваги ось що: § 19 пр. зак. тут був зовсім на місці, бо ми про-

стували фальшиві факти. На окладці „інкримінованої“ книжки XI з р. 1900 „як бик“ стоїть „за редакцію відповідає Володимир Гнатюк“. Він, а не хто иньший по загально прийнятим у світі правилам відповідає не лише перед властями, але й перед громадою за всі непідписані статі й нотатки. Розтягати таку одвічальність на всіх членів редакційного комітету може тільки чоловік, що не має поняття про літературні звичаї. А вже робити так, як зробив п. В. Шухевич і з чим солідаризуєть ся й „Діло“, себ то накидати членам редакційного комітету авторство непідписаної і фактично не ними писаної статі, се вже річ по просту безсовісна. Та й як би ще в тій „інкримінованій“ нотатці справді було щось таке, що варто-б було самообльованя панів полемістів!

Та щоб не бракувало ніякого тону в тім концерті, відізвав ся й дир. Борковський у ч. 35 „Діла“ і „пустив віца“ на цілий фелетон. Держачи ся народньої приказки: „Забив ти мою маму, забю я твою свиню“ він задає собі питанє: чи треба нам наукового товариства? Щоб відповісти як слід на се питанє, він бере до помочи Льва Толстого, який у однім своїм трактаті доказує, що люди науки і штуки — дармоїди, які служать „панам, богачам, таким самим як і вони дармоїдам, що живють з праці робучого народу, а тільки не тому народови“. Правда, Л. Толстой те саме говорить і про інженерів, зоологів, техніків, лікарів, малярів, музиків і в загалі вважає кутьтурний поділ праці чортівською видумкою. Правда, він своїми словами висік самого себе за свою 50-літню літературну працю і висік дир. Борковського, що 40 літ плекав науку. Та про те дир. Борковському дуже імпонують ті погляди „славного російського мислителя“ і він кінчить виписки з нього ось яким „віцом“: „Як не глядіти на ті мудрованя, чи згоджувати ся з ними цілком, чи лише в части і в застереженнями, чи цілком ні, — всеж таки признати треба, що вони коли не ліпші, то ні троха не гірші від виводів, якими др. Франко хоче виказати, що нам театру не треба, що театр навіть погана, шкідлива річ. Воно-б то по правді і сокира — річ погана, бо не оден уже сокирою провалив другому голову! Та на такий лад не треба би нам не то театру, а й наукового товариства з єго апокрифами і всякими -льофіями та -графіями, ні товариства любителів літератури, науки і штуки, ні вистави образів. А був би за такою гадкою ще й авторітет Толстого; бо хоч др. Франко вдав ся у нас чоловік не аби який розумний і вчений, то й Толстой не дурний собі дідусь“.

Біда лише те, що дир. Борковський кепський гуморист, бо його „віц“ на віц не сьмішний, а на поважну річ не поважний. Бо раз те, що Франко не говорив против театру в загалі, отже анальоїї між його статєю і висновками Толстого нема ніякісїнької. А друге те, що й між Науковим Товариством ім. Шевченка і підприємством театральним також анальоїї дуже не багато. Наукове товариство виросло і стоїть по часті запомогою з публичних фондів, із яких у далеко більшій мірі черпають нїнші подібні організації і в яких піддержуваню повочасна держава бачить одну з рацій свого істнованя, а в далеко більшій мірі працею своїх членів і функціонерів; воно ніколи не пускало ся на всенародню жебраницу і не ставило успіха тої жебранини пунктом народньої чести. Що до вартости його праці навіть для простого робучого народа у нас із дир. Борковським не повинно-б бути двох думок, коли-б дир. Борковський забув на хвилю про своє „віцмахерство“, а пригадав собі, що й він 40 літ був учителем і працював у фаху „розвиваня духа“, що є так само важним чинником у людськїм розвою, як і тіло. Чи може дир. Борковський не чув ніколи того гарного афоризму, що голод тіла чоловік може стерпіти, а голоду духа не може?

А що до Наук. Тов. ім. Шевченка, то дир. Борковський не потребував ходити аж до Толстого по науку. Вистарчило-б йому пригадати собі той блаженний стан, у яким він і йому подібні патріоти держали се товариство до 1892 року. Тихі зітханя за таким іділлічним станом чуємо вже не від нині і не від першого дир. Борковського. Ми бачили вже й проби здійсненя тих бажань і не виключено також, що такі проби повторять ся і в недалекій будущині. Можливо, що „реформи“ товариства увінчають ся нарешті й пожаданим успіхом. Історія оцінить, на скілько ті бажаня й заходи патріотичні і розумні.

Ів. Франко.

Гостина театру „Руської Бесіди“ у Львові.

Живо маю в пам'яті всі вражіння, які мені приніс кількотижневий побут Руського театру у Львові, в січні й лютім 1905 р., вражіння — скажу щиро — сірі, буденні, що мене рідко коли загрили, а майже ніколи не пірвали. Бож і всьо було там звичайне, безфарбне, сіре — ніщо не висунуло ся поза тісні межі традиції, втертого шаблону та перестарілої рутини. Поперед усього старомодна салька „Gwiazd“-и, тісна, плоска, без вглублення та без акустики; сцена занадто близенько видців, томуто й актори все ярко освітлені, перуки, шінки та всякі смаровила, діри й латки компромітуючо понищених костюмів занадто видні, щоб не псувати ефекту. Не затирали ся яркості, дикція виходила грубо, вражала повна недостача достоїнства в рухах, недостача рисунка в укладі фігур — а без того всього нема плястичної штуки, до якої зі зверхнього огляду належить театр.

З тої вже причини чимало тратила штука, тратили актори, а разом із ними й публіка. Над репертуаром висіло весь час якесь фатум сірости та безкровности. З драматичного репертуару пересунули ся через сцену: Стешенка „В народі“, Старицького-Александрова „Ой не ходи Грицю“, Янчука „Вихованець“, Кропивницького „Перехитрили“, Квітки „Сватання на Гончарівці“, Тогобочного „Жидівка-вихрестка“, Тобилевича „Хозяїн“, Кропивницького „Невольник“, Манька, „Нещасне кохання“, Котляревського „Наталка-Полтавка“, Старицького „Як ковбаса та чарка...“, Горького „Міщани“ та „На дні“, Найденова „Діти Ванюшина“, Ерста-Левицького „Пан професор Хитрий“, Кляйста-Франка „Розбитий

збанок“, Гавалевича „Гузик“, „Хата за селом“ у перерібіці Мелєрової. З області опери та оперетки бачили ми Аркаса „Катерину“, Сметани „Продану наречену“, Артемовського „Запорожець за Дунаєм“, Кропивницького-Порошина „Пісні в лицах“, старенького оспіваного „Барона циганського“, катаринкового „Пташника з Тиролю“, „Дон Цезара“, „Ямарів“ та „Весіле при ліхтарнях“. Крім того грав іще руський театр Яновської „Відьму“ та Гротенка-Старицького „Сорочинський ярмарок“.

Уже сам перегляд штук говорить наглядно, що репертуарови багато дечого не ставало. Не було в його укладі обдуманой програмовости, не було того всього, що свідчить про артистичний смак та освітність театральної управи. Часом визирали з афішів огляди чисто матеріяльної натури, а всьому видно було безмісність і припадковість.

Подумайте собі, що перед тим „зеркалом обичаїв“ стане колись наш віддалений наступник та схоже в ньому шукати доказів та вказівок нашого естетичного і товариського рівня. Який був устрій духовий тої суспільности — питає він — що жила тим репертуаром?... При читаню наших оригінальних драм, що (з малими виїмками) визначають ся нечуваним убожеством мотивів, вічно обертають ся в залятому крузі „нешасного кохання“, огорне його певно сум, несмак та нуда...

Що до поважних творів драматичних чужих літератур, як відомо, держить ся у нас система цілковитого ігнорованя всього, що виспівала неукраїнська муза.

В цілім світі кожда шануюча себе управа театру вважає своїм обовязком перещіплювати на свою сцену чужі твори, що чи то талантом, чи ідеєю мають тривкіїше значіне. Не розуміла того ніколи управа галицького театру — а сеж одинока руська сцена, що має спромогу виставляти чужі твори українською мовою.

Одностайний дотеперішній репертуар фатально відбиваєть ся на грі акторів. Бувало так, що вони не вміли ходити по сцені, ні рушати ся, ні говорити. Тому на мою думку побіч вичерпуваня (а не систематичного відгріваня!) оригінальних українських творів треба доконче звернути ся до чужих майстрів. Тою дорогою можна витворити театральну традицію, акторів приневольить ся до зусильної ривалізації, та витворить ся можливійший репертуар.

Для Львова приніє остатній сезон лиш одну оригінальну новину, Стешенкову драму „В народі“. Зміст її досить простий.

Сільська учителька на Україні цілим серцем віддана народови, заходить ся коло осьвідомлення молодого покоління; в вільних хвилях збирає у себе дівчат та парубків і оповідає їм історію України; з тої причини попадає в конфлікт із начальником громади і писарем, так що громада проганяє її, ба навіть наводить на неї жандармську ревізію. До скріплення конфлікту починаєть ся й те, що вона не хоче прихилити ся до залицяня старшини таї одній сільській дівчині помагає оперти ся волі батька, що хоче її віддати за писаря. В селі живе також лікар, зразу дуже закоханий в учительку, та коли появила ся в дворі гувернантка-кокетка з великопанськими поровами, він відвертаєть ся від учительки та аж під кінець драми коли прогнана учителька збираєть ся до відїзду з села, велить автор без ніякого глибшого мотивованя вернути ся лікареві до неї. Ся подія заскакує видця досить несподівано, бо автор не приготував, психологічно не умотивовав, не оправдав її. Драма Стешенка промовляє до душі гарною тенденцією та долею „тої наймички, що йде між мужиків заробляти гроші“. Сценічно вона слаба. Поперед усього нема в ній живої акції, нема драматичного нерву, загалом того всього, що загірло, зацікавило-б видця. Житє на сцені виходить якесь мляве, бліде, анемічне та без сили. Крім кількох гарних яв багато наївности та примітивности. Тож не диво, що втома віяла в той вечір зі сцени, на якій рішано всякі „питання“, говорено палкі фрази та довгі неприродні монольоги. Дієві особи роблять вражінє легенько зарисованих силветок не конче навіть удатних. Сама героїня не вважаючи на огнисті фрази не багато має живої крові; лікар зроблений коштом психологічної правди, а кілька поменших осіб, се типи 18 віку, немов просто скопійовані з галерії Котляревського. „В народі“ відіграно дуже слабо, та був се мабуть наслідок загальної втоми з подорожі, але й не конче совісного приготуваня.

Иші оригінальні твори, які грав руський театр, добре відомі нашій публиці як львівській, так і провінціальнойній.

„Невольник“, безперечно дуже слабенький твір, та в його будові видно знанє сценічних потреб. Поруч дуже слабих сторін є там живе і тепле відчутє минувшни, є доволі артистично вишкано тло епохи та досить вірно відтворений її стиль. Тому штука подобаєть ся ширшому загалови і „робить касу“.

„Перехитрили“ — се комедія. Повні коміаму ситуації, дотепні, хоч невишукані події, сьмішні типи, живий діяльог — усе те складаєть ся на веселий житевий образець, і треба признати, що „Перехитрили“ відіграла наша дружина природно і добре.

З інших вистав був більше вдатний „Хозяїн“. „Відьма“ — відповідно до афіша „фантастична феїрія“, по більше зрозумілому терміну фантастичне чудовище, ординарний театральний фабрикат без ніякої вартости, і навіть Лисенкова музика не додає йому вартости. Цілість банальна, а в подробицях часто неестетична. Притім такий твір вимагав багатой вистави, акцесорій, тому наш театр у той вечір робив дуже прикре вражіньє. Штуку відіграно загалом дуже слабо. Вокальна часть була дуже слаба. Хори при вражаючому невіривнаню голосів співали нечисто і нерівно. Тому дворазову виставу „Відьми“ вважаю непростимим гріхом управи театру, а разом і сьвідомством її смаку та артистичного образования.

Те саме мож би сказати й про „Сорочинський ярмарок“. Мізерне, банальне, зі славним українським „заспіваймо собі“, „погуляйте дівчачонька“ або „напиймо ся“. Штуку відіграно... властиво не було там що грати. Старенька „Хата за селом“ не зійде мажуть ніколи з менчих сцен. Причина сього лежить і в тім, що „Хата за селом“ дає грі акторів широке поле до попису. На жаль той попис остатнім разом не вийшов понад міру звичайної гри основаної на шаржі та переборщеню і то в цілій скалі характерів почавши від типу Гамлета з третьюрядной сцени, а скінчивши на звичайних циркових кльовнах.

Що до перекладів чужих творів у поважному репертуарі, як я сказав, ми дуже вбогі. Десь на дні театральної бібліотеки лежить подертий переклад „Чести“ Судермана „За-для сьвятої землі“ Гавалевича, „Попихайло“ Шуткевича, „Шалавила“ Глінського, „Власть тьми“ Толстого, „Уріель Акоста“ Гуцкова, ще якісь комедії перекладені Дром Олесницьким — тепер придбаню Горького „Міщани“ і „На дні“, Найденова „Діти Ванюшина“ та Ернста „Шан професор Хитрий“ (?) (Flachsmann als Erzieher) — ось і весь добуток за довгі, довгі літа!

Великий артистичний і касовий успіх мала голосна драма Горького „Міщани“. Відіграно її дуже старанно і вдатно. Що до мене, то ненавиджу копій зі сцени, тому не заїмпонували мені п. Захарчук та Юрчак, з яких перший дуже інтелігентно відтворив Камінського в ролі Тетерева, другий з грубого скопіював

Сольського-Перчихіна. Найсильніше промовив до мене п. Гембіцький, не менше добрі, а передовсім самостійні були обоє Стадники Рубчакова та Осиповичева.

„На дні“, се безперечно твір великого таланту. Відбігаючи цілком від правил драматургії, без одноцільної акції та героя — се проте твір небуденний, що має велику літературну, ба навіть сценічну вартість. Рішає тут сила правди, сила трагічного елемента, що віє в тих картинах відтворених автором справді з глибокою інтуїцією. Великий „співак терпіння“ пірнув дійсно на саме дно життєвого вира, опер ся о тверду грудь сірої юрби, та відтворив галерію типів із того невідомого світа, куди ніколи не вдираєть ся яснійше промінє. І пересунув поперед наші очи ряд постатей, з брутальними рисами, на пів дикими лицами, а все майже сумними очима... Бо Горкий полюбив той світ, полюбив тих, що їм сонце „сіро світить“, зрозумів та відчув тих, що їх брутальне жите кинуло на дно, де мряка, де голод і нужда... І страшно там „на дні“, де в гнилій воні пивниць повзають ті пронащі душі, де царює цинічний безсором та блудить блідий привид злочину. Там вічний гамір, крики, сварня, наруги і не каламутить тої гармонії ні смерть, ні новий злочин. Часом лише запалюєть ся там щось мов у вигорілому кратері — то хвиля пробудження, та й її заглушить знов новий гамір. І знов попливе жите старим руслом, як велика каламутна ріка...

В творі видно недостачу загальної акції. Драматичний конфлікт обіймає ледви кілька осіб, впрочім ціла акція розвиваєть ся на поодинокі особи. „На дні“ відіграли наші актори досить добре. На перший план вибив ся п. Гембіцький, що в ролі Бубнова сотворив артистично викінчену креацію. Добре грали пп. Захарчук, Юрчак, Стадник, Махніцький та Ніжанковський. П. Махніцька в ролі Василя мала щасливі моменти, хоч цілість не виїшла так, як би належало бажати, а вже ява, де Василина просить Івася, щоб її увільнив від чоловіка, виїшла неприродно деревляна. Дуже милою Наталкою була п. Стадникова. П. Рубчакова не вважаючи на працю не була в силі видобути з ролі Настасі того всього, що в неї вложив Горкий. Менші ролі п. Леонтовича, Рубчака і Дякова та Осиповичевої не виїшли понад пересічну міру.

На виставі „На дні“ працював найтяжче суфлєр. Під адресою режисерії можна би зробити не одну замітку, дарма, що афіш звіщав, що „штука грана після вказівок самого автора“.

„Пан професор Хитрий“, се перерібка німецького твору Оттона Ернста, перерібка інтересна з огляду на вдатне пристосоване її до шкільних відносин нашого краю. Дарма, що по волі автора діє ся все те на Буковині; якось воно виходить tout comme chez nous! На сцені стирають ся з собою два світи, дві педагогічні системи. По однім боці мертвечина, плісень, суха рутиня, що складають ся на механічну систему отуманення, — по другім свіжість, свобода навчання, образоване критичних умів. Тож снують ся на сцені типи педагогів, переважно жертви свого заводу — типи такі знайомі, десь стрічані в житю. Є між ними й звичайний ошуканець (Хитрий), і ординарний клеветник (Брус), і учитель-картяр (Каргак), і стуманілий ідіот (Вербина), і ціла галерія неприналежно вчоловічених індивідуїв, а серед них лиш один Любович, один педагог із покликання. Покійний Остап Левицький вкладаючи акцію в рами наших відносин, брав і ті типи з життя.

Зміст твору досить поєдинчий: по вчителю з вищою платнею отвірає ся місце, на яке убігають ся Любович і Брус. Боротьба за становище розвиваєть ся при помочи звичайних інтриг, доносів і клевет, а все те концентруєть ся в руках Хитрого. На Любовича навіть засідають ся доносчики і ловлять його в шкільній канцелярії на солодкім tête à tête з Миловичівною. В часі дисциплінарного слідства проти Любовича приймає ситуація зовсім несподіваний оборот, наслідком того Брус і Хитрий дістають димісію, а Любович похвали, више становище і руку Миловичівної. На сцені тріюмфує правда, побіда чесности над плісню та брехнею. „Пан проф. Хитрий“ попри велике „агітаційне“ значінє має вагтість також як твір сценічний. Шкодить йому все те, що його віддалило від оригіналу, себто: балакучість, незвичайно повільне темпо акції, безконечне накопичене дрібничок та епізодів, що не дають сконцентрувати ся головній акції. Разить також кілька дешевих мьєлодраматичних ефектів. Виконане на руській сцені було переважно бездоганне. Визначали ся п. Юрчак, Стадники і п. Захарчук у підрядній ролі сторожа.

„Гузик“, се дуже мила сценічна картина із великоміського подружнього життя. Гавалєвич безперечно великий знавець жіночої душі — спеціально жінок Варшавянок враз із цілою їх психічною мозаїкою. Субтельне різьблене характерів, елеганція, артистичний смак, уміле веденє живого займаючого діяльога творять правдиві сценічні „цяцьки“: Зміст штуки простенький. Чоловік любить щиро

свою молоду, гарну жінку, та вона бажала-б иньшої любови, тої, якою оточуєть ся звичайну ляльку, тої любови, про яку начитала ся в романах. А тут чоловік являєть ся для неї лише батьком, приятелем — „боною“, а його коханє, се таке звичайне, прозаїчне „для домашнього вжитку“. Тому одного разу рішаєть ся дотепна жінка заграти на струнах заздлости. З наївністю та легким цинізмом розповідає чоловікови якусь видуману історію про залицяне п. Володимира, що так гарно говорив до неї: „люблю вас — обожаю!“ ба навіть радив їй покинути мужа та втікати з ним. І чоловік йме тому віру, а вона пізнавши його заздрість, перепрашає його, та при нагоді невинних пестощів перешукує його кишені і знаходить гузик, що видаєть ся їй доказом зради. Робить гіркі докори чоловікови, та опісля прояснюєть ся справа, бо се був гузик від її власної корсетки. II. Стадники відтворили ті сцени дуже добре, а вже гра п. Стадникової з цілою хроматичною гамою найсубтельнішого тінюваня була знаменита. У всьому був слід совісної артистичної праці, смак і елеганція, яку так рідко доводило ся мені бачити на руській сцені.

Найденова „Діти Ванюшина“, се безперечно сильна проява драматичної творчости молодой Росії. Загальним тлом і типами нагадує драма Горького „Міщан“, хоч написана значно раньше. І тут на сцені стирають ся з собою два сьвіти, два покоління. З одного боку старий Ванюшин, типовий російський міщанин, зі своєю тісною філософією житя, зі своїм колтунським поглядом на сьвіт, на людей та родину — а від нього пропасть переконань, змагань і бажань відділені його діти. В такій душній, гнітучій атмосфері взаїмного нерозуміння розвиваєть ся сильна, потрясаюча драма людських душ. Цотайні зносини Константина з Леною, безщасна доля Людмили, що кинула чоловіка п'яницю та вернула до родини, прогнанє Олексія зі школи і цілий ряд подій, конфліктів та епізодів вяжуть ся в акцію повну драматичной сили і напруженя, яку розв'язує внесений до кімнати труп старого Ванюшина в хвилі заручин Константина.

„Діти Ванюшина“ грали наші актори загалом задовольючо. Стадник у ролі Олексія був найліпший; грав його природно, грав нервами і серцем. а третя дія була просто popisом його акторської штуки. В грі п. Гембицького (Ванюшин) поруч сильних моментів „fugioso“ не було тої дискреції ні субтельних півтонів, яких декоуди вимагає роля. Красавіна грали Ніжанковський (і Шере-

мета другим разом) оба без закиду. Н-ні Рубчакова (Людмила) була загалом добра, лише приймала часом у рухах і позі якусь штучну, статуїну нерухливість, що вражала неприродністю. Менші ролі (крім Константина та Інни) випали доволі вдачно.

„Розбитий збанок“ Кляйста перероблений д-ром Франком для руської сцени явив ся твором слабим, без великих сценічних прикмет. Стара фактура самого твору, спосіб веденя акції, неконче дотепне перетрансформоване на наші відносини не ворожать „Розбитому збанкови“ театральної будучности. До ослабленя вражіння причинилось і те, що цілість гри не вийшла як слід. Не було в ній того темпа, якого твір вимагає, та не було розумного режісованя.¹⁾

Поле опери репрезентують у нас доси „Катерина“, „Запорожець за Дунаєм“, „Cavalleria rusticana“, Ярецкого „Поворот батька“, та недавно введена комічна опера Сметани „Продана наречена“.

Два рази виставлена в минулому сезоні „Продана наречена“ тішила ся великим успіхом. Сама опера основана на людських чеських мотивах, переважно простенька, більше артистична хіба в увертурі, кількох сольових співах, трьох дуетах, та у славному секстеті „Гей подумай Марійко“ (зрештою копії московського „Красного сарафана“).

¹⁾ До сеї уваги шан. рецензента мушу додати ось що. Кляйстів „Розбитий збанок“ зачислила давно вже німецька, французька та англійська критика до перлин німецької драматичної літератури, а про „старість“ його фактури свідчить найліпше те, що досить новий письменник, Гергард Гауптман, аж два рази силкував ся копіювати її („Biberpelz“ і „Der gothe Hahn“). Се до відома д. Чер. та рецензента „Діла“, яким не вадило би крихітку знати історію літератури. Що до моєї перерібки, то вона зроблена була як раз 20 літ тому назад, 1884 р. на просьбу пок. Івана Гриневецького. Та йому не довело ся виставити сеї комедії, і вона отсе 20 літ щасливо перележала в складі шпаргалів „Руської Бесіди“. Бачивши свою перерібку на сцені я признаю, що вона не дуже вдачна, занадто трівіалізована. Але з другого боку мушу сказати, що відіграю її — по просту погано. Режисерія мов навмисне подобирала до кожної ролі особи найменше для неї відповідні. З виємком д. Гембицького всі грали мов на злість, усі кричали де треба було говорити, а дехто для відміни булькотів таке, чого не можна було розуміти. Пані Ошиовичева вищала, актор, що грав Данка, стояв і говорив перед судом мов у коршмі або на толоці, писар відповідав на питання начальника таким тоном, як погонич промовляє до коний і т. д. Одним словом, вистава „Розбитого збанка“, одинока, яку я бачив протягом отсеї гостини нашого театру у Львові, лишила у мене як найприкріше вражінє. *Ів. Фр.*

Придбане „Проданої нареченої“ українському репертуарови було дуже щасливою гадкою бувшого директора д-ра Гриневецького. З правдивою радістю йшов я послухати мельодійну музику Сметани, та рівночасно збудило ся в мині побоюване що до її виконання. В моїй уяві все ще стояли незрівнані виконавці Янка — Фльоріяньський та Оржельський. Та вже по першій дії розвіяв ся мій скептицизм, і ціле виконане опери впевнило мене, що при совісній праці можна би своїми домашніми силами виставляти деякі лекші опери.

Янка співав д. Гаєк. Молодий співак із невеликим, але симпатичним голосом, якого вживає з великим знанєм, виконав свою ролю дуже старанно. П-ні Рубчакова опрацювала креацію Марійки дуже совісно, та в границях її співацьких умов виявила ся в завдання досить щасливо. Дуже добрі були під зглядом вокальним і сценічним д. Костів у ролі Вацка та д. Рубчак як сват Кецаль. Цілість робила в повні корисне вражіє. Хори співали рівно й складно. Жалувати лише треба, що секстет у 3-ому акті випав слабше, бо не було в ньому рівноваги голосів ані того субтельного dolce, якого бажав автор. Некопче дорівняла вокальному виконаню музика 30-го полку, що пр. гарну увертуру до I дії відіграла низше всякої критики.

За те прикрим розчарованєм була для мене вистава Аркасової „Катерини“. Сим разом задовольнила ся дирекція театру залю „Gwiazdy“, коли для „Проданої нареченої“ наймала досить акустичну залю „Jad Chaguzim“. Представлене „Катерини“ усуваєть ся властиво з під критики. Якесь непорозуміє істнувало між сценою і публікою, що прийшла на оперу, а дуже часто дивила ся на пантоміму ілюстровану оркестрою руського театру. Крізь трівіяльні звуки оркестри продираля ся лише часть висших тонів співаків. Тому вистава „Катерини“ в залі „Gwiazdy“ була тяжкою кривдою заповідною співакам і всій публіці. Чому так стало ся? Не питаймо, бо на сцені руського театру ні про що нитати не варто.

З легкої оперетки перейшли через сцену покутуючі духи старих, так загально звісних творів, що й згадувати не варто. Головні партії співав д. Костів, молодий актор із гарним і витревалим темпераментом. Поруч нього визначила ся д. Кравчуківна живим темпераментом сценічним та сьвіжим, великим голосом.

Сумуючи вражіння гри нашої дружини годі не сказати, що з малими виїмками у них усе ще на очах акторська шкаралуща, більшість усе ще „грає“, „показує“ на сцені, але не живе сценічним життям, не творить.

Особисто маю незвичайну пошану для тих людей. Праця на сцені галицько-руського театру більше як невдячна; треба справді великого запалу до штуки і великої саможертви, щоб піти в службу галицької музи! Наша сцена при тім від довшого часу не виховує артистів, але майже від першої хвилі експлоатує їх, нищить фізично й морально, а потім „невжитки“ висилає на ласку родини... Ту дорогу перейшли найвизначніші актори галицького театру.

Театральний персонал у теперішньому складі — поруч обізнаного зі сценою д. Гембицького та працюючого Стадника має молоді, гарні таланти, що подають добрі надії. Поперед усього д. Захарчук. У цілій скалі ріжнородних типів, які доводилось йому грати у Львові, мав він тони сильні, що були проблисками й виразом самостійного артизму. Але-ж хто знає систему практиковану у всіх провінціальних театрах, а спеціально в руських, де не вважаючи на двох режисерів на афіші видно на кождім кроці недостачу розумної режисерії, хто знає ту систему основану на обсаджуваню найсуперечніших роль тими самими артистами, той зрозуміє, що при таких стані річий не може бути й бесіди про розвій та скристалізоване якого таланту; навпаки, індивідуальність одиниці вповні затираєть ся, а присвоївши собі сценічну рутину витворюєть ся звісний у всяких „шмірах“ тип „театрального омнібуса“, що повезе всьо, чим його наладує безтямність, несовісність або й примха режисера...

Тут головно лежить жерело шаблону, що так вкорінив ся на руській сцені. Тому в грі більшости так трудно добачити субтельнійші півтони, якусь фінезію, вміле підчеркуванє в степенуваню ефектів, так рідко стрічаєть ся щирий вираз самостійного артизму. На всьому слідне пятно „роботи“. В грі більшости видно деякі акторські способи, що пливають із рутини, а не з житєвої обсервації, плиткі ефекти далекі від сцентралізованя в одному великому ефекті правди! А се-ж одинока дорога, що веде на висоти дійсної штуки! Хору доброго театр тепер не має, а нерав бували хвилі, коли його місце заступав спів сильного альта (мабуть п. Леонтовичева) при

нечистому й нерівному „підтяганю“ різних мішаних, більше або менше приємних голосів!

Ще кілька уваг насуваєть ся мені під адресою режисерії. „Щиро кажу вам — говорив мені режисер львівського польського театру на виставі „Проданої нареченої“ — я не надіяв ся побачити у вас таке виконанє. Лише бачите, в тому всьому нема ви-режисуваня... Вони мабуть не мають режисера“... Дивно мені було, бо в руках тримав я афіш, а на ньому фігурували аж два режісери... І дійсно, та хіба давала ся відчувати досить часто. На народніх штуках клала свою долоню нестаранність, іноді легковаженє конечних річий. Тому гуртові сцени виходили все дуже слабо і парубки майже все ходили по сцені з блискучими перстеними на пальцях, сільські дівчата з фризурями à la Chimay і т. и. Тай обсада роль багато говорила про режисерію. Чому приміром ролю гвернантки „В народі“ грала п. Фялковська (тим більше, що грала її до спілки з суфлером!), чому ролю Марусі в „Відьмі“ віддано п. Малевичівній, коли так гарно грала її у-перед д. Стаднікова, чому Гриця грав (другим разом) д. Махніцький, а Чурая д. Дяків, а чому Константина в „Дітях Ванюшина“ грав д. Махніцький? Се все остане тайною „головної режисерії“, тайною рівно мені незрозумілою як і неоправданою...

Руська публіка з'електризована гадкою будови театру, навідувала всі вистави дуже численно. Не вмію сказати, чи діяло ся се „з патріотизму“, чи театр став для неї дійсно житєвою потребою, уподобанєм, накліном. Та коли я сидів на представленях руського театру в заповненій публікою залі, що лунала безконечним сьміхом, я дивував ся нераз тим людям, що могли так сьміятися. Дійсно, ніхто не вміє так сьміятися, як руська публіка в руському театрі! Се доказ тої безкритичної вразливости, яку мають люди не зжиті зі сценою та з драматичною штукаю, — люди, для яких кожний мебель на сцені, кожний рух або звук актора справляє несподіванку, може вивести їх із рівноваги. Се доказ безсильности та безвідпорности на вражіння, що пливуть зі сцени; се до певної міри грубошкірість літературного піднебіння! Тож руська публіка сьміяла ся, гей, сьміялась, навіть тоді, коли до того не було найменшої причини...

Степан Чарнецький.

Перша вистава укр. штуки і промислу у Львові.

Бажаючи подати нашим читачам статтю про виставу устроєну Товариством прихильників укр. науки, літератури і штуки у Львові і в огляду на те, що наші звичайні референти сього предмету, д. Ів. Труш і проф. М. Грушевський самі займалися устроєнням вистави, ми упросили визначного польського артиста д. Р. Братковеского написати про сю виставу, і подаємо читачам його працю. Ся перша українсько-руська вистава мала зрештою значний успіх; про неї багато писали всі значнійші польські газети, а за те руські збули її повною мовчанкою — характерний *signum temporis*! У дальшій книжці ЛНВ подамо огляд голосів преси про сю виставу.

Редакція.

„Товариство прихильників укр. науки, літератури і штуки“ дуже гарно сповнило своє завданє, утворивши в устроєній від д. 20 січня до 1 марта виставі дуже симпатичну цілість. Говорю „симпатичну“, бо годі мені знайти вислов, який ліпше характеризував би її: вона ані не велика, ані не пишна задля невеликого матеріялу, зібраного старанєм і доброю волею кількох одиниць, яким лежить на серці розбудженє в своїм народі культу краси і доведене до розцвіту вродженого українському народови почутя краси й гармонії, овіяного подихом глибокої сумовитости. Оті прикмети виявляють ся у всьому, що творять українські артисти, чи то буде образ, плахта чи думка. Як маляр бачу се переважно в гармонії колірів на образах, плахтах та різьбах.

Приступаючи до оцінки поодиноких предметів почуваю заклопотанє, від чого почати — почну хіба від лавреатів. Не моя річ доходити, чому надгороджено різьбарів, не малярів, і прийма-

ючи за добрий осуд комітету почну від надгороджених: се різьбарі, я сказав би — сницарі або інкрустатори Микола і Василь Шкрибляки, селяни з Яворова, косівського пов., що одержали золоті медалі. Обік прикмет спільних усьому гуцульському сницарству вони мають одну питому — чистоту рисунка і виконання. Мою увагу приковує ч. 18 — таріль Миколи, що визначається тим прикметами в висшій мірі від інших. Орнамент дрібнесенький, субтельний, намистинки дібрані гармонійно, удержані в ясних колірах, а що найбільше варто признання, се те, що при щільнім заповненю орнаментом, так що дерева мало що й видно, цілість виглядає дуже легкою. Так само шкатулка ч. 30 — її зроблено з кольорового дерева і дуже гарно згармонізовано з ним колір намиста вжитого до оздоби, — цілість зграбна і мила в тоні; ч. 27 — раква тисова дуже гарна і н. У всьому видно багато вродженого смаку в поділі площ, рівновазі кольористичних контрастів, а особливо в капітальнім ритмі розкидає він по ясному полю темні точки намистинок.

Брат його Василь виставив також гарні річи; він вирізняється якимось замилюванем до глибшого вирізьблювання деревляного тла, власне в тарелях, пушках; висмок — паличка, яка з природи річи, щоб була підпорою, не може бути ослаблювана різьбою. До її оздобленя він ужив крім намиста і металю ще й кавчука, що може являється податнійшим матеріалом; та я, хоч не консерватист, не годив ся-б з ним і противлю ся видуваню таких улекшень, бо вони помалу ведуть до фабричности, тандити і упадку.

Третій брат Федь, надгороджений похвальним листом, іде слідами Василя; виставив дуже гарні тарілки, особливо ч. 51, пушку, чарку — річи зовсім добрі.

Не знаю, чи багато дехто згодить ся на мій погляд, коли скажу, що вважаю старого Юру Шкрибляка, батька всіх трьох братів, за найлішого. Його пушка, власність проф. Грушевського, се клейнотик смаку, міри і якоїсь дістінкції. Орнамент розложений скромно, без переладования, з великою артистичною мірою; блискучок ужито дуже вміло, — все збуджує щирий подив, відки у прімітивного Гуцула взяло ся стільки артистичного смаку, який видно в кожній його дрібниці, чи то буде листва, чи пушка, чи мірка на муку.

Інші, се наслідники згаданих висше майстрів рильця. Треба вирізнити лише Марка Мегеденюка, що виставив гарний таріль,

який звертає увагу зручним визисканєм верстов і полиску дерева як натурального орнаменту. По за сим бачимо роботи Петра Мегеденюка, Василя Якібюка, Івана Семенюка, Гондурака, Дмитра Дутчака, Кароля Тарантюка і Романа Кутюша — всі дали дуже гарні вироби.

Стілько про сницарів. А тепер перейдемо до другої галузи домашнього промислу, репрезентованої на сій виставі, а власне до плахт. Гідна подиву прикмета, спільна їм усім, се мила гармонія колірів, удержане в спокійних, лагідних тонах, через що не разить монотонією навіть примітивний, простолівний і простокутний десень. Коли поміркуємо, що роблять се неосвічені селяни, то побачимо potwierжене висловлених на вступі вроджених українському народови артистичних прикмет. Я довідав ся, що ті плахти помалу щезають із торгів і з уживаня, що українські жінки уживають їх рідко, тут і там хіба на празники та — в домовину. Коли-б мав заступити їх виріб фабричний, анїлінове фарбованє, як се вже практикуєть ся у Гуцулів, то се була би невиплатна шкода, і від сього треба би боронити ся. Як маляр я не можу уявити собі жанрового малюнка українського без тих кольорових плям, що надають багато чару тамошнім пейзажам. І на теперішній виставі в жанрових образах вони грають визначну ролю.

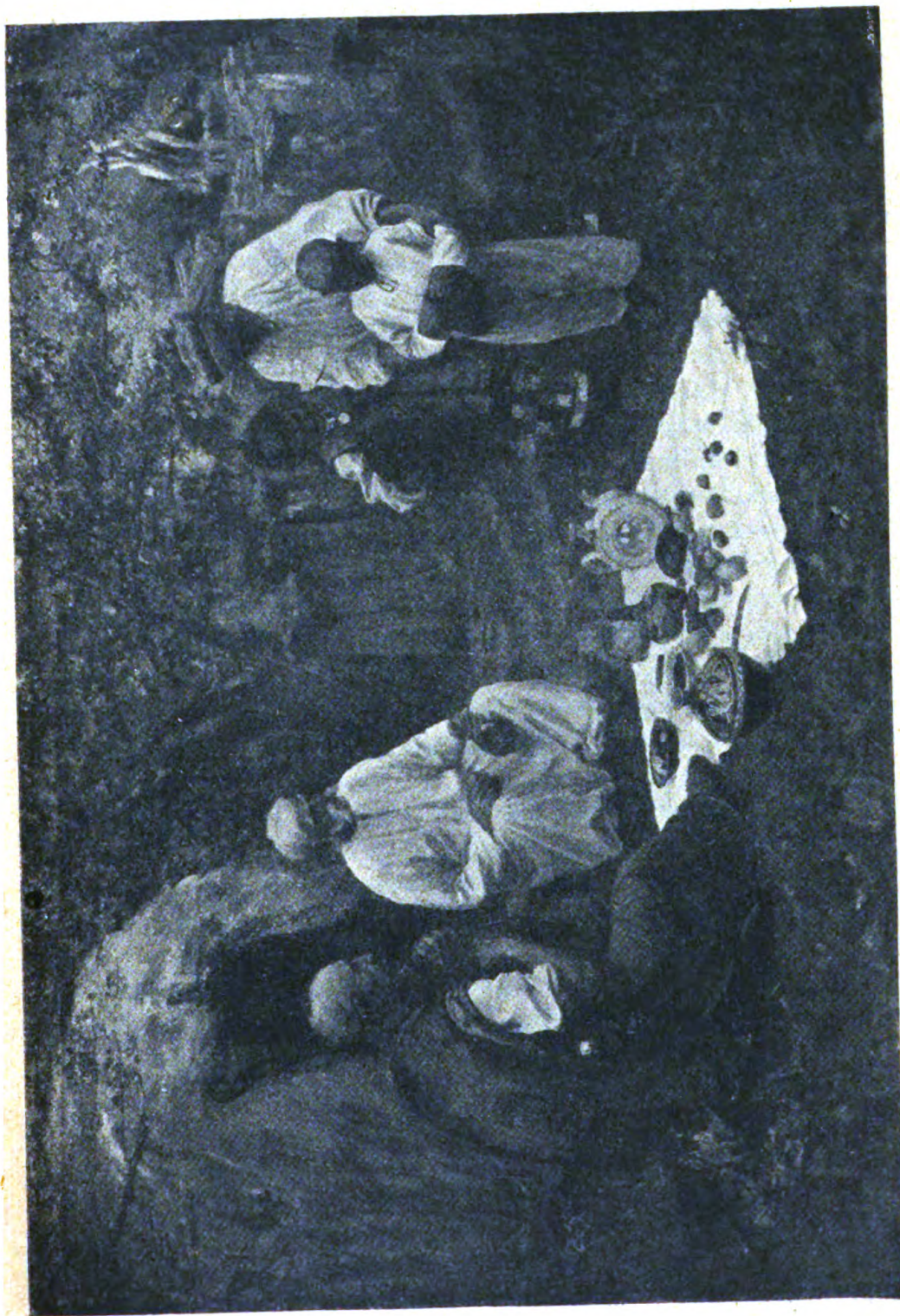
Йдучи за сим слїдом я міг би зачати розбір образів Фотія Красіцького, та перше місце належить ся Іванови Трушови, бо він репрезентований найповажнійше і найчисленнійше. В остатніх часах він зробив ся любимцем львівських критиків; на його тему читаємо самі лише панеґірики; тепер і я опинив ся в таким положеню, що можу докинути йому лаврів. Не буду писати про „вразливість його сїтківки на барвисте промінє“, та постараю ся виказати його прикмети на кількох образах, що по просту зворушують мене. Цїню високо закуплений митрополитом образ, що показує нам нутро ліса. Артист передав тут малярськими способами ясно і просто настрої душі, що „по поганськи“ відчує чари, силу і жасну таємничість ліса в сумерках; наша душа так і тремтить із жаху і в дитячою цікавістю спїшить далі та далі і радісно витає сьвітелце, що розтинає ті сумерки. Те сьвітелце передав Труш надзвичайно, бо хто знає малярську техніку, тому відомо, що легко осягнути в малюнку ефект сьвічення даної плями через підставленє рішучого контрасту, через доповняючий і темний колір, але сим способом одержуєть ся ефект тзв. дешевий, крикливий. Натомість великої обсервації і праці

треба, щоб дати такий результат, як у Труша, що користується тут ясними колірами. Його світлице лагідне, просіяє крізь мягкі тканини листя, миготить і ширить блиск довкола себе, а що найважніше, не виривається на перший плян. Цілість згармонізована, не вимучена, добре унята в рами, відповідає в високій мірі всім умовам, яких вимагаємо від доброї картини.

У всіх працях того артиста, поміщених в остатній кімнаті, а набутих на власність щасливим посідачем проф. Грушевським, виступає той щиро закоханий у природу маляр, для якого все в ній важне, який уміє надихати свій малюнок якимось мужеським, поважним чутєм, чи то малює безбережний степ із бурянами і одинокою сосною, чи скелі над синім морем, чи покорявлену вихрами карловату соснину, що висить на склоні пісковатої гори. Все таке живописне, що дивлячи ся на ті малюнки йдеш за малярем як за майстром, за вчителем і настроюєш ся так, як він велить. Довго можна глядіти на образки: ч. 43 — кипариси на селєдиновім небі, ч. 27 — одинока сосна, ч. 37 — корч бозу, ч. 70 — гора Капель у хмарі, ч. 35 — над Дніпром, ч. 24 — вечір у георгієвськїм монастирі і т. д. Брак місця не дозволяє мені ширше розводити ся про портрет жінки артиста; згадаю тільки коротко, що Труш так само щиро трактує фігуру чоловіка, як і закоханий ним пейзаж.

Щире зацікавленє будить молодий маляр Фотій Красіцький із Київа. Не вважаючи на деяку нерівність він визначається здоровим почутєм коліру і гармонії, особливо в двох образах: „Гість із Запорожа“ і „Просвітитель“. Добре характеризує почуття дівчих фігур у його образах; прим. на першім малий хлопчина добре віддає дитяче заклопотанє, а троха старша сестричка зазначає своє старшинство, осьмілюючи братчика; не так добре виступає мертва природа, троха занадто паперова і зеленє дерев неправдива. Той неправдивий, сухий, оливковий тон зелені, се хиба, що псує вражінє у всіх його образах, хоч иньші деталі обсервовані дуже добре. В образах „Брат і сестра“ і „При празнику“ пишно виходить світло на хатах у дальшім пляні, добре підхоплено і сілюетовано фігурки, а тільки та зеленє дерев і трави, якась асфальтова, виглядає як би малювана не з природи, а зі старих образів. Кілька портретів того артиста, як Михайла Старицького і иньші, мають багато житя, але слабші в колірах і не роблять вражіня такої цілості, яке дає голова в натурі.

Фотий Красіцький, Гість із Запорожя.
(Малюнок виставлений на першій виставі укр. штуки й арт. промислу і закуплений Наук. Тер. ім. Шевченка.)

Дуже подібний до Ф. Красіцького також талановитий Іван Макушенко в Петербурга. Та в колірах він менше тонкий і троха твердший у рухах людських постатей.

Іван Бурачок пригадує Ставіславського всім: коліром, підхопленем мотиву, технікою; в партіях на дальшому пляні він занадто синій.

Дуже близький до нього також Віктор Масляників із Київа в своїм малюночку „Степ“. Самостійніший його образок „У парку“. Малюнок „Гарбузи“ загалом добрий у колірах, має багато простору, та мені насуваєть ся думка, що був би ліпший, як би артист був обмежив ся на меншій числі гарбузів; такі два або три гарбузи з виблисками, тінями, сильні в колірі, які бувають у натурі, на тлі рілі роблять казковий ефект малярський, який мусить затратити ся при роздробленю на кількадесять барвистих плямок, як ось на сьому малюнку.

Юліян Панкевич ві Львова, о скільки дає нам відомі звідки инде рисунки вуглем, дає річи дуже добрі. Вуглеву техніку, саму собою дуже трудну, опанував вповні і вмів в того матеріялу видобути пілу гаму найніжнійших тонів, а також і дуже чорні глибини; відси йде, що його лісові закутини мають багато чару і поезії. Натомісь оперуючи олійною фарбою виявляє деякі недостачі: занадто мало аналізує кольористичні явища і держить ся в монотонних і сухих колірах. Такий його пейзажик „Коло Косова“, такий його портрет пані Б. В.

Не люблю впадати в протекційний тон, ані робити вражінє критика професора, бажаю натомісь, щоб щиро ділячи ся своїми вражіннями і спостереженнями я знайшов послух як товариш, у якого просить ся поради і який і сам так само вдячно приймає поясненя та виказаня своїх хиб. Таке становище хочу заняти супроти д. Сосенка, в якім бачу великі завдатки на будуще, многосторонність, з якою він підхоплює найріжніші прояви в природі. Він малює пейзажі, портрети, сценки жанрові, мертву природу і може розриваючись отак і є занадто поверховий. Коли-б рішив ся на один напрям чи рід, міг би поглибити ся і творив би річи багато ліпші, як виставлені тепер. На мою думку сей рід міг би бути портрет. Артист виставив їх кілька, а я хочу сказати кілька слів про два із них. Перший представляє паню в ігранатовім капелюсі, в жовтій блюзці, на зеленім тлі. Коли сам маляр одяг так сю паню, то виявив тонке почутє гармонії колірів: тих кілька барвистих плям —

жовта блюзки, гранатова капелюха, рожева тіла і зелена тла, всі зломані, роблять спокійне, мило вражінє. Натомість менше старанно трактовано рисунок (рука на тлі блюзки тверда, не ви моделювана, вираз лица моментальний як на фотографії). В другім портреті вражає також невизисканє деяких корисних умов моделю, і се також кладу на рахунок побіжности. Знаю портретовану паню звідки инде як появу, що має багато зграбности і так званого шикю, і все те вже само собою зробило би в малюнка річ інтересну і певно й гарну. Тимчасом д. Сосенко не визискав тих позитивних сторін індивідуума і зробив при деякій подібности лица фігуру нееластичну, деревляну, не в дуже густовній позі. З пейзажиків того артиста мушу згадати „Сніг“ і „Студію“ як такі, що мають багато характеристики даної хвилі.

Михайло Жук із Київа виявляє в своїх настелевих картонах багато декорацийного зміслу; оригінальне те, що рослини не стилізовані і брані просто в їх природнім принадковім укладі, через обведенє їх постаті грубою контурою роблять вражінє стилізованого орнаменту і творять дуже мило декорацию. Голови настельові мають багато характеристики і сильно підчеркнений вираз, як прим. у малюнку „Смуток“, якому одначе я закинув би непотрібно впроваджені дрібні цвітки, що розривають настрої голов; мені здаєть ся, що тут відповіднійші були би лінії хвилясті або хоч би прості. Цікавий і трудний малярський проблем старав ся артист розв'язати в портреті дами в білій сукні на білому тлі. Удалось йому все дуже добре окрім голови, яку не треба було трактувати реалістично, але довести до гармонії з ніжними відтінками білого коліру. Колір тіла в природі темнійший від білого тла, карнація здорової особи виступить навіть брутально на ньому, та маляр, хочачи уникнути сеї драстичности, мусить держати ся висше згаданого принципю.

Багато доброго можна надіяти ся від молодого маляря Михайла Бойчука зі Львова. Дав він два портрети: Степана Жеромського і його сина. При деякім технічнім невиробленю, що розумієть ся швидко уступить місця дозрілости, виявляють ті голови багато вдуманя, багато зусиля увінченого зовсім добрим результатом, віддання натури матеріалу, прим. нашкірка, волося, вохкості очий і т. и. Підчеркую також удачне зусилє віддати вираз лица; так у портреті Жеромського добре малюєть ся сумовитість, резігнація і якась фізична втома, а в портреті хлопчика надзвичайно ви-

ступає та мішанина живости, легесенької меланхолії, покритої властивою дитячому вікови наївною повагою.

Інтересний документ маємо перед собою в малюночку пані Людмили Драгоманової в Києва: на його основі можна би твердити, що не конче треба вміти малювати і знати малярську фактуру, щоб висловити ясно й докладно своє чутє красками. При всій технічній наївности сей малюночок ясно виявляє тугу даної особи, замилуванє, почуванє себе „добре“ в таким тихім, чистім, соняшнім куточку серед цвітів плеканих із залюбованєм. Дивлячи ся на той образок почуваю, що в тій хвилі відійшла відси особа старша, що по житю певно повнім боротьби і турбот причалила нарешті до тихої пристані, філософічно обмежила свої потреби до мінімуму і жне тут зі своїми споминами, близша до Бога як до сьвіта.

Найкращий доказ, як я піддав ся настроєви сього малюночка, маєте в тім, що в рецензії впадаю в новелю. Та спішу отрясти ся з того і докінчити справозданя, докидаючи ще згадку, що в виставі крім згаданих доси взяли участь малярі А. Манастирський зі Львова, Е. Турбацький зі Львова і І. Гальвич, — і хоча вистава не велика, як се вже зазначено, ані не пишна, має праці різної вартости, то про те лихої не має ані одної. Чи се пішло відти, що українські малярі не малюють зовсім „лихих“ річій, чи се заслуга Товариства прихильників укр. науки, літератури і штуки, що допустило на виставу лише добрі праці, — в усякім разі треба-б бажати собі, щоб на кожній нашій виставі штуки так совісно переводжено добір.

Роман Братковський.

Хроніка і бібліографія.

I. З літератури і науки.

Літературні конкурси і нагороди. Минулого року оголосила була редакція „Кіев. Старини“ конкурс на белетристичні твори з терміном надсилання праць до 1 падолиста. На сей конкурс вплинуло 27 рукописів. Один із тих рукописів відкинено тому, що був написаний невразно. З 26 прочитаних вибрано три і признано їм половинну нагороду (по 50 рублів від аркуша друку). Є се: 1) „Голота“, повість В. Винниченка (яка вже й друкується в К. Ст.). 2) *Vae victis*, повість М. Чернявського. 3) Під мінаретами, повість М. Коцюбинського. Як видно, конкурс випав не але. Супроти того редакція К. Ст. розписує й на сей рік конкурс під такими умовами: 1) На оповідання, повісті і поеми, написані по українськи, будуть виплачені авторам три нагороди: перша по 100 рублів за друкований аркуш, друга по 75 рублів, третя по 50 рублів. 2) Прислані на конкурс твори му-

сять бути оригінальні, а не перекладні або перероблені. 3) Добір тем і сюжетів полишається авторам до волі. 4) Термін надсилання рукописів до першого жовтня, 1905. 5) Рукописи мають бути писані не рукою автора і без його імени, лише з девізою, при чім окремо в коверті повинен бути поданий докладний адрес автора.

Товариство „Просвіта“ оголосило було знов конкурс на історичну повість. На нього вплинула лиш одна повість п. н. „Ярошенко“, якої автором є др. Осип Маковей. Жюрі признала повість гідною друку і нагородила з т. зв. „Михайлової премії“ сумою 700 кор. В.

Відчити. В Чернигові д. 24 і 25 січня с. р. відбули ся відчити проф. Еварницького на тему „О древностях Южной России“, уряджені на користь чернигівської публичної бібліотеки. Сі відчити перед двома роками були заборонені чомусь бувшим чернигівським губернатором Андрієвським, відомим ворогом усього, що хоч трохи мало

зв'язок із українством. На відчити зібралося чимало людей і вони мали певний матеріальний успіх.

Відчит про кобзарів у Катеринодарі був 20 січня виголошений д. Хоткевичем, який після відчиту виконав у супроводі гри на бандурі декілька народніх дум і пісень. Судячи по програмі відчиту, яку маємо під руками, лектор лише повторив те, що було відчитано ним на Археологічному з'їзді в Харкові і надруковано в „Этнографическомъ Обозрѣніи“ і „Л. Н. Вѣстнику“. *С. П—ра.*

Дозволено цензурою. Збірки: У Херсоні „Перша ластівка“, збірник творів авторів ніде не друкованих, під редакцією М. Чернявського. У Чернигові „З потоку життя“ альманах, під редакцією М. Коцюбинського. В Одесі „Початок“, збірник поезій молоді талановитої поетки Галини Комарівни. *О. К—хо.*

Заборонено цензурою. Др. І. Луценко з Одеси дістав уже відповідь, що „ходатайство его о разрѣшеніи ему издавать въ г. Одессѣ на украинскомъ языкѣ газету „Новыны“ признано министеромъ внутреннихъ дѣлъ неподлежащимъ удовлетворенію“.

Допущене укр. видання до Росії. „Історія України-Руси“ проф. М. Грушевського, по довгих літах відмов і абсолютних заборон, тепер нарешті, завдяки подувам „вєсни“, дістала від міністра внутрішніх справ дебіт до Росії. *В.*

Досвѣтні огні. Одна київська видавницька фірма забажала видати український декляматор і запрохала д. Б. Грінченка скласти сю книгу. Тепер рукопис пішов уже до цензури. Як що не понівечить його цензура, се буде ве-

ликий том більш як на 400 сторінок. Складається він із віршів і з прози, авторів узято 61, а з їх чимало й Галичан та Буковинців: О. Кобилянська, Б. Лепкий, О. Маковей, Д. Млака, О. Федькович, І. Франко та інші. До тексту додасться багато портретів українських письменників та артистів. Звати-меть ся „Досвѣтні огні“. *Б.*

Із нашої преси. В Чернівцях почав виходити новий просвѣтно-популярний місячник п. н. „Народна Бібліотека“ у книжковім форматі. Річна передплата виносить 2 кор., одно число коштує 20 сот. Видає Микола Грабчук, а за редакцію відповідає Володимир Грабчук.

Газетка „Добрі Ради“, ілюстроване письмо для господарства, домієства і забави“, що якийсь час не виходила, виходить на новораз на місяць. Видає її Ів. Данилевич. Адреса: Добрі Ради, Стрілецький Кут, Буковина. Передплата на рік виносить 3 кор.

У Львові почала виходити газетка „Правда“, призначена для селян і робітників (українських). Видає її українська соціально-демократична спілка. *В.*

II. Нові книжки.

Хроніка українсько-руського Наукового Товариства імени Шевченка у Львові. Р. 1904 (вересень—грудень). Вип. IV. Ч. 20. Львів, 1904. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 24, 8^о. Ціна 30 с.

Лев Толстой. Схаменить ся! Лист із приводу російсько-японської війни. (Літературно-Наукова Бібліотека. Ч. 101). У Львові, 1905. Накладом укр.-руської Ви-

давничої Спілки. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 32, 16°. Ціна 20. — Великий російський письменник звертає ся в отсім листі з цілою силою проти війни, проти тих, що її викликали та проти всяких лицемірів, що старають ся її оправдувати. При тім не щадить він нікого і навіть царя називає „пришелепуватим“. Виказує також гіпокрізію російських урядників та їх байдужність супроти загибелі тисячів невинних людей, брехні газетярів і самодурство всяких псевдонатріотів. До вояків відзиваєть ся просто, аби не йшли на війну, бо лиш тим чином можна-б їй зробити копець раз на все. Лист сей робить на кождім читачу сильне вражінє, без уваги на автора політичні переконаня.

В.

Всеволод Гаршин. З війська. Оповіданя. (Літературно-Наукова Бібліотека. Ч. 102—103). У Львові, 1905. Накладом укр.-руської Видавничої Спілки. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 132, 16°. Ціна 80 сот. — Зміст: 1) Спомини вояка Іванова. Ст. 3—86. — 2) Чотири дні. Ст. 87—107. — 3) Офіцир та слуга. Ст. 108—131. — Цілий сьвіт вацікавлений тепер російсько-япанською війною і майже кождий інтелігентний читач остає під більшим або меньшим її вражінєм. Користаючи з тої нагоди задумала Видавнича Спілка дати ряд військових і воєнних образків, які з кожного боку мальювали би сей чинник, так важний у житю всіх народів. На початок ідуть прегарні оповіданя В. Гаршина, в яких представлене жите офіцира і його слуги („профатина“) в часі

битві (Спомини) та жите, а радше муки раненого на побовищи (Чотири дні). Далі ідуть спомини С. Крутя з російсько-турської війни та севастопольські оповіданя Л. Толстого.

В.

Переписка М. Драгоманова з Наталією Кобринською (1893—1895). Зладив і видав М. Шавлик. Львів, 1905. Друкарня Уділова. Ст. 24, 8°. Ціна 30 сот.

Др. Володимир Левицкий. Інший сьвіт або про четвертий розмір простору. (Передрук із „Учителя“). Львів, 1905. Накладом Руского Товариства Педагогічного. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 12, 8°. Ціна 30 сотиків.

Габріеля Запольська. В Гірничій Діброві. Переклав з польської мови А. К. (Виданє Революційної української партії. Ч. 30). Львів, 1905. Накладом Р. У. П. З друкарні Народової (Манецьких). Ст. 16, 8°.

Військо і робітники. З додатком: Японська війна. (Революційна українська партія. Ч. 31). Львів, 1905. З друкарні Манецьких. Ст. 32, 16°.

А. К. Жите, зарібки, організації і т. и. в Пол. Державах. (Видавництво ім. Бончевського: Слово. Ч. 10). Скрантон, Па, 1905. З друкарні „Свободи“. Ст. 32, 8°. Ціна 15 центів. — Видавництво ім. А. Бончевського розпочало другий рік життя отсею брошуркою і на наш погляд добре. Брошурка подає з відповідним освітленєм цікаві цифри із американської країни, які прочитає радо не лиш американський, але й галицький Русин. Спосіб теперішнього видаваня брошурок із однородною матерією також далеко ліп-

ший, як давнійший (в кількох випусках), де подавано на кільканацятьох сторінках найрізнішу всячину. Такі книжечки може добрі для дітей, але не для дорослих, які хочуть доповнювати самі свою освіту. Для робітників належить видавати як раз книжечки для самоосвіти, до чого надають ся найліпше добрі переклади (хоч оригінальні праці також не виключені) і на них повинна редакція звернути пильну увагу. В англійській мові певно популярних книжок дуже багато. В.

Твори Леонида Глібова. Видавництво „Викъ“. (Українська Бібліотека. Ч. 14.) У Києві, 1904. Зъ друкарни Петра Барського. Ст. XXII+366+IV, 8°. Ціна 75 коп. — Рівночасно вийшли в Києві два видання творів Л. Глібова. Отсе виданє, більше, містить із винятком поезії „Остапова правда“, оракула „Воробжка“ та двох комедій, писаних на пів по російськи („Типическія сцени съ живыми картинами“ та „Веселые люди или кровь не вода“, яких літературна вартість майже ніяка) все, що написав поет. До тепер отже се найповніше виданє творів Л. Глібова, якого у Галичині ми ще не маємо. Друге виданє, зазначене далі, містить самі байки (числом 107). Твори Л. Глібова надають ся дуже добре на читанє шкільній молодіжі, тому повинні бути в кожній шкільній бібліотеці. В.

Иванъ Франко. Безъ праці. Казка. (Видавництво „Викъ“. Ч. 41). Коштомъ книгарни „Кіев. Старины“. У Києві, 1904. Зъ друкарни Петра Барського. Ст. 152, 8°. Ціна 12 коп.

Дмытро Марковичъ. У най-

мы. Оповідання. (Видавництво „Викъ“. № 42.) Коштомъ книгарни „Кіев. Старины“. У Києві, 1904. Зъ друкарни Петра Барського. Ст. 46, 8°. Ціна 7 коп. Зміст: 1) У пайми. Ст. 3—28. — 2) На Вовчому хуторі. Ст. 29—46.

Н. Кобрынська. Выборецъ. Оповідання. (Видавництво „Викъ“. № 43). Коштомъ книгарни „Кіев. Старины“. У Києві, 1904. Зъ друкарни Петра Барського. Ст. 60, 8°. Ціна 7 коп.

Т. Рыльський. Про херсонськи заробиткы. (Видавництво „Викъ“. Ч. 44.) Коштомъ книгарни „Кіев. Старины“. У Києві, 1904. Зъ друкарни Петра Барського. Ст. 90, 8°. Ціна 7 коп.

Байки Леонида Глібова. (Видавництво „Викъ“. Ч. 47.) У Києві, 1904. Зъ друкарни Петра Барського. Ст. 192, 8°. Ціна 20 коп.

Ф. Н. Немоловський. Садовина. Зъ малюнками. Хотинь, 1904. Друкарня М. Лаидвігера. Ст. 72, 8°. Ціна 25 коп. Зміст: Передмова. 1) Дещо про життя рослини. 2) Садова шкілька. 3) Щепіння дерев. 6) Місто для сада, ями, саження дерева. 7) Вороги та хороби сада. 8) Ягідні кущі. 9) Збір, переховування та ужитковання овочів. 10) Різні сорти овочів: яблука, грушки, сливки, черешні, вишні, абрикоси і персики. Книжечка написана дуже приступно і просто, тому добре було би, як би її передруковано в нас, для потреб наших селян. Належало б се тим більше вчинити, що в нас мало популяризаторів, тому й тяжко за добру попу-

лярну книжечку, хоч фахових людей не так великий брак. *В.*

А. З. Молоди порывання. Київ, 1904. Типографія Н. А. Гиричъ. Ст. 32, мал. 8°. Ціна 8 коп.

Веселка. Календарь. (Выдавництво „Викъ“). У Києві, 1905. Зъ друкарни Петра Барського. Ціна 60 коп. — Се стінний календарь до відриваня. На однім боці значать ся місяці, дни, свята, схід і захід сонця, на другім коротенькі вірші ріжних авторів, анекдоти, приповідки, золоті гадки, памяті дві і т. и. Се перший український стінний календарь до відриваня не лиш у Росії, але й у нас. *В.*

Справа української інтелігенції в програмі Української Народньої Партії. Чернівці, 1905. З друкарні товариства „Рускої Ради“. Ст. 112, 8°. — В російській Україні починає чим раз сильнійше зростати національний і політичний рух, а з ним починають організувати ся політичні партії. У нас дехто привик дивити ся на такі організації дуже з крива і бажав би мати лише одну політичну партію на цілу Галичину, хоч се неможливе і навіть абсурдне, бо як люди з ріжними змаганнями і з ріжними інтересами можуть творити одну партію? Одною з молодших партій є й Укр. Національна Партія, звана скорочено У. Н. П. До тепер дала вона себе пізнати кількома відозвами і одним політичним фактом у Харкові, до якого иньші українські партії віднесли ся зовсім неприяно. Тепер виступила вона з цілою брошурою, в якій популярним способом викладає свою програму. З неї довідуємо ся, що головною точкою змагань партії є

незалежна українська республіка. Що до способів, як іти до ідеалу, то дороги, вказані в програмі У. Н. П. побіч дуже раціональних і цілком оправданих є й неоправдані, а навіть шкідливі. У. Н. П. стоїть приміром на становищі, що конституція в Росії не принесе нічого ліпшого Українцям від абсолютизму, бо з нею змінять ся лише пани (замість шляхти прийде до влади буржуазія) Українців, які будуть їх утискати не менше від попередників. Через те У. Н. П. не повинна підпірати конституційні змагання, але силою видобути ся на волю з під своїх володарів. Нераціональне також ширене національної ненависти; проти ворогів можна бороти ся й без того і в кожній нації є елементи, з якими можна єднати ся проти спільного ворога. Не даємо розбору брошури, бо на се треба би окремої статі. Звертаємо лише на неї увагу читачів і поручаємо її прочитати, хоч би для деяких дуже оригінальних поглядів. Зазначимо при тім, що брошура написана дуже приступно і ясно. *В.*

Обнова корони, біблійне оповіданє після св. книгъ старого завѣта, написавъ Стефанъ Шорбура. (Бібліотека для рускої молодєжи. Т. LXXVIII). Коломыя, 1904. Зъ печати І. Мизевича. Ст. 55, 16°.

Герой невольникъ. Опов. зъ часівъ турецкої неволѣ, написавъ А. Веретельникъ. (Бібліотека для рускої молодєжи. Т. LXXIX). Коломыя, 1904. Зъ печати І. Мизевича. Ст. 46, 16°.

Підъ напоромъ совѣсти. Зъ великорускої повѣстки Достоевского переложивъ Любомиръ Се-

ляньський. Розбите корабля, новеля Едм. де Амичіса. (Бібліотека для рускої молодежи. Т. LXXX). Коломья, 1904. Зъ печатнѣ І. Мизевича. Ст. 38, 16°.

Шематисмъ всего клира греко-католического епархій соединенныхъ перемыской, самбѳрской и сяноцкой на рѳкъ вѳдь рожд. Хр. 1905. Вѳь Перемышли, 1904. Зъ печатнѣ Й. Стыфѳого. Ст. LXII+530, 8°.

Посланіе пастырске Григорія Хомишина, епископа Станиславѳвского до Духовенства своєї епархїи о высокѳмъ званїю стану священничого. Станиславѳвъ, 1904. Ст. 19, 8°.

Посланіе пастырске Григорія Хомишина, епископа Станиславѳвского до Духовенства мїрского и монашеского и всѳхъ вѳрныхъ своєї епархїи вѳь Честь Непорочного Зачатїя Пр. Дѳвы Марїи. Станиславѳвъ, 1904. Ст. 19, 8°.

Павло Штокалко. Радуй ся Марїе. Передрукъ в „Кат. Выходу“. Жовква, 1904. Ст. 8, 8°. Цїна 20 сот.

Переклади з української мови. В російському мїсячнику Семья и Школа за сїчень (1905 р.) надруковано переклад оповїданя Марка Вовчка „Медвѳдь“; переклад належить д. К. К—ко.

В „Полтавщинї“ (ч. 39) уміщено переклад казки Старицької-Черняхівської „Первісток“.

С. П—а.

В „Южныхъ Запискахъ“ ч. 3, (ст. 32—40) надрукована: „Прерванная стачка. Разсказъ Тимофея Бордуляка. Переводъ съ малорусскаго М. Славинской“.

В 4 ч. „Юж. Записокъ“ надруковано: „Дидусь. Разсказъ Богдана Лепкаго. Переводъ съ

малорусскаго М. Старицкаго“ (ст. 19—22).

В „Юж. Запискахъ“ ч. 6 надруковано „Цвѳтокъ счастья, Богдана Лепкаго. Переводъ съ украинскаго А. Глаголевой“ (ст. 27—30).

В польській часописї „Niewiasta“ 1905, № 1—2 надрукований переклад новельки Богдана Лепкаго п. в. „Świeca wigilijna“. Редакція не вважала потрібнимъ зазначити, що то переклад із української мови, а навіть перекутила імя самого автора (przez Bogdana Lepskiego?!).

В ньюйорській газетї „Sonntagsblatt der N. Y. Volkszeitung“ (ч. 5, 1905) надруковано переклад оповїданя Л. Мартовича „Auf dem Markt“ (за нїмецькимъ двотижневникомъ: Aus fremden Zungen). В.

Праці Українців у чужих мовях. Надворний аптикар кедива Єгипту в Каїрі, д. Осип Білінський (син руського пароха з Козівки в Тернопільщинї) винайшов нову методу означуваня екїлькостї цукру в уринї. Вислїди сього винаходу предложив він у праці п. н. „Eine einfache und genaue Methode zur Zuckerbestimmung im Harn“ віденській Академїи Наук, яка надрукувала її в „Sitzungsberichte der kaiserl. Akademie der Wissenschaften“ (Math. naturw. Klasse, Bd. CXIII, Abt. II b. November. Ст. 1—9). Праця вийшла також окремою відбиткою.

В „Трудахъ Подольскаго церк. историко-археологическаго Общества“ (1904, ст. 1—392) надрукована праця С. Іваницького п. н. „Переяславській епископъ Гервасїй Липцевскїй и начало воссоединенїя унїатовъ вѳь западной или польской Украинѳь (1767—1769)“

і праці Е. Січинського: „Матеріялы для исторіи цеховъ въ Подоліа“ (ст. 417—494). В додатку: „Опись старопечатныхъ книгъ музея Подольскаго Церковнаго Историко-Археологическаго Общества“ (ст. 1—107). В.

Україніса в чужих виданях.

В харківськїм журналі „Мирный Трудъ“ з 1904 р. ч. X (за грудень) поміщений кінець статі Н. Родзевича п. н. „Уваровскій Университетъ“, де оповідаєть ся про відносини міністра Уварова до рос. університетів у 1835—49 р. Одною з причин, що викликала сильнішу репресію правительства на університети в Київі і Москві в 40-вих роках, був живійший український рух у Київі. Він мав також великий вплив на загальне заострене цензури. З тої причини подає автор (ст. 49—59) історію Кирило-Методієвого брацтва і оповідає про найвизначніших його жоторів Куліша, Шевченка, Костомарова і ин. Кр.

В 4 ч. „Юж. Записокъ“ надрукована статя Дм. Марковича п. н. „Отрывки воспоминаній“ (ст. 13—18) і нарис Лесі Українки п. н. „Мгновеніє“ (ст. 22—25).

В 4 ч. „Южныхъ Записокъ“ надрукована статя д. Д. Корнича п. н. „Просвѣтительная дѣятельность галицкихъ русскихъ“ (ст. 39—45), в якій говорить ся голвно про Наук. Тов. ім. Шевченка і про Просвѣту. Вичисляючи виданя Наук. Тов. ім. Шевченка і висловляючи про них дуже симпатично, говорить автор між иньшим таке: „Въ настоящее время въ Галиціи издається на малорусскомъ яз. до 20 газетъ и журналовъ, изъ которыхъ ежемѣсячный журналъ „Литературно-

Науковий Вістник“ смѣло можетъ конкурировать съ заграничными изданиями подобнаго рода“.

В 5 ч. „Южныхъ Записокъ“ надрукована друга статя д. П. Стояна п. н. „Письма изъ Галиціи. II. Січі“ (ст. 34—37).

В ч. 6 „Юж. Записокъ“ надруковано статі: 1) Тоже на очереди, Гр. Сьогобочного (ст. 1—4), де говорить ся про реформу народньої школи на Україні. 2) О народномъ университетѣ на Югѣ Россіи, Т. Осадчаго (ст. 4—7). 3) Съ переселенцами на Дальній Востокъ (далі в ч. 7) А. Черевковой (ст. 8—17), де говорить ся про українських емігрантів до Азії.

В журналі „Русская Старина“ (ч. 12, ст. 693—710) надрукував В. Шеврок „Письма П. А. Кулиша къ С. Т. Аксакову“.

В 1 кв. духовнаго журнала „Миссіонерское Обзорѣніє“ надрукована статя С. Троїцкаго: „Въ какомъ отношеніи ученіє русскаго штундизма находится къ нѣмецкому протестантизму“ (ст. 55—77).

В газеті „Вѣстникъ Юга“ (15. 8. 1904) надрукована статя „Запорожская Сичъ съ новымъ содержаніемъ. Изъ дорожныхъ впечатлѣній. Л. Ж.“ (вийшла також окремою брошурою), в якій говорить ся про галицькі Січі. В тій самій газеті (з 5. 12. 1904) надрукована знов статя того самого автора про переслѣдуваня і процеси Січій п. н. „Злоключенія галиційскихъ Сичей“.

В 38 ч. „Кіев. Откликовъ“ надруковані прихильні рецензії на отсі книжки: 1) М. Коцюбинський, Для загального добра. 2) Творы Леонида Глибова. 3) Божа искра, Оповіданія про Рафаэля, С. Ру-

совои. Крім того є також обшир-пійша згадка про „Руску Хатву“.

В „Кіев. Откликахъ“ ч. 170 надруковано рецензії на оповідання І. Франка „В поті чола“ (дві книжки) і Т. Бордуляка „Оповідання з галицького життя“, що вийшли в Києві накладом видавництва „Вік“.

„Русскія Вѣдомости“ ч. 171 надрукували рецензію д. А. З. на київське виданє „В поті чола“ Франка.

„Новый путь“ ч. 9 помістив переклад Стефаникового оповідання п. з. Дѣдушка. Переклала д. С. Ремізова.

„Дѣтское Чтеніе“ ч. 9 надрукувало переклад оповідання Грінченка п. з. Ярина. Переклав д. Тулуб.

С. Русова в „Журналѣ для всѣхъ“ (1904 ч. 6) умістила рецензію на київське виданє „В поті чола“ І. Франка, а в ч. 7 рецензію на видані в Києві „Оповідання“ М. Коцюбинського.

Д. Лотоцький в „Журналѣ для Всѣхъ“ ч. 6 умістив рецензію на видання СПб. добродійного товариства, а д. Д. Дорошенко рецензію на сї видання надрукував у „Вѣстникѣ Воспитанія“ 1904 ч. 11.

Нові праці про Україну. Останніми часами вийшли в Києві отсі книжки, що дотикають нас безпосередно: 1) Архивъ юго-западной Россіи, издаваемый Киевскою Комиссією для разбора древнихъ актовъ. Т. X. Акты, относящіеся къ исторіи галицко-русской православной церкви (1423—1714 гг.). Кіевъ, 1904. Ст. 28+968. Ціна 2 рублі. 2) Архивъ юго-западной Россіи. Т. XI і XII Акты, относящіеся къ исто-

риі Львовскаго Ставропигіального братства: протоколы и другія дѣловыя бумаги братства (1599—1702 гг.). Кіевъ, 1904. Ст. 58+772, 123+748. Ціна по 2 рублі за том. 3) Львовское Ставропигіальное братство. Опытъ церковно-историческаго изслѣдованія А. Крыловскаго. Кіевъ, 1904. Ст. XXII+314+230.

З кінцем минулого року вийшла брошурка: „Красильниковъ Ф. С. Малороссія и малороссы. Географическо-этнографическій очеркъ съ 19 рисунками. Москва, 1904. Ст. 56, 8^о. Ціна 25 коп.“ Наукової вартости вона не має.

В Києві вийшла окремою відбиткою з „Изборника Кіевскаго въ честь Т. Д. Флоринскаго“ праця Ю. Яворського п. н. „Очерки по исторіи русской народной словесности. II. Духовный стихъ о грѣшной дѣвѣ“ (ст. 66, 8^о), в якій приводять ся також українські тексти вірші і легенди. В.

III. Персоналії.

Почесний вибір. Чесько-славянське етнографічне товариство у Празі (Národopisná Společnost Československá) вибрала дня 5 марта члена нашої редакції Володимира Гнатюка членом-корреспондентом. Таким самим членом сього товариства є від кількох літ і др. І. Франко.

Ювілей Д. Л. Мордовця. Сього року минає 50 літ літературної праці визначного російського письменника Данила Лукича Мордовця, який писав також по українськи (повість: Дві долі; поема: Козаки і море; оповідання (видані 1904 р. Вид. Спількою); полемічні

брошури: За крашанку писанка; спомини (в альман. „Ватра“ та в „Зорі“). Термін ювілею не визначений ще. *В.*

Некрольоґ. В марті с. р. помер у Берліні знаменитий рисовник-артист Теодор Менцель. Належав він до того рода артистів, що заслугують собі ще за життя на велику популярність, дорабляють ся великого маєтку і признаня у суспільности, серед якої живуть. Понад се усе покійний Менцель був удекорований аж по пояс цілим рядом ордерів, які падали на його грудь як видимий знак ласки цісарського двора у Берліні, де він тішив ся незвичайною симпатією, придбаною ілюстрацією епохи Фридриха Великого. Ростом малий, над міру амбітний і до комізму поважний заслужив він собі на титул, понятій не без певного сарказму — *die kleine Excellenz.*

В штуці належав він до найповажніших репрезентантів реалістичного напрямку. В остатніх роках був досить вразливий і на нові напрямки — потрафив їх однак так зручно закомодувати до свого стилю, що не обидив своїм поступом філістерських міщанських кругів. Головною його силою був знаменитий рисунок, вірне схопюване природи на полотно, головно характерів людських постатей. Оперував він незвичайно виробленою технікою. Як правдивий Прусак був цілком вільний від поезії, сентименту і фантазії. *Ів. Тр.*

У. 3 громадського життя.

Постанова Полтавського земства. В останню сесію Полтав-

ське губерське земство зважилось нарешті зробити постанову про заведенне української мови яко викладової в народні школи Полтавщини. Постанова повстала наслідком відповідного доклада д. В. Леонтовича (Левенка), що пролежав у канцеляріях земства більше ніж чотири роки. І тільки на пятий рік земство, по часті під впливом „подувів“ російської весни, по часті по намаганню поступових гласних розглянуло доклад, що порушує таку пекучу і важну кравву справу. *С. П-ра.*

Общество имени Т. Г. Шевченка для вспомоществования нуждающимся уроженцамъ Южной Россіи, учащимся въ высшихъ учебныхъ заведеніяхъ С.-Петербурга“, — така офіційна назва товариства, заснованого в 1899 р. в Петербурзі, в ціли несеня матеріальної помочи студентам-Українцям висших петербурських шкіл. Як раз тепер появилось ся справозданє товариства за 1903 р. і з нього подаємо що цікавіше. Товариство числило в тім році 480 членів, поділених на три категорії: почесних (сенатор А. Маркович — голова і П. Катеринич), доживотних (між ин. „Имп. челоуѣколюбивое Общество“, Полтавське губ. земство, генерал-адъютант М. Драгоміров, гр. В. Мушин-Пушкин, д. Е. Чикаленко і ин.) і дійсних. Сума членських вкладок виносила в тім році 5.265 кор. Крім того дало товариство два концерти (один у память Т. Шевченка), що принесли разом 2.342.50 кор. доходу. З того видало воно в 1903 р. 107 запомог 72 особам у сумі 6.847.50 кор., а від початку свого існованя 241 особам у сумі 27.437.50 кор.

Всі запомоги крім 397·50 кор. безвворотних мають бути пізнійше товариству звернені. Крім фонду на звичайні запомоги збирає товариство ще фонд на засноване студентського інтернату й кухні; на ту ціль мало воно з кінцем 1903 р. суму 3.120 кор. Зелізного капіталу мало товариство в тім часі 7.815 кор. Хоч як стараєть ся заряд товариства помогти біднійшим студентам і студенткам, то все таки він не в силі зрівноважити тій великій потребі, яка відчуваєть ся в згаданих кругах. І так у 1903 р. просило підмоги 154 осіб, а товариство змогло дати її тільки 72; більшій половині — 78 особам треба було з браку фондів відмовити. Таке саме було в попередних роках, те саме буде певно і в будучности. Звичайна історія таких товариств! *Кр.*

Цензурні реформи і Українці.

Одеські інтелігентні Українці вислали до предсідателя комісії для цензурної реформи, сен. Кобека, телеграму такого змісту: „Виїмкові обставини істнованя українського слова і цензурні утиски, на які воно наражене, приневолюють нас в інтересах забезпеченя свободи слова, рівноправности і справедливости, покірно просити вашу ексцеленцію призвати до участі в нарадах заступника інтересів українського слова. Коли в нарадах беруть участь відомі зі своєї неприхильности до всього українського журналісти Шихно і Суворін, то справедливість вимагає присутности в тих нарадах і оборонців. Се конечно також для більшої авторитетности ухвал комісії. Для улешнення вибору ми готові назвати вашій ексцеленції кілька осіб.“

Київські письменники знов вислали таку телеграму: „Підписані українські письменники, що проживають у Києві, супроти тяжких обмежень, яким підлягає українське слово, уважають конечною участю представителів української літератури в комісії під президією вашої ексцеленції і думають, що лише рішуче знесенє попередньої цензури та адміністраційного впливу в царині друкованого слова зможе дати йому доконечну свободу.“

В.

Прасова комісія. До російської прасової комісії під проводом Кобека, як довідуємо ся, останніми часами покликано д. В. Науменка, редактора Київської Старини, як речника української преси.

Заходи російського уряду над знесеннем указу 1876 р. Російські часописі оголосили розпорядженне комітету міністрів, що як найострійше дотикаєть ся нас. Річ йде про знесенне ганебного указу 1876 р., що значно зашкоджував розвоєви цілого українського народу за останні десятиліття. В тім розпорядженню комітет міністрів доручає міністрам внутрішніх справ і народньої просвіти вїйти в зносини з київським генерал-губернатором, Академією наук, київським і харківським університетом і переглянувши „Височайші“ укази 18 і 30 мая 1876 р. і 8 вересня 1881 р. про обмеження прав українського слова, подати свої висновки в тій справі комітетови міністрів. Цікаво зазначити ті мотиви, які причинились до такої постанови названої російської державної інституції. Комітет міністрів констатує, що „Укази“ 1876 і 1881 рр. мали на

увазі зашкодити розвоєви „україно-фільського“ руху, що стремів не лише до літературного, але і „політичного“ сепаратизму України від цілої Росії. По думці комітета рух сей, що завше був „явленієм наносним (1), не представляєт нынѣ сколько-нибудь серьезной опасности“, а тим часом утиски, які наклав уряд над українським словом, значно утруднюють розповсюдження серед українського населення корисних відомостей, через видання книг на зрозумілій для селян мові, і шкодять піднесенню культурного рівня селян українських губерній. Не входячи в критику тих мотивів, по яким комітет міністрів зважив ся рішуче переглянути ганебні укази 1876 і 1881 рр., побажаємо, аби се переглянення мало справжні реальні наслідки для українського слова. Коли ті укази будуть цілком скасовані, українське слово одержить права хоч якогось горожанства і се, звичайно, буде мати кардинальне значінне і в загальному розвоє українського народу.

Дві класифікації. В 16 ч. „Руслана“ надрукована така новинка: „З кінцем першого півроку шкільного класифіковано в руській гімназії у Львові загалом **873** учеників. З того одержало першу класу з відзначенем 62; першу класу 594; другу класу 127, а третю 90 учеників“. В 13 ч. „Буковина“ читаємо знов про класифікацію в кіцманській гімназії: „З початком року шкільного було записаних 105 учеників (до одної класи, першої); з того виступило 9, отже з кінцем курсу остало **96**. Із них одержало першу класу з відзначенем 17; першу класу 69; двійку 6; трійку 3, а не класифі-

ковано із за слабости одного ученика“. Коли ті цифри зложимо до купи, то вийде, що у Львові на 873 дістали добру класу 656, злу 217; у Кіцмані на 96 дістали добру класу 86, злу 9. Іншими словами: у Львові дано одну четверту злих клас, у Кіцмані одну дев'яту (в приближеню). Коли би кіцманські учителі були класифікували у Львові, злих клас було би приближно коло 80, значить півтретя раза меньше. А треба завважити, що кіцманська гімназія утравістична, німецько-руська, через що дітям далеко трудніше там учити ся, ніж у Львові. В.

Культурність галицьких москвофілів. В статі „Єретик між москвофілами“ (кн. X. 1904) ми вказали на незвичайний прояв москвофільського лібералізму і зазначили, що д. Святицький — бо він сей єретик — або позбуде ся лібералізму, або вилетить із поміж львівських „русских“ дурисьвітів, які вдають навіть „Всеславян“, на скільки Славяне симпатизують із Росією, а не терплять не тільки „украинцевъ“, хоч вони також Славяне, але навіть „державныхъ русских“, коли вони не солідаризують ся з політикою Победоносцева, Саблера, Комарова, Будиловича, Фльоринського і ин. Наш здогад сповнив ся швидко, як можна було надіяти ся, бо з початком лютого наші „червоно-руссіє“ викинули д. Святицького з бібліотеки, де він був якийсь час урядником, не за його нездібність до сповнюваня взятих на себе обовязків, але за його лібералізм — нешкідливий зрештою нікому. Та сього очевидно було їм за мало, тому видали новий указ в його справі, який ми й на-

водимо в цілості, пропускаючи ті точки, що дотикають інших справ: 186/1905 Г-ну Филиппу Свистуну кустосу бібліотеки „Народного Дома“ во Львовѣ. (Точка 3.) Г-ну д-ру Иларіону Свѣнцицкому не дозволено держати ніякихъ лекцій въ читальни бібліотечної ни въ іншихъ комнатахъ до институтської бібліотеки и музея належачыхъ, а ровно же не дозволено выжичати г-ну д-ру Свѣнцицкому изъ бібліотеки „Народного Дома“, ніякихъ книгъ вообще, а книги, котори г-нъ д-ръ Свѣнцицкій изъ бібліотеки „Народного Дома“ выжичилъ и имѣеть еще у себе, слѣдуетъ якъ найскорше отъ него отобрати. Львовѣ 5/18 февраля 1905 г. Предсѣдатель Д-ръ Іосифъ Делькевичъ тр. Культурні люди обурювали ся нерав, що російський уряд переслѣдувавъ найвизначнішихъ письменників у Росіі, не тільки проганяючи їх у сибірські або й европейські „не столь отдаленныя мѣста“, де вони мусіли нидіти марно, але забороняючи їмъ навіть щонебудь читати, писати, малювати (пор. Шевченко). Та се було в XIX ст. і в Азії — як Росію нерав називають. А тут бачимо в Европі і в XX ст. зовсімъ аналогічну прояву, розуміеть ся стільки меншу, скільки „подъяремность“ може на щось подібне дозволити. Чого-ж не зробили би ті „подъяремные“, як би так опинили ся в „державныхъ“! Коли по сім факті появиться ся незабаромъ „запрещеніе“ визичати книжки „украинцамъ“, то се вже не буде ніяка несподіванка. Ми в загалі дивуємо ся, на що в „Нар. Домѣ“ отвирано бібліотеку. Хіба не ліпше було перше книжкамъ нетиканимъ лежати? А як уже отворено,

то чи порадно позичати кому небудь щось більше пова давні річники „Слова“, „Науки“, „Галичанина“, „Русскаго Слова“, „Нивы“ і т. и. В.

Конкурс.

Головний Виділ Товариства „Просьвіта“ у Львові оголошує отсим на основі „Статута фонду імени Івана Череватенка на видаванє премій за науково-популярні книжки“ конкурс на дві премії по 250 корон за написанє двохъ науково-популярнихъ розвідокъ в українській мові.

Конкурсів творі мають відповідати отсим вимогамъ: 1) Мусять бути оригінальні, ниде ще не друковані, та популяризувати здобутки сьвітової науки; 2) Не можуть захвалювати неволі, пануваня одного народу або громадського стану над другим, як також не можуть бути змісту конфесійного; 3) Українська мова творів мусить бути проста, зрозуміла кождому письменному Українцеві на всьому просторі, де живуть наші люди; 4) Твори не можуть бути обємом менші від двохъ аркушів друку, рахуючи в аркуші 40 тисяч літер. Праці належить надсилати до Головного Виділу Товариства „Просьвіта“ у Львові в речинці — по конець 1906 р. Власноручний підпис автора має бути поміщений в осібній, запечатаній коверті. Преміований твір остає власністю автора, але друкуючи його, автор не має права робити відміни, противні повисшимъ условинамъ. Вислід конкурсу оголосить Товариство в свойому часі.

Від Редакції.

Вл. Стефан К. Ваші вірші непридатні.